

U svome djejtstvu, pomenuta avijacija je nad **Jajcem, Gradačcom** i **Višegradom** izbacivala “fosforne” i “napalm bombe”, a u drugim gradovima ispaljivala **nadražljiva hemijska sredstva**.

I pored donošenja Rezolucije 781. Savjeta bezbjednosti OUN o zabrani letova iznad Bosne i Hercegovine (9. oktobra 1992.), izvršeno je oko 450 letova. Inače, od ukupnog broja letova, 95% čine oni sa vatrenim dejstvima po objektima na zemlji, najčešće civilnim ciljevima i gusto naseljenim gradskim četvrtima, gdje se izbacuje i po nekoliko tona bombi.¹³

Avioni JNA su polijetali sa teritorije druge države - Srbije, sa aerodroma **Lađevci, Ponikve, Batajnica** i dr.

Dugačak je spisak gradova i naselja u Bosni i Hercegovini na koje je svoje smrtonosne terete istresala JNA sa avijacijom, što je izazvalo pogibiju i ranjavanje velikog broja civila, te velika razaranja. Između ostalog, radi se o **Međedi, Orahovcu, Goraždu, Brčkom, Gradačcu, Gračanici i naseljima u dolini Drine, bihaćkim naseljima Sokolac, Vinca i Zalužje, Žepi, Maglaju, Bosanskom Brodu, Tesliću, Jajcu, Zenici (željezara), Olovu, Bugojnu, Konjević Polju, Mostaru, Srebrenici, Zavidovićima, Doboju i dr.** Svoje agresorske akte bivša JNA je izvršavala i sa **helikopterskim jedinicama**, koje sačinjavaju transportni, izviđački i protivoklopni helikopteri, koji su korišteni masovno za vatrenu podršku iz vazduha, manevar trupa, snabdijevanje jedinica i prevoženje novih snaga, dotur ubojnih materijalno-tehničkih sredstava, evakuaciju ranjenika, povrijeđenih i bolesnih. Prema raspoloživim saznanjima, heliodromi za srpske helikoptere su bili locirani u **Zalužanima (Banja Luka), Bratuncu, Sokocu (Bjelosavljevići), Palama, Šekovićima, Ozrenu (Tumare), Bijeljini, Doboju i Nevesinju.**

Letovi su se obavljali uglavnom noću, u grupi od dva do četiri helikoptera. Kao primjer masovne upotrebe može se navesti njihovo djelovanje u toku 12. i 13. maja 1993., kada su registrovana 53

¹³ S. Čekić, nav. dj., str. 153-167.

polijetanja u grupama od jedne do tri letjelice na liniji: **Bijeljina-Brčko, Bijeljina-Modriča, Bijeljina-Orašje, Bijeljina-Pelagićevo** i obratno. Radilo se o helikopterima tipa "GAZELA" i "MI-8", kojima je vršen prevoz ljudstva i ratnog materijala.

Primijećeno je da su se na helikoptere "GAZELA" montirale četiri protivoklopne rakete velikog dještva, dok je transportni "MI-8", mogao u prepravljenoj verziji ponijeti 16 mitraljeza i isto toliko raketnih zrna, sa varijantom za hemijsko oružje.

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu naročito su se **koristili helikopteri "GAMA"**, naoružani protivoklopnim raketama "maljutka", čije je djelovanje posebno bilo prisutno u rejonu Gradačca, po okolnim naseljima, a i u samom gradu.

Prema dostupnim podacima ovi helikopteri su 7. i 9. novembra 1992. "maljutkama" djelovali po **Gradačcu**, 26. novembra po bihaćkom regionu (15 lica poginulo i šest ranjeno), 28. novembra i 7. decembra ponovo po **Gradačcu** itd.

Zabilježeno je nekoliko helikopterskih desanata, od čega su posebno bili veliki oni izvedeni: 8. maja 1992. na kalesijsko selo **Memići** u tuzlanskoj regiji; 10. marta 1993. na selo **Bogovac** (na putu Brčko-Tuzla); 11. marta na kotu 733 **Kamin**; 17. jula na **Treskavicu** (u rejonu Ljuta); 22. oktobra u rejonu **Brda** (Bjelašnica-Treskavica) itd.

U naseljima, gdje uopšte nema vojnih ciljeva, "ciljevi" su bili: civili, bolnice, porodilišta, dječiji dispanzeri, domovi zdravlja, škole, stambeni, industrijski i drugi objekti, sa ogromnim ljudskim žrtvama (uglavnom žene, starci, djeca) i materijalnim štetama i razaranjima.

Bivša JNA djelovala je i sa **kopnenim snagama**, zauzimala pojedina naselja i gradove, da bi ih predavala Srbima iz Bosne i Hercegovine.

Brojne su visoke starješine - oficiri bivše JNA, koji su sa svojom vojskom činili zločine za koje su umjesto odgovornosti, nažalost, čak i nagrađeni.¹⁴

¹⁴ Neke podatke o zločinima visokih oficira bivše JNA prenosimo iz članka: Đ. Kozar, DO ČINOVA PREKO MRTVIH CIVILA, "Oslobođenje", Sarajevo, 5. oktobra 1946., str. 6.

Momčilo Perišić postaje načelnik Generalštaba vojske SR Jugoslavije. Posebno je poznat po rušenju **Mostara**, te progonu Bošnjaka iz **Bileće**, **Gacka** i **Trebinja**. Ovaj artiljerac, prvi komandant Bilećkog korpusa, kao revnosni izvršilac velikosrpskih ciljeva sa svojim prosječnim kvalitetima, postao je "prvi vojnik" vojske SR Jugoslavije.

Napredovanja su doživjeli i oficiri **Jevrem Cokić**, **Pavle Strugar** i **Radomir Damjanović**.

Bivša JNA je sredinom 1991. u Trebinju formirala Drugu operativnu grupu, koja je bila suprotstavljena hrvatskoj vojsci na dubrovačkom bojištu. Međutim, prava istina je u tome da je ona već tada okupirala dio Bosne i Hercegovine. To proizlazi iz toga što su joj komandi bile potčinjene jedinice Užičkog i Podgoričkog korpusa smještene u **Nevesinju**, **Gacku**, **Mostaru** i **Čapljini**.

Navedeni general **Jevrem Cokić** je bio prvi komandant te operativne grupe. Vršeci tu dužnost ranjen je, da bi nakon ozdravljenja bio postavljen za komandanta Prve vojne oblasti SR Jugoslavije, čije je sjedište u Beogradu. General **Pavle Strugar** nagrađen je postavljenjem za komandanta Druge vojne oblasti sa sjedištem u Podgorici. Njegov zamjenik, pukovnik **Radomir Damjanović**, dobio je čin generala i obavljao je jednu od rukovodećih funkcija u Generalštabu u Beogradu.

General **Dragoljub Ojdanić** ostaće u sjećanju po akciji njegove vojske i spektakularnom ulasku u **Višegrad**, što su sve veće TV kuće svijeta prikazale. Naime, on je u proljeće 1992., početkom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, sa jednom kombinovanom jedinicom Užičkog korpusa bivše JNA ušao u Višegrad i tako ga osvojio. Prema dostupnim saznanjima vojska pod njegovom komandom i on sam učinili su brojne zločine nad Bošnjacima, što se ogledalo u njihovom masovnom i monstruoznom ubijanju, slanju u konclogore i po njegovom naređenju - silovanju brojnih žena i djevojaka. Također, po njegovom ličnom naređenju mnoge bošnjačke kuće su zapaljene u Višegradu. Naravno, za ovakvo "služenje" nagrađen je nakon povratka u Užice, gdje postaje komandant toga korpusa, a nakon toga ide u Beograd i biva postavljen za načelnika Generalštaba vojske Jugoslavije.

Ondašnji pukovnik **Dušan Lončar** je poznat po zlodjelima koje je činila njegova vojska (dio jedinica Užičkog korpusa) u istočnoj Hercegovini. Tamo gdje su oni djelovali vršeni su zločini nad Bošnjacima - prijeke likvidacije, zatvaranje, progoni itd. Nakon toga "slijedi nagrada", proizvođenje u generala, te funkcija komandanta Užičkog korpusa vojske SR Jugoslavije.

Pod komandom generala **Andrije Biorčevića i pukovnika Bore Ivanovića**, Novosadski korpus bivše JNA je posebno poznat po masakru nad Bošnjacima u Vlasenici. General Biorčević je penzionisan, dok je pukovnik Bora Ivanović unaprijeđen u čin generala i vrši funkciju komandanta Novosadskog korpusa. Njegovo komandovanje u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu je u Beogradu ocijenjeno sa najvišom ocjenom.

Još jedan iz plejade visokih oficira - general **Nikola Uzelac**, bivši komandant Banjalučkog korpusa JNA, nagrađen je od Generalštaba u Beogradu. Posebno je u sjećanju njegovo protivljenje referendumu za nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, te formulisanje svojevrsnog "armijskog" referendumskeg pitanja i mobilisanja ljudstva iz Bosne i Hercegovine za odbranu granica "Velike Srbije" u Hrvatskoj. Nakon toga, uslijedilo je njegovo unapređenje postavljenjem za komandanta Treće vojne oblasti bivše JNA sa sjedištem u Nišu, gdje je boravio do penzionisanja.

Kontroverzna ličnost, general **Aleksandar Vasiljević**, bivši načelnik KOS-a u JNA, doprinio je mnogo u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Doživio je rehabilitaciju, ponovo uniformisan i nastavio rad u Generalštabu vojske SR Jugoslavije, baveći se opet kontraobavještajnom djelatnošću.

Nakon sagledavanja uloge bivše JNA kao instrumenta izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, neminovno je naznačiti i pravce djelovanja oružanih jedinica **SDS-a Bosne i Hercegovine**.

Pomenute jedinice po onome što su učinile predstavljaju instrument izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Srpske "dobrovoljačke jedinice" su djelstvovale već u oktobru 1991. na dubrovačkom ratištu, da bi zajedno sa JNA razorile i surnile selo Ravno. Od tada čine brojne zločine, uvijek, kao po pravilu,

zajedno sa JNA. S pravom su nazvani četnici, što i oni koriste u međusobnoj komunikaciji, jer je kod njih prisutna četnička ideologija sa svim svojim obilježjima (genocid, zločini najmonstruoznijih razmjera, pljačke, paljevine, silovanja, prekrštavanja i drugo).

U prilogu navedenih tvrdnji naznačiće se samo neki primjeri **masovnih ubistava** koje su izvršili bosanski Srbi. Kao po pravilu, oni su prilikom okupiranja određenih teritorija vršili masovna i monstruoza ubistva nad civilnim stanovništvom.¹⁵ Tako su prilikom upada u selo **Hrustovo (Sanski Most)**, 1. juna 1992. ubili i zaklali oko 150 mještana. U **Ahatovićima i Dobroševićima** su 2. juna 1992. ubili oko 20 stanovnika bošnjačke nacionalnosti. Prilikom upada u selo **Diđevo (Foča)** 20. aprila 1992. ubili su 24 Bošnjaka, a narednog dana, 21. aprila 1992. u selu **Pirin Do** strijeljali su šest Bošnjaka.

U selu **Ševarlije (Doboj)**, prilikom upada 18. juna 1992. ubijeno je oko 40 ljudi. U selu **Prahovo (Ključ)** 1. juna 1992. ubijeno je oko 20 ljudi. Prilikom osvajanja mjesta **Tihovići (Vogošća)** 4. juna 1992. Srbi su ubili najmanje 19 Bošnjaka.

Srpska vojska je počinila više **masovnih ubistava u skloništima**, gdje su se civili sklanjali. Tako je u kući Murisa Garagića (u naselju **Gračanica - Rogatica**) 19. juna 1992. ubijeno 12 Bošnjaka ubacivanjem bombi u opkoljenu kuću. Vršeci navedeni zločin u selu **Hrustovo**, 1. juna 1992. srpske snage su učinile još jedan zločin, gnusan i težak kao i ostali. Naime, mitraljirana je, a zatim bombama razorena jedna garaža u kojoj je ubijeno 19 civila, uglavnom žena i djece.

Masovna ubistva su često vršena strijeljanjem ili klanjem na javnim mjestima. Na taj način u **Kotor-Varoši** je 20. juna 1992. pred policijskom stanicom strijeljano 12 ljudi. Na novom mostu na Drini, u **Višegradu**, 19. juna 1992. ubijeno je 147 Bošnjaka. Također, na drugom višegradskom mostu - Mostu Mehmed Paše Sokolovića, vršena su masovna klanja, a žrtve bacane u rijeku.

¹⁵ Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 5, isto, str. 21-24.

Takođe, strijeljanjem je u **Kasabi (Vlasenica)** 21. maja 1992. ubijeno 29 Bošnjaka, a 13. maja na **Ilidži**, pred ulazom u staru zgradu opštine, 7-8 mladića.

Masovna ubistva vršena su napadima Srba na izbjegličke kolone Bošnjaka i Hrvata. Jedan od najilustrativnijih primjera je onaj kada su, prilikom protjerivanja ljudi iz Kozarca i okoline Prijedora na rijeci Ugar, u mjestu zvanom **Korićanske stijene** na Vlašiću, 20 km od Travnika, snage kapetana **Dragana Mrđe** ubile oko 300 ljudi.

U sklopu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu **vršena su masovna ubistva u samim logorima i ubistva zatvorenika izvan logora**. To je činjeno na najbrutalniji način: klanjem noževima i motornim pilama, protivavionskim mitraljezima i na drugi način. Kao karakterističan primjer navodi se logor "**Keraterm**" (**Prijedor**), gdje je svakodnevno ubijano po deset ljudi, da bi 27. jula 1992. bilo ubijeno 145, a 45 ranjeno. Ilustrativna je bila prijetnja u logoru **Omarska** da će se za svakog ubijenog Srbina ubiti 300 Bošnjaka. Odmazda je praktično bila demonstrirana u mjestu **Duboka (Višegrad)**. Tamo su nakon pronalaženja nekoliko mrtvih Srba za svakog ubijali po 15 ljudi, a u drugoj prilici strijeljali su 27 ljudi kao odmazdu za jednog svoga, koji je poginuo u borbi u selu **Jošava**.

Jedan broj masovnih ubistava nad civilima izvršen je u "živom štitu" kojeg su srpske snage sastavljale od Bošnjaka i Hrvata. Među brojnim primjerima posebno su karakteristična dva: prvi, kada su 15. avgusta 1992. kod naselja **Borač** ubijene 22 osobe, koje su Srbi iz logora u Rogatici uputili prema Goraždu; drugi, kada su u borbama na brdu **Žuč**, prilikom napada od 18. do 23. septembra 1992. Srbi kao "živi štit" koristili zatvorenike iz logora "Kod Sonje". Bilo ih je oko 40, od kojih je 15 poginulo.

Brojna masovna ubistva učinjena od strane Srba iz Bosne, pratile su **masovne grobnice**. One su se nalazile u jamama, napuštenim rudnicima, štalama, blizu logora, raznim provalijama, rijekama itd. Između brojnih masovnih grobnica (dosadašnja istraživanja pokazuju da ih ima oko 100 u Bosni i Hercegovini, a određen broj u Srbiji i Crnoj Gori), navest će se one u kojima je najviše do izražaja došao

zločin - masovna ubistva. To su masovne grobnice u **Kotor-Varoši** (ubijeno sredinom juna 1992. oko 500 Bošnjaka i Hrvata), **Vrapčići** kod **Mostara** (izvađeno 88 leševa), selo **Zaklopača - Vlasenica** (67 lica), kod **Zvornika** (zakopano 50 Bošnjaka) itd. Ipak, smatra se da su najveće masovne grobnice bosanske rijeke kojima su plutali brojni leševi. Tako su masovne likvidacije logoraša KPD Foča vršene na Drinskom mostu i ušću Čehotine u Drinu. U **Brodu na Drini** od 10. do 30. juna 1992. zaklano je preko 100 Bošnjaka. Ubijene u hangaru u **Luci Brčko** Srbi su bacali u rijeku Savu, koja je, također, masovna grobnica Bošnjaka i Hrvata. Čest metod masovnog ubistva bilo je spaljivanje žrtava, čime se željelo prevashodno prikriti svaki trag masovnim ubistvima i stvaranje masovnih grobnica, koje su ipak značajno svjedočenje. Na taj način, u kući Adema Omeragića u naselju Pionirska (**Višegrad**) 15. juna je zapaljeno 64 žena, djece i staraca iz sela **Koritnik** i **Sase**. Također u Višegradu, na **Bikavcu**, u kući Mehe Aljića, 27. juna 1992. zapaljena su 72 Bošnjaka.

Na području agresora - **države Srbije**, bile su na pojedinim lokalitetima masovne grobnice čime su se nastojali sakriti tragovi zločina nad civilima. U vezi sa tim, spominje se mjesto **Krečana u Malom Zvorniku**, gdje se nalazi masovna grobnica Bošnjaka koje je ubijala srpsko-crnogorska vojska.

Hrvatska vojska i dio Hrvatskog vijeća obrane (onaj koji je prihvatio tzv. Hrvatsku republiku "Herceg-Bosnu"), predstavljali su također instrument izvršenja agresije u rukama države Hrvatske. Putem njih ova država je činila agresiju na nezavisnu, međunarodno priznatu i suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Neke od akcija pomenutih oružanih formacija potvrđuju prednje navode, pri čemu je posebno eklatantan primjer sela **Ahmići**.

Počelo je napadom na **Prozor** 25. oktobra 1992. gdje je ubijeno 169 civila Muslimana (cifra nije konačna),¹⁶ da bi se u periodu april-maj 1993. tenzije između HVO (jednog dijela) i Armije Republike

¹⁶ DOKUMENTI - POVRATAK NA OGNJIŠTA, "Ljiljan", 2. avgust 1994., str. 28.

Bosne i Hercegovine pretvorile u otvorena neprijateljstva, posebno u mjestima **Gornji Vakuf, Vitez, Konjic, Jablanica, Travnik, Zenica, Mostar**. U napadu na Prozor učestvovala su dvije brigade Hrvatske vojske (113. splitska i 114. šibenska). Također, u napadu na Novi Travnik učestvovala su brigade pomenute vojske (drugi dio 114. šibenske i 123. varaždinska brigada).

Posebno masovno učešće Hrvatske vojske zabilježeno je u napadu na **Gornji Vakuf** (januara 1993.), gdje su angažovana dva bataljona 114. šibenske brigade, "Škorpije" iz Trogira i "Alkari" iz Sinja. U napadu na ovaj grad uključivala se i 113. brigada specijalne jedinice "Divovi" i "Tigrovi", te "Vukovi" iz Splita.¹⁷

U julu 1993., nakon napada na Bugojno, opkoljene jedinice HVO-a je pokušala deblokirati specijalna jedinica "Pume" iz Varaždina.

U obnovljenoj ofanzivi na **Gornji Vakuf** (juli 1993.), u značajnom broju je učestvovala Hrvatska vojska. Između ostalog jedinice: 3. brigada iz Osijeka, 109. iz Vukovara, 5. gardijska, 123. i 114. te dijelovi brigada iz Varaždina i Vinkovaca, kao i bataljon "Matija Vlačić".

U sklopu izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu bila je prisutna i vojna policija (iz Rijeke i Hrvatske Posavine), a jedan njen dio je za izvršenje zadataka u Republici Bosni i Hercegovini držan u pripravnosti duž dalmatinske obale.

Hrvatska vojska je ubacivala **manje diverzantske grupe** na područje Bosne i Hercegovine, ulazila u manjim grupama, kako bi se izbjeglo evidentiranje posmatrača UN, koje su zaprijetile sankcijama, te svoje učešće u agresiji nastojali prikriti sa amblemima HVO na uniformama. Njima je 12. aprila 1992. naređeno da skinu obilježja HV-a, a zapovijest je izdao Janko Bobetko.

U agresiji na Bosnu i Hercegovinu je učestvovala i **hrvatska avijacija**, koja je davala podršku kopnenim snagama. Osim aviona korišteni su helikopteri, zatim hemijska i druga borbena sredstva.

¹⁷ Podaci o učešću Hrvatske vojske u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu najvećim dijelom navedeni prema listu "Bosna", br. 1, 11. februar 1994.

Postoji podatak da su 24. jula 1993. dva klipna aviona Hrvatske vojske sa pet bombi djelovala po selu **Dračevica** poletjevši sa aerodroma **Mostarsko Blato**. Također, klipni avioni su 2. avgusta 1993. bombardovali **Raštane kod Mostara**, a zatim 5. i 24. avgusta **Mostar**.

U aprilu 1993. Hrvatska vojska je na planini **Bokševici (kod Jablanice)**, a 15. novembra 1993. na **Vranici** kod **Prozora**, izvršila dva helikopterska desanta.

U selu **Ahmići** je izvršen monstruozi zločin nad bošnjačkim stanovništvom koje je činilo 90% stanovništva ovog naselja.¹⁸ Nadalje, u ovome selu nije bilo nikakvih legitimnih vojnih ciljeva, niti je pružen bilo kakav organizovan otpor. U pokušaju bijega iz napadnutog sela, najmanje je 20 civila opkoljeno na polju i ubijeno mecima iz neposredne blizine.

Na svaku kuću u ovom selu je bačeno 50 granata iz različitog oružja, uključujući i aktivno-reaktivne granate (sa dodatnim punjenjem).

Tako Tadeuš Mazovjecki navodi u svom izvještaju: "Čini se da je u jednom broju slučajeva stanovnicima naređeno da izađu iz kuća, da bi potom bili bez oklijevanja ubijeni. U drugim slučajevima, vojnici su ulazili u kuće i ubijali njihove stanovnike. Veliki broj kuća je namjerno zapaljen".

Od 89 tijela koja su tada otkrivena u selu, većinu su predstavljala tijela starijih osoba, žena, djece i beba. Za sada se operiše sa cifrom od 101 ubijenog, koja je dobijena na osnovu izjava raseljenih lica koji su bili svjedoci ubijanja.¹⁹

Sve kuće (otprilike 180 bošnjačkih kuća) su u potpunosti uništene, a u selu tada nije ostao ni jedan Bošnjak. Oko 15 hrvatskih domova ostalo je netaknuto u ovom napadu, a ostali su i neki od hrvatskih stanovnika ovoga sela.

¹⁸ Podaci navedeni prema: T. Mazovjecki: VITEZ-AHMIĆI-MOSTAR, Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 5, isto, str. 15-20.

¹⁹ Prema najnovijim podacima, broj žrtava u selu Ahmići je 116.

Oružane formacije i grupe se mogu označiti kao instrumenti izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu pod komandom JNA, što se može dokumentovati nizom njihovih akcija u Bosni i Hercegovini. Pomenute formacije iz Srbije i Crne Gore prvi put su upale u Bosnu i Hercegovinu krajem 1991. zajedno sa regularnim jedinicama JNA, i sa njima vršile brojne zločine nad bošnjačkim stanovništvom. Pripadnici ovih formacija najčešće su djelovali zajedno sa oficirima i podoficirima JNA. Tako je 6. brigada Banjalučkog korpusa, u čijem sastavu je bilo oko 100 “arkanovaca”, “šešeljevaca” i pripadnika “belih orlova”, pod komandom kapetana JNA **Dragana Mijatovića** 1. juna 1992. izvršila napad na selo Hrustovo (na području Sanskog Mosta), nastanjeno bošnjačkim stanovništvom, gdje su pobili i zaklali oko 150 mještana.

Početkom aprila 1992. (1.-3.), grupa “arkanovaca”, zajedno sa “šešeljevcima” i pripadnicima JNA, otpočela je zločine nad Bošnjacima **Bijeljine**, gdje je prema nepotpunim podacima ubijeno, odnosno zaklano i masakrirano oko 500 Bošnjaka. O punoj sprezi JNA i SDS-a sa paravojnim formacijama pokazuje predaja raporta komandanta Bijeljinskog garnizona (general Praščević) Željku Ražnatoviću Arkanu.

“**Beli orlovi**”, su vršili masovne zločine i pljačke na području Sarajeva, naročito na Grbavici i Ilidži.

“**Arkanovci**” i “**beli orlovi**” su stekli posebnu reputaciju vršeći zločine na području tzv. SAO Hercegovine, za što su, od tzv. “Vlade” te oblasti i komande garnizona u Bileći, 4. maja 1992. dobili i “posebno priznanje”.

“**Beli orlovi**” su početkom aprila nakon dolaska na područje Bosne i Hercegovine iz **Užica**, preko **Višegrada** i **Rogatice**, zajedno sa JNA i pripadnicima SDS-a, 6. aprila 1992, zauzeli **Foču**, gdje su vršili svirepa ubistva, pljačkanje kuća, radnji i čitavih muslimanskih sela. Također, u svojim zločinačkim djelstvima bili su prisutni na području **Gacka**, **Bileće** i **Trebinja**, te napadu i rušenju **Bosanskog Broda** (25. mart 1992.), likvidiranju i pljačkanju stanovništva **Zvornika**, **Srebrenice**, **Bratunca**, **Vlasenice**, **Višegrada**, **Doboja** i drugih mjesta.

“Šešeljevci” su nakon boravka na području tzv. “SAO Hercegovine”, gdje su obezbjeđivali “granicu”, zajedno sa drugim snagama djelovali u napadima na bošnjačko stanovništvo na lijevoj, “srpskoj” obali Neretve, posebno u naseljima **Rotimlja, Hodbina i Dubrave**.

Aktivnost “šešeljevaca” na području Sarajeva zabilježena je prvi put 14. i 15. aprila 1992. kada je izvršen artiljerijski napad na terminal “**Grasa**”. Ova paravojna grupa je zajedno sa drugim srpskim formacijama 21. maja 1992. učestvovala u pješadijsko-artiljerijskom napadu na području sarajevskih opština - **Novi Grad, Novo Sarajevo i Centar**, gdje su im branioi Republike Bosne i Hercegovine nanijeli više poraza.

Srpske paravojne formacije (“šešeljevci”, “**arkanovci**”, i “**beli orlovi**”) su nakon uzurpacije vlasti u Bratuncu izvršili neviđene torture, hapšenja, odvođenja i likvidacije Bošnjaka.

Svoje “vatreno krštenje” i svojevrsnu obuku “šešeljevci” su, predvođeni **Branislavom Gavrilovićem**, imali krajem maja 1992. Oni su tada iz konclogora na Palama izveli 39 Bošnjaka i izvršili nad njima neviđen masakr.

Oružane grupe “**rojalisti**” i “**srpska garda**”, koje su bile locirane na području **Foče**, su na tom lokalitetu vršile brojne zločine nad civilnim stanovništvom, odvođeci ga u koncentracione logore i maltretirajući.

Tzv. “**vukovarci**”, sa **vukovarskog ratišta**, su učestvovali u borbenim dejstvima na području **Kalesije i Sarajeva (Hrasno, Grbavica i Vraca)**, gdje su zajedno sa JNA vršili pljačke i paljevine.

Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove na čelu sa Petrom Gračaninom je sa svojim “specijalnim brigadama” u značajnoj mjeri bio izvršilac agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, posebno učestvujući u “čišćenju terena”. Slično je i sa paravojnim formacijama **Milana Martića** iz Hrvatske, koji su nakon prvog upada u Bosnu i Hercegovinu (8. juna 1991. u **Titov Drvar i Bosansko Grahovo**), izvršile niz zločina oko Banje Luke, na prostorima šipovačke i jajačke opštine, da bi Milan Martić 8. septembra 1991, bio uhapšen u Bosanskoj Otoci i po već viđenom scenariju (na prevaru SSUP-a) pušten.

Također, zlodjela tzv. "**Martićeve srpske milicije**" su zabilježena i na području **Ilijaša, Bosanske Otoke** (srušili 70% stambenih objekata) u pohodu na **Brčko**, u zločinu na **Hambarine** (poklano oko 2.500 civila, uglavnom Bošnjaka), u osvajačkim napadima sjeverne Bosne (oko 2.000 ih učestvuje u pljački nakon okupacije **Dervente i Doboja**), **Donjem Vakufu** itd.

Posebne grupe oružanih formacija činili su tzv. "**dobrovoljci**" iz Srbije i Crne Gore. Zajedno sa drugim snagama učestvovali su u brojnim zločinima, uglavnom nad bošnjačkim i dijelom hrvatskim stanovništvom.

Među navedenim dobrovoljcima posebno mjesto su zauzimali "**srpski sokolovi**" **Novaka Kilibarde** i **Siniše Vučinića**, milicija **Dragoslava Bokana**, tzv. četnički gvozdeni puk "Pavle Đurišić" i četnički odred "Vuk Kalajit", "Janković", "Zaga", kao i tzv. "vikendaši", veterani iz agresije na Hrvatsku, lica iz legije stranaca i druge formacije čije je ime teško utvrditi. Njihova specijalnost je bila ubijanje, pljačkanje imovine i njeno odvoženje šleperima u Srbiju i Crnu Goru.

Oružane formacije **Saveza komunista - Pokreta za Jugoslaviju** (osnovan u Beogradu 19. novembra 1990.) su, također, bile u funkciji realizacije agresije, što su činili pod okriljem JNA, čija su bili produžena ruka. Posebno je karakteristično njihovo učešće u osvajanju **Modriče**. Naime, **Gavro Drinić** iz rukovodstva SK-PJ, raniji načelnik policije u Modriči, ušao je u ovaj grad sa šest transportera i zauzeo Radio, Skupštinu opštine, Stanicu milicije i dr.

Strani plaćenici su nezaobilazan elemenat u razmatranju instrumenata izvršenja agresije. Prema dosadašnjim saznanjima, njihovo djelovanje na području Republike Bosne i Hercegovine je bilo evidentno. Tako, ilustracije radi, u redovima "srpskih dobrovoljačkih jedinica" pod komandom **Ratka Adžića** su djelovale vojne formacije iz Ukrajine.

Posebno je zabilježeno njihovo dejstvo na **Majevici, Teočaku, Olovu, Ilijašu, Orašju, Grbavici, Trebeviću, Vrbanja mostu, Stupskom brdu odnosno cijelom Sarajevu**. Neki od specijalaca (npr. Igor Vasiljević Guskov), vršili su obučavanje specijalnih jedinica ili su bili angažovani kao komandiri artiljerijskih baterija.

Među svojevrsne instrumente izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu može se ubrojati **peta kolona, paradržavne zajednice, razne kolaboracionističke tvorevine - i sl.** One su formirane na području Republike Bosne i Hercegovine od strane država agresora da bi služile za realizaciju njihovih djela, na izvjestan način negirajući suštinu spoljne, otvorene agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, predstavljajući je kao unutrašnji konflikt i sl.

4. Pomagači - saučesnici izvršenja agresije

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvjestan broj subjekata je ispoljio takvo ponašanje i praktično djelovanje da se s pravom mogu označiti kao **saučesnici pomagači izvršenja agresije.** To se može zaključiti na osnovu njihovih postupaka i odnosa prema agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, odnosno nečinjenju ili činjenju onih radnji koje nisu u njihovoj kompetenciji ili to jesu.

Među takve se dijelom mogu svrstati **međunarodna zajednica, Srpska pravoslavna crkva i SANU.**

Uloga **međunarodne zajednice** se najefikasnije može posmatrati kroz djelovanje njena tri ključna faktora: **Ujedinjene nacije, Evropska zajednica i Sjedinjene Američke Države.**²⁰

Opšti je stav da angažovanje međunarodne zajednice, i pored određenih rezultata na uspostavljanju mira, nije uspjelo. Brojni pregovori, prekidi vatre, raznorazni planovi, rezolucije i sl., nisu doprinijeli zaustavljanju agresije, ratnih zločina i kršenja zakona rata. Njihov pristup događajima u Bosni i Hercegovini je u početku bio pogrešan, jer nisu ili nisu željeli vidjeti agresiju jedne države (Srbije i Crne Gore, odnosno SR Jugoslavije) protiv druge (Republike Bosne i Hercegovine), ili nije bilo političke volje da se to prizna, što se odrazilo na sve poduzete mjere UN. Zbog toga, djelovanje

²⁰ Šire o ovome: RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, isto, str. 114-151.

međunarodne zajednice je “imalo malen ili nikakav učinak na borbe u Bosni i Hercegovini”, “pokazala se nesposobnom da okonča sukob ili da se spriječi veće kršenje pravila rata po cijeloj Bosni i Hercegovini. Ona je dosad malo učinila na tome da se dade na znanje da će krivci za ratne zločine biti pozvani na odgovornost za svoje postupke”.²¹ **UN u Bosni i Hercegovini nisu ostvarile ni jedan od tri postavljena cilja: mir, uvođenje sankcija i isporuka humanitarne pomoći.**

Održavanje mira u Bosni i Hercegovini počelo je sa veoma malim brojem snaga UN, bez značajnih finansijskih sredstava za čije nabavljanje nije postojala volja kod UN i država članica. Da bi se što efikasnije uticalo na sukob, baza (rukovodstvo) je bila smještena u Sarajevu, koje je nakon prvih većih oružanih sukoba napustila iz straha.

I ono što je bilo snaga UN **sporo se razmještalo**, bez preuzimanja odgovornosti na predviđenim oblastima. Takvu situaciju su iskoristile srpske snage, koje su okupirale oko 70% teritorije Bosne i Hercegovine, da bi snagama UNPROFOR-a zabranile pristup na tom području.

Sa mandatom kojeg su imale (održavanje mira kojega nema), UN će u Bosni i Hercegovini doživjeti **najveću degradaciju otkad postoje**. One će biti maltretirane od srpsko-crnogorskih snaga. Bilo je nekoliko izmjena mandata, u smislu da snage UNPROFOR-a primjene silu (pri dostavi hrane i sl.), ali se sve na tome završilo. Poslije svega ovoga što se događalo u Bosni i Hercegovini, UN nemaju više nikakva smisla, izuzev, kako one kažu, da održavaju mir, kojega niko ne vidi izuzev njih. U Bosni i Hercegovini su se mijenjali komandanti, dolazili novi iz raznih zemalja, ali se ništa drugo nije mijenjalo. Tako su, npr., UN već u julu 1992. znale za postojanje “koncentracionih logora” na područjima što ih kontrolišu Srbi u sjeverozapadnoj Bosni. Njihovi visoki funkcioneri su to sakrili od sredstava informisanja i javnosti, čime su onemogućili da se stane u kraj ovim zlostavljanjima.

²¹ Isto, str. 114.

Ako UN nisu imale mandat za oružano djelovanje u realizaciji svojih ciljeva, mogle su osuditi kršenje ljudskih prava, posebno od strane srpskih snaga, koje su to činile u najvećem broju slučajeva.

UN su u Njujorku neprestano proizvodile rezolucije o Bosni i Hercegovini (čak je donesena Rezolucija o rezolucijama), koje nisu davale nikakve pozitivne promjene. Ova organizacija je, ustvari, bojno polje velikih sila; one se u njenim organima prepucavaju, dogovaraju, nagađaju, prave kompromise, crtaju novi svjetski poredak i precrtavaju Bosnu i Hercegovinu, njenu osobenost i multikulturalnost. Nema sumnje, snage UN provode politiku svojih zemalja. One su ovdje hladni Englezi, tajnoviti Francuzi, pristrasni Rusi, a najmanje ono što treba da budu - branitelji Bosne i Hercegovine kao članice OUN. Ono što se dosljedno ostvarivalo u Bosni i Hercegovini jeste **embargo** (uveden 25. septembra 1991.), koji se trebao odnositi na "jugoslovensku" Bosnu i Hercegovinu, a ne na - nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu. Dvostruka je greška UN - nisu primjenjivali kolektivnu odbranu, niti omogućili Bosni da ostvaruje svoje osnovno pravo - pravo na samoodbranu.

Kao takve UN nisu "odgovarale" ni jednoj strani, bile su pristrasne, svoju mirnodopsku ravnotežu nisu mogle održati. Bosanski lavirint je takav da je u njemu morao svako tražiti puteve, ili će nestati sa scene. UN su pred izborom, 50-godišnjica njihovog postojanja je bila jubilej - bez jubileja.

Evropska zajednica je u Bosni i Hercegovini demonstrirala pristup "rogovi u vreći", podijeljena i nesložna, bez minimuma jedinstva. U takvom ambijentu "Njemačka je jedina zemlja Evropske zajednice koja je podržala aktivnu politiku u Bosni i Hercegovini. Francuska je isporučila mnogo humanitarne pomoći Bosni i Hercegovini, ali je bila suzdržana u kritici srpskih snaga u toj zemlji. Grčka je nastojala odvratiti kritike od Srbije, jer u toj zemlji vidi saveznika u nastojanju da zaniječe međunarodno priznanje bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji. Britanska kritika kršenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini bila je dvosmislena, a ta je zemlja bila općenito pasivna prema tom sukobu. Većini država EZ-a više je

odgovaralo da se ne angažira u vezi sa bosanskim ratom i nisu - s izuzetkom Njemačke - bile spremne prihvatiti izbjeglice".²² Upravo tako, svako je imao svoj pristup, svoj interes, nastojeći da preko Bosne iskaže svoju veličinu i mjesto u međunarodnim odnosima.

I EZ, poput UN, je nastojala i da ostane neutralna održavanjem ravnoteže i istog pristupa, kako oni kažu, "za sve tri strane u sukobu". A to znači **izjednačavanje agresora i žrtve**, skrivanje istine i nepriznavanje genocida i ratnih zločina. Očigledno da je Evropa potcijenila raspad komunističkog sistema, pri čemu se mislilo da je to običan i bezbolan proces. Međutim, on je na površinu izbacio brojne konflikte, nacionalizam, ratove, genocid pa i fašizam, što i Evropu može povući u ponor. Njena "92. kao godina ujedinjenja" nigdje se više i ne spominje. Gradnja novoga društva na razvalinama komunizma je težak i mukotrpan proces, koji zahtijeva stalno traganje za novim, progresivnim kretanjima.

Prava slika angažovanja **SAD** u ratu u bivšoj Jugoslaviji, a time i u Bosni i Hercegovini, najbolje je data u Dokumentima Amnesty Internationala i Helsinki Watcha, gdje je njena politika označena kao "troma, nedosljedna i pogrešno vođena".²³ SAD su se u sukob na području bivše Jugoslavije uključile tek kada je počeo rat u Bosni i Hercegovini, gdje su bile **neodlučne i zakašnjele**. Njihov najznačajniji korak u tom pogledu je **uvođenje sankcija protiv tzv. SR Jugoslavije** (Rezolucija 757 - 30. maja 1992.), koje su, dakle, kasno uvedene, a nisu dosljedno ni poštovane, te je njihov efekat veoma mali. Rat u Bosni i Hercegovini, odnosno oružana agresija se nakon toga nastavila sa nesmanjenom žestinom, sa još brutalnijim zločinom i genocidom.

Početakom 1993. SAD su dobile novog predsjednika, **Bila Klintona**, čiji se odnos prema Bosni i Hercegovini pratio sa posebnom pažnjom, kako u predizbornom periodu, tako i u prvim danima njegovog predsjednikovanja. U predizbornoj kampanji je mnogo obećavao za Bosnu, a u vladajućoj poziciji, nastupio tromo,

²² Isto, str. 20.

²³ Isto, str. 21.

neodlučno, sa mnogo praznih obećanja, od kojih nijedno nije ispunjeno. Zvučale su ohrabrujuće njegove riječi da je “Bosna i Hercegovina nacionalni interes Amerike”, “da neće dopustiti gušenje Sarajeva”, “da će ukinuti embargo na naoružanje” i sl.

Incijative na uspostavljanju bošnjačko-hrvatske federacije, nakon početnog zaleta, naglo su jenjavale i splašnjavale. Federacija, kao čarobna formula za rješenje bosanskohercegovačke krize, prepuštena je na **milost i nemilost ekstremista svih boja**.

Međunarodna zajednica je svoj pristup bazirala na **etničkom principu**, odnosno pokušavajući Bosnu i Hercegovinu podijeliti u tri dijela, pri čemu je etnički kriterij ključni. Kada bi vodeće sile, koje čine Kontakt grupu, pokušale podijeliti svoju zemlju na etničkom principu, vidjele bi da je to anahronizam koji vodi beskonačnom ratu. I ono što je još apsurdnije, međunarodna zajednica svojim planovima (koji se izražavaju u velikom broju) priznaje genocid, progone, prisilna raseljavanja i druge zločine. Ustvari, na taj način ona je bila saučesnik destrukcija Bosne i Hercegovine kao suverene države, članice UN, međunarodno priznate.

Srpska pravoslavna crkva (SPC) kao jedan od pomagača i saučesnika u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu je bila toliko angažovana da se teško može govoriti o vjerskoj instituciji. Riječ je, ustvari, o političkoj organizaciji, koja politički djeluje u jugoslovenskom konfliktu. Već je bilo riječi o tome da ona ne prizna granice republika, da je zagovornik teze “da svi Srbi trebaju živjeti u jednoj državi”, podržava i blagosiva zločine na svoj način.

Uloga SPC se može vidjeti i iz napisa koji se pojavljuju u pojedinim listovima van Bosne i Hercegovine. “Oslobođenje”, nezavisni bosanskohercegovački dnevnik, u broju od 05. oktobra 1994. objavilo je takva tri napisa koji bacaju novo svjetlo na Pravoslavnu crkvu i njenu ulogu u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.²⁴

²⁴ Riječ je o člancima “PRAVOSLAVLJE LIŠENO VJERE” (L’arvenige, Pariz); “JEZA OD PRAVOSLAVNIH JEZUITA” (M. Stanisavljević, “Republika”, Beograd) i “SPC PRED ISKLJUČENJEM” (La Croix, Pariz).

U članku “**Pravoslavlje lišeno vere**”, sam naslov pokazuje da je SPC izlazila iz okvira vjere, a ulazila u simbiozu sa nacionalizmom. Takav ambijent je doprinio da je “na Balkanu počinjen zločin protiv kulture u ime vlastite religije, etnička su čišćenja vođena u ime svete srpske misije. SPC je neviđenom propagandom zastupala povijesnu misiju srpskog hrišćanstva, iz koje je mogao izniknuti divlji agresivni rat”.

U članku “**Jeza od pravoslavnih jezuita**” dat je lik jednog od srpskih sveštenika (**arhijerej Atanasije vladika Jevtić**) na osnovu kojeg se mogu izvesti zaključci i o ostalim u doprinosu SPC u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Iz njegovih riječi poput lave kulja mržnja prema drugoj naciji (Bošnjacima), pobude za njeno uništenje i genocid. U povodu njegovog takvog ponašanja, s pravom se u članku konstatuje: “Kad jedan narod (Srbi, prim. B.M.) zaluta, on izgleda postaje otvoren za sve vrste ludila, jedino za razum ne”. Po pomenutom vladiki: “Agresori u Bosni... nisu Srbi, nego oni koji su posledica šestoletne turske agresije i ti nesretni Muslimani”. Po njemu, muslimančiče treba prekrstiti, a Muslimane naravno “fizički i duhovno zatrti”. Nadalje, slijede njegove naricaljke o stradanju pravoslavaca i njihovih hramova, a o stradanju nesrba i njihovih bogomolja nigdje ni riječi. Po njemu “od 20 granata koje su pale na Dubrovnik, sedam je pogodilo srpske crkve”.

Crkveno ekumensko vijeće je uvidjelo **disonantno, odnosno neprimjereno ponašanje SPC**, koja se nalazila pred isključenjem iz ove organizacije, što se obrađuje u trećem članku “Oslobođenja” pod naslovom: “**SPC pred isključenjem**”. Naime, kako se navodi “Srpska pravoslavna crkva potiče rat i zaslužila je udaljavanje iz organizacije koja okuplja 324 crkve...”. Dalje u prilog naznačenom stavu se navodi da se “u početku sukoba u bivšoj Jugoslaviji patrijarh Pavle, poglavar Pravoslavne crkve, svojski zauzima za vojni angažman”, a “podrška srpskim teritorijalnim osvajanjima udaljuje SPC od crkvene zajednice”. Očigledno je da je i u svjetske relacije prodrlo saznanje o ključnoj ulozi SPC, odnosno poziciju saučesnika SPC u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) predstavlja saučesnika u izvršenju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. O njenoj ulozi je bilo dosta riječi naprijed, gdje je pokazano da je inspirator, podstrekač i učesnik u planiranju agresije, pri čemu je posebnu ulogu ispoljila u ideološkom osmišljavanju agresije. SANU se legitimirala kao politička institucija, čime je njena osnovna - naučna funkcija stavljena u drugi plan, a podgrijavanje srpskog nacionalizma postalo suštinska djelatnost. To se ispoljavalo na više načina. Ova institucija je tvorac "Memoranduma SANU", koji je putokaz za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

SANU je doprinijela **tendencioznom prekrajanju historije**, što je delegitimira kao naučnu ustanovu. Na taj način je data teorijska osnova za rat protiv drugih naroda.

Ova ustanova je **izdavač i suizdavač** brojnih djela koja su daleko od naučnih promišljanja, ustvari puna su falsifikata, u vidu pamfleta, izvrtanja činjenica i sl.

SANU je stvorila duhovnu klimu za agresiju, a na toj platformi započela je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

5. Započinjanje agresije

Oružana agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu je započela septembra 1991.²⁵ upadom dva korpusa JNA iz Srbije i Crne Gore u Bosnu i Hercegovinu - Užičkog i Podgoričkog.

Oružani napad na ovakvu državu od strane druge države je, ustvari, agresija, odnosno **međunarodni oružani sukob** koji uključuje dvije države - Bosnu i Hercegovinu i SR Jugoslaviju (Srbiju i Crnu Goru).

Proglašenjem **ratnog stanja i opšte mobilizacije** od strane Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine (20. juna 1992.), ova država je samim tim prihvatila da će poštovati i međunarodno

²⁵ Oružanih napada na Bosnu i Hercegovinu je posebno bilo u graničnim područjima sa Hrvatskom, gdje su 1991. bila ratna dejstva u toku (npr. Bosanska Kostajnica, Bosanski Novi, Bosanski Brod itd).

humanitarno pravo. Eksplicite je to istaknuto u “Proglasenju ratnog stanja”, gdje se ističe da će “Republika Bosna i Hercegovina poštovati zahtjeve međunarodnog prava i međunarodnih konvencija koje reguliraju ponašanje država u stanju rata, i poštovat će u skladu s članom 51. Povelje Ujedinjenih nacija odluke i inicijative Vijeća sigurnosti koje se tiču uspostavljanja i održavanja mira i sigurnosti”.²⁶

Dakle, “na osnovu gore iznesenog razmatranja zadovoljeni su uvjeti za postojanje međunarodnog oružanog sukoba i, prema tome, za konflikt u Bosni i Hercegovini važe četiri Ženevske konvencije iz 1949., protokoli uz te konvencije iz 1977., i običajno međunarodno pravo.”²⁷

JNA se užurbano povlačila iz Slovenije i dijela Hrvatske, locirajući se na područje Bosne i Hercegovine koja postaje “najveća kasarna Evrope” sa osam korpusa bivše JNA, preko 400 tenkova, hiljadu cijevi teškog kalibra, avijacijom i ratnim rezervama, odnosno svim onim što je za JNA stvarano preko pet decenija. Čak i kada se formalno povukla iz Bosne i Hercegovine, ona je sve svoje vojne potencijale, armijsku infrastrukturu i starješinski kadar ostavila bosanskim Srbima.

Dolazak rezervista u Bosnu i Hercegovinu, koji su upali iz Srbije i Crne Gore (20. septembra 1991.) i zaposjeli istočnu i srednju Hercegovinu pod izgovorom ugroženosti aerodroma u Mostaru, jedna je od karika u pripremama za agresiju. Upravo navedene formacije su 12. oktobra 1991. razrušile i srušile selo Ravno u opštini Trebinje sa desetak okolnih sela i prema nekim podacima ubili oko 180 stanovnika Hrvatske nacionalnosti. Upravo tu je 30. oktobra 1992. zabilježen sukob Hrvatskog vijeća obrane (HVO) sa JNA i rezervistima iz Srbije i Crne Gore.

U Bosni i Hercegovini su (1. januara 1992.) organizovane **prve oružane formacije Hrvatskih odbrambenih snaga (HOS)** na području opštine Ljubuški.

²⁶ Odluku o proglašenju ratnog stanja donijelo je Predsjedništvo R BiH 20. juna 1992.

²⁷ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, isto, str. 158.

Međunarodna zajednica je očigledno uvidjela da nije bio daleko trenutak da se aktivira balkansko bure baruta. Zbog toga je nastojala da **posreduje** oko rješenja bosanskohercegovačkog pitanja, s ciljem da se ono riješi mirnim putem. Slijedi niz susreta (Lisabon, Sarajevo, Brisel itd.), na kojima SDS iznosi svoje secesionističke planove.

Počela je i tajna, **zakulisana diplomatija** kada se Radovan Karadžić u Gracu (1992.) sastao sa specijalnim izaslanikom Franje Tuđmana, na vječitu srpsko-hrvatsku temu: podjela Bosne i Hercegovine.

Još su jedni pregovori o razrješenju bosanskohercegovačke krize održani u Sarajevu (26. i 27. februara 1992.), o čijoj sadržini se veoma malo zna. Poznato je da su u orbiti bile raznovrsne karte sa prijedlozima unutrašnje transformacije Bosne i Hercegovine. Zaključeno je da se održi novi sastanak za sedam dana u Briselu. Na sarajevskim pregovorima **Alija Izetbegović** će insistirati da se prilikom kantonizacije uzme u obzir i ekonomski kriterij.

U takvoj rovitoj atmosferi 29. februara i 1. marta 1992. je održan **referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine**,²⁸ na kojem su u velikoj većini učestvovali Bošnjaci i Hrvati, dok su Srbi referendum bojkotovali, proglašavajući njegove rezultate nevažećim.

Tokom referenduma, a posebno nakon njega, počeli su oružani sukobi u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine. Neke od njih potrebno je navesti, jer su značajni za započinjanje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. **S obzirom na preglednost koja je izložena u Dokumentima Amnesti Internationala i Helsinki Watsha, sukobi do početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu izložiće se navedenom hronologijom.**

“U toku borbe, uveče 3-4. ožujka, ubijeno je najmanje 27 ljudi u gradovima Bosanski Brod i Kupres. **Vjeruje se da su u martovskim borbama u Bosanskom Brodu sudjelovale snage iz Hrvatske.**

²⁸ REZULTATI REFERENDUMA, “Službeni list R BiH”, br. 7, 27. mart 1992.

17. ožujka, pošto su srpske trupe napale jedan muslimanski sprovod, započela je bitka između srpskih snaga, koje su navodno pripadale skupini Beli orlovi, i hrvatskih i muslimanskih trupa.

12. ožujka dva su muslimanska policajca ubijena blizu Tuzle. Napadači nisu identifikovani”.²⁹

Kao što je poznato prva dještva počela su u Bosanskom Brodu (2. marta 1992.), a zatim početkom aprila u Bijeljini i Zvorniku. Cilj ovih napada je da su “Srbi blagovremeno zaposjeli brodska vrata (sprečavanje logističke podrške iz Hrvatske) te da očiste istočne kapije Bosne i Hercegovine”.³⁰

Zločini oružanih formacija Željka Ražnatovića Arkana imali su za cilj psihološki presing na Bošnjake, koji bi kroz zaplašivanje trebali u zbjegovima da napuste ova područja, čime bi se okupacija Bosne i Hercegovine dovela lakše do kraja.

Barikade koje su Srbi postavljali u bosanskohercegovačkim gradovima zaslužuju posebnu pažnju, jer su uvod u agresorska dještva. Iako su se tražili raznorazni razlozi (npr. ubistvo svata na Baščaršiji u srpskim svatovima), iza svega toga su stajale druge namjere **usmjerene na onemogućavanje suverenosti i nezavisnosti Bosne i Hercegovine, odnosno stvaranje srpske države u Bosni i Hercegovini**. Na to su posebno ukazale barikade organizovane u Sarajevu. Prvog i drugog marta 1992. SDS Bosne i Hercegovine je na području Sarajeva organizovao barikade, čiji je cilj bio da se iznude politički ustupci u ustavno-pravnom uređenju Bosne i Hercegovine. Dan nakon toga (3. marta 1992.), pripadnici Patriotske lige (PL) postavili su prve kontra barikade na nekoliko mjesta u Sarajevu, kako bi se, između ostalog, zaplijenilo nešto oružja i municije.

Druge masovne barikade SDS Bosne i Hercegovine organizuje 4. aprila 1992. na području Sarajeva, što ima za cilj da spriječi međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine. U uslovima

²⁹ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, isto, str. 28 i 29.

³⁰ E. Habul, DVIJE GODINE AGRESIJE, “Oslobođenje”, 5. april 1994., str. 6.

koje su Srbi postavili za uklanjanje barikada su obustava svih aktivnosti oko međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine, hitno nastavljanje Konferencije o transformaciji Bosne i Hercegovine, obustava kampanje u medijima za suverenost, te kadrovske transformacije MUP-a. Tek kao peti zahtjev, zatraženo je hapšenje aktera ubistva svata, ali i hitna podjela TV i radija, kao i ukidanje JUTEL-a, koji se emitovao iz studija TV Sarajevo.

Rajko Dukić, šef kriznog štaba SDS-a, koji je pregovarao o uklanjanju barikada sa sarajevskih ulica, još je jednom stavio u prvi plan osporavanja samostalnosti Bosne i Hercegovine. Pri tome je rekao da je "Srpski narod izabrao jedinu opciju - barikade - da skrene pažnju da niko nema pravo da zbog svoje samostalnosti i samobitnosti uskraćuje to isto pravo drugom narodu". Kada je upitan od strane novinara da li Srbi sa barikadama nameću svoja rješenja drugim narodima Bosne i Hercegovine, Dukić je odgovorio: "Ali, ako srpski narod to uskraćuje drugim narodima, to nije isto".³¹

Prvi **postreferendumski mjesec** je pokazao da rat u Bosni i Hercegovini visi u zraku, da je pitanje trenutka kada će eskalirati. JNA i SDS su prešle od faze insceniranja ka otvorenim oružanim sukobima, što se ogledalo u zauzimanju gradova i protjerivanju nesrpskog stanovništva u dolinama **Drine, Une i Save**. Događaji su se nizali filmskom brzinom, ratni sukobi su bili tu. **JNA i oružane formacije Srba ih započinju i vode**. Između ostalog, blokiran je bio **Bosanski Brod, okruženo Čajniče, blokiran put Trnovo-Foča, Neum je praktično odsječen, Doboj blokiran, JNA se locirala na Čemernom kod Trebinja**. Rat svom žestinom je trajao u **Bosanskom Brodu i Derventi**.

Od strane JNA je bio zauzet sportsko-rekreacioni centar **Babanovac na Vlačiću**. Svi pokreti i aktivnosti JNA su se **pravdali vježbama**. Međutim, stvari su stajale drugačije: JNA je bila u ratu.

³¹ S. Lučkin, HRONOLOGIJA AGRESIJE - RAT I PRIJE RATA (9), BARIKADE NAIJAVLJUJU ZLO, "Oslobođenje", 23. septembar 1994., str. 9.

Radovan Karadžić je i dalje emitirao svoje poruke iz kojih se jasno vidjelo opredjeljenje bosanskih Srba za ratnu opciju. Rezultate referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine je prokomentarisao riječima da su “ubice Bosne i Hercegovine, oni koji su podgrijavanjem takvog čina (proglašenje suverenosti) definitivno ukinuli Bosnu. Od tog časa budite sigurni, jedinstvene Bosne nema”.³²

Na to je dodao još jednu poruku: “Mi poručujemo da srpska država može početi da funkcioniše za 15 minuta, a pod njenom kontrolom bi bilo 60 posto teritorija ove Republike”.³³

Usljedila je još jedna njegova izjava data “Borbi” od 16. marta 1992., koja je naznačila osnovni pravac djelovanja bosanskih Srba i tada već srpske JNA. On je tom prilikom rekao: “Srbi se neće smiriti dok ne ostvare svoju vjekovnu težnju da žive u jednoj državi. Da li sada ili za koju godinu ne znam, ali će je ostvariti”.³⁴

Počelo je, također, licemjerno pregovaranje pod sponzorstvom Evropske zajednice i njenih drugorazrednih diplomata, kao što je Hose Kutiljero, nepoznavalac Bosne i Hercegovine. Uprkos ratnim izjavama Radovana Karadžića, potpisana je zajednička izjava o miroljubljivom rješenju (7. marta 1992. u Briselu). Potpisali su je nacionalni lideri, kako se za njih uobičajalo reći - **Alija Izetbegović, Mato Boban i Radovan Karadžić**. U igri je bio i tzv. Kutiljerov plan o unutrašnjem ustrojstvu Bosne i Hercegovine, koji su prihvatili SDA i HDZ, dok ga je SDS odbio uz napomenu da se daju velike ingerencije centralnim organima, za što treba konsultovati članstvo. Bilo kakva zajednička funkcija Bosne i Hercegovine za Srbe je bila neprihvatljiva, jer su njihovi **secesionistički ciljevi jasni**: srpska država u Bosni i Hercegovini, pripajanje Srbiji, stvaranje “Velike Srbije”.

³² S. Lučkin, HRONOLOGIJA AGRESIJE - RAT I PRIJE RATA (10), SRBI SE NEĆE SMIRITI, “Oslobođenje”, 24. septembar 1994., str. 9.

³³ Isto, str. 9.

³⁴ Isto, str. 9.

Usljedio je još jedan udarac u biće Bosne i Hercegovine od strane Srba koji je bio usmjeren na uobličavanje "srpske" države u Bosni i Hercegovini. Naime, 1. aprila 1992. formiran je srpski MUP, čime se policija Bosne i Hercegovine definitivno podijelila.

Svoje nakane Srbi će iskazati na Kongresu srpskih intelektualaca održanom 28. marta u Sarajevu. U tom pogledu ilustrativne su riječi Milorada Ekmečića koji će izjaviti sljedeće:

"Srpski narod želi državu koja ističe iz njegovog etničkog i istorijskog prava. A to pravo je ogromno, istorijsko. Od 1,900.000 poginulih u Prvom svjetskom ratu, 65 odsto je srpski udio. U Drugom svjetskom ratu taj broj se cijeni i do 3,200.000. Samo su Jevreji za svoju slobodu platili višu cijenu od Srba. U ovim promjenama, zbog gubitaka u ratu i pokoljima srpski narod, kao njamnogoljudniji u Bosni i Hercegovini je pao na drugo mjesto, a naša politika i opšte ponašanje danas nose na sebi nevidljiv žig borbe za biološki opstanak. Referendumom u Bosni i Hercegovini slomljena je nada da se može održati jugoslovenska država, slomljen san sanjan dva vijeka. Ako naša Bosna i Hercegovina ostane bez prava političkog, monetarnog i kulturnog povezivanja sa svojom braćom u Srbiji i Crnoj Gori, onda treba jasno objasniti svakom ko može da čuje da srpske nacionalne partije ne snose odgovornost za posljedice. Kao i 1941. godine, one će morati ustupiti vođstvo nekoj radikalnoj ideologiji koja sada nije na površini".³⁵

Neposredno iza toga, na tragu Ekmečićevih misli, počće zamišljeni srpsko-crnogorski "blic-krig", koji će, uz zločine, okupirati **Zvornik, Višegrad, Foču, Bratunac...**

O pripremama napada na Sarajevo već je naprijed rečeno, s tim što se može konstatovati da su one početkom aprila već bile završene. JNA i njeni pomagači Srbi iz Bosne ukopali su teško oružje i oruđe na dominantnim i strateškim kotama iznad Sarajeva. Srpsko stanovništvo je naoružavano, a njihovi stanovi su pretvarani u svojevrzne magacine naoružanja. Počela su i prva granatiranja Sarajeva, što je predskazivalo

³⁵ Isto, str. 9.

početak napada na glavni grad Bosne i Hercegovine. Svojestveno poimanju mira, tolerancije i zajedničkog života, Sarajlije su svoj bunt iskazale kroz mirne demonstracije, zahtijevajući mirno rješenje krize u Bosni i Hercegovini. Pripadnici SDS su im odgovorili snajperima i iz Holiday Inna i okolnih zgrada pucali na sto hiljada golorukih ljudi.

Petog aprila 1992. godine otpočinja **artiljerijsko bombardovanje Sarajeva**, glavnog grada tada već nezavisne, suverene i međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine. To vrši druga država, njena regularna vojska i ostale oružane formacije i grupe.

Hronologija opsade Sarajeva sačinjena u knjizi "Ratni zločini u Bosni i Hercegovini" - II dio³⁶ pokazuju da se već 4.-5. aprila napada Sarajevo. Dan kasnije, 6. aprila, srpske snage su granatirale jednu bošnjačku četvrt Sarajeva, a 10. aprila, granatiran je televizijski predajnik u Sarajevu, ali se emitovanje nastavlja. Specijalni izaslanik UN, Sajrus Vens se (16. aprila) sastao sa vođama Bošnjaka, Hrvata i Srba u Sarajevu kako bi se okončale borbe. Nakon njegovog odlaska u Zagreb, te iste večeri intenzivirano je granatiranje i paljba iz mitraljeza.

Izvjeshća od 18. aprila su govorila o sedam poginulih u granatiranju Sarajeva, a na sarajevski aerodrom su stigle dvije letjelice u humanitarnoj misiji.

Televizijski centar je bio pogođen u više navrata minobacačkim granatama. Izvjeshća govore o tijelima koja su ležala na ulicama.

I 22. aprila su izvješća govorila o sveopćem granatiranju Sarajeva. Borbe između srpskih i muslimanskih milicija su se vodile na ulicama Sarajeva. Prijavljeno je najmanje četvero mrtvih i desetak ranjenih. Među metama granatiranja i vatre iz mitraljeza je bila i jedna sarajevska bolnica, ali i hotel u kome je smješteno 60 posmatrača EZ na Ilidži, oko dvije milje zapadno od područja grada.

Pri kraju aprila (30. aprila) izviješća, su također, govorila o tome da se **bošnjačka naselja bombarduju od sumraka do jutra**. Govorilo se o dvije poginule i petnaest povrijeđenih osoba.

³⁶ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, II dio, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine -Sarajevo, Sarajevo 1993., str. 410-419.

Iako je prezentirana hronologija o agresiji na Sarajevo samo u prvom mjesecu, može se konstatovati da je ona dugo pripremana u prikrivenoj formi na Sarajevo i Republiku Bosnu i Hercegovinu. Agresor se posebno okomio na Sarajevo s ciljem da ga **okupira i podijeli** na pravcu Grbavica-Pofalići-Vogošća. Po nekima, a što i oni sami ističu, Srbi su mogli Sarajevo zauzeti za dva sata, ali navodno nije bilo naređenja iz Beograda. Po tome, agresija na već priznatu državu Bosnu i Hercegovinu bi bila otvorena, što ne bi bilo dobro primljeno u međunarodnim relacijama. Međutim, presudan je bio otpor patriotskih snaga branitelja Sarajeva. Odbrana Sarajeva se konsolidovala, a sve preostale kasarne u gradu su bile u okruženju. **Čuvenom pofalićkom bitkom** (16. maja 1992.) raspršen je plan o presijecanju Sarajeva na ovom pravcu, a kasnije će se pokazati i na drugim pravcima (Vječna vatra, ulica Đure Đakovića, Stupska petlja itd.).

Zauzimanje Sarajeva je bila previsoka cijena. Agresor se odlučio na blokadu, izgladnjavanje civila, onemogućavanje energenata, vode i hrane, što su Sarajlije stoički podnosile.

I nakon očigledne agresije Srbije i Crne Gore (SR Jugoslavije) na Republiku Bosnu i Hercegovinu, **svjetska diplomatija je nastavila svoje** sa isluženim diplomatama. U dva navrata, 12. i 30. aprila i 1. maja 1992., održana su dva kruga mirovnih pregovora na kojima je Evropska zajednica pokušavala da pronade mirno rješenje. Međutim, agresor je demonstrirao samo argumente oružja, u cilju da se zauzme što više teritorije Bosne i Hercegovine.

Najveći promašaj svakako predstavlja **Londonska konferencija održana 27.-28. avgusta 1992.**, koja je okupila sve relevantne faktore međunarodne političke scene. Naime, na ovom skupu su učestvovala članice Savjeta bezbjednosti OUN, po tri zemlje Evropske unije i KEBS-a, zemlje predstavnice Organizacije islamskih država, dvije zemlje predstavnici susjednih zemalja bivše Jugoslavije i konačno predstavnici zemalja nastalih disolucijom SFR Jugoslavije.

Ambiciozni dokumenti ove konferencije, koji su se zasnivali na Izjavi o principima, usaglašenim konsenzusom učesnika, sadržavali su potrebu prekida ratnih dještava, nepriznavanje postignuća ostvarenih silom, uvažavanje najviših standarda ljudskih prava sadržanih u

međunarodnim deklaracijama, garancije manjinskih i nacionalnih prava, osudu ilegalnih hapšenja i protjerivanja, etničkog čišćenja, zatvaranje logora, uzajamnog poštovanja teritorijalnog integriteta zemalja u regionu i njihovog uzajamnog priznavanja, poštivanje rezolucija Savjeta bezbjednosti UN i njihove implementacije u praksi, te prohodnost puteva, dostavu humanitarne pomoći i omogućavanje ispunjavanja mandata međunarodnih posrednika, mirovnih misija i dr.³⁷

Kao najznačajniji dokument - **Izjava o Bosni** predviđala je mirno rješavanje krize u Bosni i Hercegovini kroz potpun prekid neprijateljstava, odustajanje od upotrebe sile i represalija, prestanak protjerivanja stanovništva, priznavanje Bosne i Hercegovine od strane bivših jugoslovenskih republika, respekt njenog teritorijalnog integriteta, implementaciju nacionalnih i manjinskih prava, pravo povratka i kompenzacije progonjenom stanovništvu, osiguranje od vojne intervencije regularnih i paramilitarnih snaga susjednih zemalja, respekt međunarodnih sporazuma i restauraciju ekonomske saradnje susjednih zemalja.

Istovremeno, ovaj dokument je predvidio pregovore zainteresovanih strana u vezi sa ustavnim uređenjem zemlje na bazi principa ove konferencije, koji naglašavaju stvarni i trajni prekid konflikta, vraćanje teritorija zadobijenih silom, **prekid vanjske intervencije**, grupisanje teškog naoružanja pod kontrolom međunarodnih mirovnih snaga, demilitarizaciju većih gradova, osnivanje izbjegličkih centara, proširivanje humanitarne pomoći na teritoriji cijele zemlje i konačno pravo UNPROFOR-a na održavanje prekida vatre, kontrolu vojnih aktivnosti i druge mjere na osnovu kojih je trebalo izgrađivati povjerenje. Na kraju dokumenta stoji da će se međunarodna zajednica pridružiti u naporima za realizaciju programa **rekonstrukcije i oživljavanje ekonomskih aktivnosti**.

³⁷ S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, GENOCID U SREBRENICI., "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo 2000, str. 35-36; B. Bijedić, LONDONSKA LAŽA, Style, Sarajevo, 2. septembar 1994., str. 14. Ovaj rad je jednim dijelom korišten za obradu Londonske konferencije.

Na Konferenciji je, također, uspostavljen **Upravljački komitet nad krizom**, kojem su predsjedavali koopredsjednici u ime generalnog sekretara OUN-a i predsjedavajući EU, koji su, inače, i bili stalni predsjednici Konferencije, koja će, kako je rečeno, trajati “sve dok finalno rješenje problema u bivšoj Jugoslaviji ne bude postignuto”. A, ova konferencija ne samo da ne traje, nego nije ni počela, odnosno njene odluke su ostale mrtvo slovo na papiru. Sve kasnije aktivnosti međunarodne zajednice, posebno raznorazni planovi, od čega su najpoznatiji **Vens-Ovenov plan** i **plan Kontakt grupe** pet vodećih zemalja (SAD, Rusija, Francuska, Engleska i Njemačka), priznaju ono što je silom osvojeno, genocid i druge zločine, čime se agresor nagrađuje za ono što je učinio. Londonska konferencija je **velika prevara i obmana Bosne i njenog naroda**, još jedan moralni fijasko međunarodne zajednice.

Država Hrvatska je svoju agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu počela nešto kasnije nego Srbija, premda su pripreme bile po istom scenariju. Uglavnom, preovlađuje shvatanje da je to napad na **Prozor** (25. oktobra 1992.), da bi agresija kasnije eskalirala oko **Mostara, Konjica, Jablanice, Gornjeg Vakufa, Viteza, Busovače i drugih mjesta**.

Često se postavlja pitanje zašto legalna vlast u Bosni i Hercegovini nije proglasila ratno stanje, **odnosno započela odbranu sa prvim napadima na njene gradove i naseljena mjesta (Ravno, Bosanski Brod, Bijeljina itd.)**, pa čak dok je trajala agresija na Sloveniju i Hrvatsku. Svi su u Bosni i Hercegovini, pa naravno i njeno rukovodstvo bili svjesni da se rat ne može izbjeći i da je on neminovnost, samo se postavljalo pitanje kada ga započeti. Istina, bilo je tu i izvjesnog bodrenja od strane najvišeg rukovodstva Republike Bosne i Hercegovine da do rata neće doći, “da se može mirno spavati”, “za rat je potrebno dvoje, a u Bosni i Hercegovini ima troje” i sl. Međutim, može se pretpostaviti da se realno znalo da će doći do rata u Bosni i Hercegovini.

Rukovodstvo Bosne i Hercegovine se odlučilo da **sprovede referendum o nezavisnosti, proglasi nezavisnost, faktički napusti SFRJ**, te zatraži priznanje od međunarodne zajednice. Sve to je

učinjeno neposredno prije rata i rezultiralo pozitivnim ishodom u smislu da je Bosna i Hercegovina postala nezavisna, suverena i međunarodno priznata država, čime bi bila sasvim drugačija njena pozicija u ratu. Naime, napadnuta je nezavisna i međunarodno priznata država od strane drugih država, što je, ustvari, po svim dokumentima - oružana agresija i međunarodni sukob. Iz toga proizlazi niz reperkusija, posebno kada je riječ o odnosu UN i prava na kolektivnu odbranu Bosne i Hercegovine kao članice UN. Da to nije učinjeno prije rata, ko zna kada bi Bosna i Hercegovina izvojevala tako značajne političke pobjede koje bi je učinile državom u doslovnom smislu riječi.

Da se to nije tako desilo, rat u Bosni i Hercegovini bi se tretirao kao unutrašnje "jugoslovensko pitanje", a JNA bi se od međunarodnih faktora smatrala kao legalna armija koja brani ustavni poredak SFRJ.

Iznijeti argumenti daju za pravo rukovodstvu Bosne i Hercegovine da je ocijenilo pravi trenutak kada je trebalo proglasiti izvanredno i ratno stanje, odnosno početi odbrambeno-oslobodilački rat protiv oružane agresije.

Međutim, očigledno je da je Republika Bosna i Hercegovina dočekala započinjanje agresije **bez organizovanih odbrambenih snaga**. Dotadašnja teritorijalna odbrana se podijelila, a posebno nepovoljno je bilo oduzimanje ili pljačka njenog oružja od strane JNA i predaja Srbima. Razbijanjem jedinstvenog MUP-a Bosne i Hercegovine i formiranjem srpskog MUP-a, u dobroj mjeri je dezintegrisana i ta komponenta koja je mogla pružiti oružan otpor agresiji. Istina, pripadnici MUP-a su se brzo konsolidovali i među prvima pružili oružani otpor agresoru. Međutim, trebalo je razvijati i druge vidove oružanog djelovanja, posebno armiju, jer je JNA već postala prosrpska, jednonacionalna.

U Sarajevu je 31. marta 1991. osnovana Patriotska liga Bosne i Hercegovine (PLBiH),³⁸ koja predstavlja prvu oružanu (tajnu)

³⁸ Podaci o organizovanju Armije Republike Bosne i Hercegovine su djelimično korišteni iz PODSJETNIKA-KALENDARA ARMIJE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, Ministarstvo obrane-Ministarstvo odbrane Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1992., str. 6-8.

formaciju čiji su se članovi pripremali za odbranu Bosne i Hercegovine. Prva smotra jedinica Patriotske lige održaće se 15. jula 1991. u okolini Sokoca.

Njihova djelatnost će se osjećati u **pružanju otpora prvom artiljerijskom napadu** agresora na Bosanski Brod (2. marta 1992.), što čine bosanske i brodske odbrambene snage u sastavu Patriotske lige Bosne i Hercegovine i druge patriotske snage. Pripadnici Patriotske lige su postavili prve kontra-barikade na nekoliko mjesta u Sarajevu, čime je spriječeno povezivanje agresorskih snaga i zaplijenjeno nešto oružja i municije.

Patriotska liga je postajala sve aktivnija, tako da je 4. aprila 1992. aktiviran **Glavni štab Patriotske lige**, koji je počeo koordinaciju borbenih akcija na nivou Republike. Njihovo dejstvo se osjećalo u Sarajevu (organizovanje mirnog marša), te u Mostaru, gdje su otpor agresoru pružale postrojbe HVO-a, snage Patriotske lige i druge patriotske snage (9. april 1992.).

U takvim uslovima Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je donijelo odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti na teritoriji Bosne i Hercegovine i Uredbu sa zakonskom snagom o ukidanju dotadašnjeg Republičkog štaba teritorijalne odbrane i obrazovanju Štaba teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine.

Naredbom Predsjedništva od 15. aprila 1992. oružane formacije u Republici (najvećim dijelom pripadnici Patriotske lige) su objedinjeni u Teritorijalnu odbranu Republike.³⁹

U konsolidovanju oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine posebno je značajno što su 15. aprila 1992. jedinice MUP-a i Teritorijalne odbrane **preuzele cjelokupno naoružanje i municiju** i drugu opremu Opštinskih štabova teritorijalne odbrane Tuzle, Srebrenice i Lukavca, te svu efektivu tri brigade bivšeg Okružnog štaba teritorijalne odbrane Tuzla. U ovom gradu, također, je zabilježeno da je na stranu teritorijalne odbrane prešlo oko 260 aktivnih oficira bivše JNA svih nacionalnosti.

³⁹ Zbog značaja ovog događaja, 15. april je utvrđen i obilježava se kao Dan Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Dalja organizaciona konsolidacija oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine učinjena je donošenjem dvije Uredbe sa zakonskom snagom od 20. maja 1992. Radi se o Uredbi sa zakonskom snagom o obrani i Uredba sa zakonskom snagom o oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine, koja za oružane snage utvrđuje sinonim Armija Republike Bosne i Hercegovine.

U cilju snažnijeg otpora agresiji, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je **20. juna 1992.** proglasilo **ratno stanje i opštu javnu mobilizaciju.**

Nešto kasnije, tačnije 1. jula 1992., otpočele su pripreme za **reorganizaciju Armije Republike Bosne i Hercegovine**, što se naročito ogledalo u ukрупnjavanju nižih u više formacijske oružane sastave - korpuse.

U pojedinim područjima oružani sastavi samoorganizovanog naroda izrasli su u regularne jedinice Armije Republike Bosne i Hercegovine. Najbolji primjer za to je područje **Žepe**, gdje je tokom jula otpočela višemjesečna golgota opkoljenog naroda i izbjeglica, koji su pružali herojski otpor i doprinosili stvaranju Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Nastavljeno je uređenje unutrašnje organizacije i statusa pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine, donošenje niza propisa (1. avgusta 1992.), da bi, također, 13. avgusta 1992. bili usvojeni propisi kojima su regulisana pitanja vojne discipline, organizovanja i rada vojno-pravosudnih organa u ratnim uslovima, kao što su: vojna tužilaštva, pravobranilaštva i sudovi. Po tim propisima bitno je regulisan sastav Armije Republike Bosne i Hercegovine, koju od tada čine i postrojbe Hrvatskog vijeća obrane, kao i drugi naoružani sastavi koji se stave pod njenu jedinstvenu komandu.

Kao što se može vidjeti, Armija Republike Bosne i Hercegovine se razvila iz jedinstvene aktivne i rezervne policije i pokreta otpora patriotskih snaga samoorganizovanog naroda. Njen sastav su činili pripadnici svih naroda i konfesija sa područja cijele Republike Bosne i Hercegovine. U početku je ona, uglavnom, posjedovala lako pješadijsko naoružanje, da bi sa trajanjem agresije postojala brojnija,

materijalno-tehnički moćnija i organizovanija. Prava i dužnosti pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine pokazivala su da se radi o savremenoj armiji, koja, prije svega, štiti nezavisnost, suverenitet, teritorijalnu cjelovitost i nedjeljivost i Ustavom utvrđeno uređenje republike.

Nadalje, Armija je branila i čuvala slobodu građana i funkcionisanje demokratskih odnosa i državne vlasti, štitila ljude i materijalna dobra od posljedica rata, elementarnih nepogoda i drugih nesreća, razvijala i učvršćivala patriotizam i ravnopravnost građana Republike.

Jedan dio prava i dužnosti pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine odnosi se na jačanje unutrašnje čvrstine i borbene gotovosti jedinica, bezbjednosti i samozaštite, učvršćivanje vojne discipline i jačanju unutrašnjeg reda i organizacije rada i života u jedinicama Armije. Njihova prava i dužnosti nalagala su da čuvaju i izgrađuju međuljudske odnose u vojnim jedinicama i vojnim ustanovama, unapređuju organizaciju života i rada u vojnim jedinicama i vojnim ustanovama. Isto tako, polazeći od svojih prava i dužnosti, pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine su se moralno i stručno usavršavali za vojne starješine i obezbjeđivali uslove za moralno i stručno usavršavanje vojnika i drugih pripadnika vojne jedinice, odnosno vojne ustanove. U tom sklopu pravo i dužnost im je bila da čuvaju oružje, vojnu opremu i ostala materijalna sredstva.

Zakletva pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine je kratka i jezgrovita koja je na upečatljiv način davala osnovne smjernice za njihovo djelovanje i ponašanje. Prema zakletvi, pripadnik Armije Republike Bosne i Hercegovine odlučno i ponosno izgovara riječi: "Zaklinjem se da ću braniti nezavisnost, suverenitet i cjelovitost Republike Bosne i Hercegovine, da ću savjesno i disciplinovano izvršavati sve obaveze i dužnosti pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine, da ću braniti njenu slobodu i čast i u toj borbi ustrajati."

Odmah nakon osnivanja Armija Republike Bosne i Hercegovine je postigla niz vojnih uspjeha, koji su pokazali da se radi o respektabilnoj snazi, sposobnoj za najveće vojne podvige. Između ostalog, Armija

Republike Bosne i Hercegovine je već 24. avgusta 1992. oslobodila prevoj Rogoj (opština Trnovo), znatno proširila slobodnu teritoriju i osigurala koridor Igman-Goražde. Uslijedilo je oslobođenje Goražda i postupno širenje slobodnih teritorija. Ugledni stručnjaci smatraju da Armija Republike Bosne i Hercegovine posebno i efikasno djeluje sa svojim pješadijskim sastavom, čime uspijeva da nadoknadi izrazit debalans u naoružanju u odnosu na agresora. Njen moral je bio na izuzetnoj visini, jer je branila nezavisnost, suverenost i teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine, međunarodno priznate države.

6. Nedozvoljena sredstva i načini borbe

Kao što je poznato, učesnici u ratu prema međunarodnom pravu, a prije svega Haškom pravilniku o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907., nemaju neograničeno pravo izbora borbenih sredstava koji se primjenjuju u postupcima prema neprijatelju.

Osim pomenutog, niz dokumenata iz međunarodnog prava vrši kroz svoje odredbe zabranu upotrebe određenih sredstava i načina borbe. Tako, npr., **Petrogradska deklaracija iz 1868.** zabranjuje upotrebu rasprskavajućih zrna ispod 400 g. ili punjenih zapaljivom materijom. **Treća Haška deklaracija iz 1899.** zabranjuje upotrebu dum-dum metaka, a **Haški pravilnik iz 1907.** zabranjuje upotrebu otrova i otrovnog oružja. Također, Haški pravilnik zabranjuje i upotrebu oružja koje nanosi nepotrebne patnje, u situacijama okrutnosti, željom za osvetom, i ako su patnje u nesrazmjeri sa postignutim vojnim uspjehom.

Među najvažnije zabrane spada zabrana zagušljivih, otrovnih i sličnih gasova, kao i bakterioloških sredstava. **Haška deklaracija iz 1899., Vašingtonska konvencija iz 1922., Ženevski protokol iz 1925.** odnose se na gore naznačenu zabranu.

Neki od načina ratovanja također su zabranjeni, što se posebno kodifikuje u **Haškom pravilniku iz 1907.** To se odnosi na ubijanje ili ranjavanje neprijatelja koji je položio oružje ili ostao bez sredstava za odbranu ili se bezuslovno predao.

Također, međunarodno pravo zabranjuje zloupotrebu određenih sredstava u borbi, kao što su: zastava parlamentara, bijela zastava, znak Crvenog krsta, znak obilježavanja kulturnih dobara, zastava i amblem UN i ostali međunarodno priznati znaci.

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su često upotrebljavana **hemijska sredstva i zapaljivo oružje**. Prema raspoloživim podacima, zapaljivo oružje je korišteno od samog početka agresije. Između ostalog, u Sarajevu su zapaljeni sljedeći objekti: Republička skupština, zgrada Vlade, zatim zgrada Elektroprivrede, Energoinvesta, Unisa, Glavne pošte, Narodna i univerzitetska biblioteka, Željeznička stanica, Kulturno-sportski centri "Zetra" i "Skenderija" i drugi objekti. Na osnovu saznanja,⁴⁰ upotreba hemijskog oružja u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu **otpočela je dva mjeseca nakon intenziviranja agresije**. Kao prva upotreba hemijskog oružja označen je **6. juni 1992.**, kada je bojni otrov ubačen u podrum željezničke stanice u Podlugovima, gdje se nalazila zatvorena grupa od oko 50 civila. Od tada, pa do 31. maja 1993., za što postoje pouzdani podaci, u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su 246 puta upotrijebljeni bojni otrovi. Posmatrano po gradovima, najviše napada hemijskim oružjem agresor je izvršio po širim rejonima gradova: Sarajevo 105, Brčko 21, Gradačac 17, Srebrenica 16, Goražde 10, te Jajce 9 puta. Ako se to prati po mjesecima, najveća koncentracija hemijskih udara je zabilježena u avgustu 1992. (77), a najmanja u novembru te godine (9).

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu od zapaljivih sredstva korištene su fosforne avio-bombe i artiljerijske granate u 70 slučajeva, a napalm bombe u 40 slučajeva.

U navedenoj godini agresije, zapaljiva i hemijska sredstva agresor je upotrijebio ukupno 365 puta.

⁴⁰ Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 5, isto, str. 1-3.

JNA je na višegradskom ratištu koristila nervno-paralitičke bojne otrove, koji mogu da i jedinici potpuno obezbijedenoj protiv ABH-oružja nanese gubitke do 50%. U većim urbanim sredinama zabilježena je upotreba tzv. "humanih" bojnih otrova, kao što su oni tipa suzavac i kijavac, odnosno nadražljivci. U manjim naseljima, te po položajima boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine, korišten je fozgen i iperit, čija je masovna upotreba poznata još u Prvom svjetskom ratu. Prema nekim saznanjima u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu korišteni su i plikavci, čije izuzetno dejstvo je poznato još u Prvom svjetskom ratu, kada je od njih kontaminirano nekoliko stotina hiljada vojnika i naneseni osam puta veći gubici u odnosu na sve ostale otrove.

7. Objekti agresije

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu **napadnuti su raznovrsni objekti, najvećim dijelom i oni koji su pod zaštitom međunarodnog ratnog prava. U objekte napada agresora može se ubrajati i Republika Bosna i Hercegovina, te njen najbrojniji, bošnjački narod. Zatim, tu su gradovi i ostala naselja, civilno stanovništvo, bolesnici, ranjenici, humanitarne organizacije, privredni, kulturni, zdravstveni, obrazovni, infrastrukturni objekti, vjerski objekti, groblja, prirodna bogatstva, hidroenergetski objekti itd.**

Elaboracijom uzroka i korijena agresije iskazane su nakane agresora prema Bosni i Hercegovini. Radi se, prije svega, o njenoj situiranosti u velikodržavne koncepte Srbije i Hrvatske, što je remetila njena nezavisnost, suverenost i međunarodno priznanje. Zbog toga ju je trebalo naprosto pripojiti jednoj od pomenutih država ili u drugoj varijanti - podijeliti između njih. Ako se to ne može izvesti "tihom" okupacijom i padom Bosne šapatom, normalno je da se izvrši oružana agresija.

Međutim, u velikodržavnim planovima Srbije i Hrvatske prepreku su predstavljali Bošnjaci, bez njih bi se mogle zadovoljiti velikodržavne aspiracije. Polazeći od toga, trebalo je izvršiti genocid

nad ovim narodom, koji čini vezivno tkivo i integrativni činilac opstanka Republike Bosne i Hercegovine. Bez Bošnjaka nema Bosne i Hercegovine i obrnuto, oni nemaju rezervnu domovinu.

U destrukciji Bosne i Hercegovine trebalo je agresiju vršiti i na pojedinim segmentima ove republike. U prvom planu su bili gradovi koji su agresoru bili višestruko značajni. U pravu su oni koji ovaj rat posmatraju i kao **sukob ruralnog (seoskog) i urbanog (gradskog)**. Grad je na izvjestan način njihov neprijatelj. Tamo je administracija, uprava i porezi i ostalo što ruralistima ne odgovara. Zbog toga ga treba srušiti, jer oni u njemu ne žele niti znaju da žive. Grad im je "tijesan". Čudovište sa svojim čarima. Upravo ga zato treba rušiti. To je elemenat na osnovu kojega se može djelimično objasniti urbicid prema bosanskim gradovima.

Istovremeno, u tim gradovima su **osnovna obilježja Bosne**, kao što su posebne građevine, vjerski i kulturni objekti, razne kule, mahale, sokaci i sl. Rušenjem tih prepoznatljivosti Bosne, ruši se i Bosna. Zaista, ništa im nije toliko sveto da se ne bi moglo srušiti. Ruši se Baščaršija, Orijentalni institut, džamije, mesdžidi, mektebi, tekije, turbeta, Vijećnica, biblioteka itd. Ubiti grad po svaku cijenu, bez njega će selo postati ono što treba da bude.

Grad je i pojam bogatstva, u njemu je koncentracija trgovine, industrije, zanatstva i ostalo što selo ne posjeduje.

Fundirajući svoje ratništvo na navedenim premisama, porušeno je **Sarajevo, Brčko, Olovo, Gradačac, Tešanj, Visoko, Travnik, Maglaj, Goražde** itd., **srce Bosne i njene osebnosti i prepoznatljivosti**.

Ako se posmatra rušilački poriv prema pojedinim objektima u tim gradovima, to je još poraznije, posebno na planu uništenja kulturno-historijskog nasljeđa. Po svaku cijenu se nastoji razrušiti multikulturalnost Bosne i Hercegovine, koja predstavlja susret različitih civilizacija, filozofija, kulture, islama i kršćanstva, kasnije i judaizma.

Namjerno, svjesno i planski ruše se dobra kulturno-historijskog nasljeđa Bosne i Hercegovine, pri čemu i groblja, koja čine dokument o postojanju i trajanju jednog naroda. U tom pogledu, već sada postoje saznanja o uništavanju grobalja na području Bosne i

Hercegovine.⁴¹ Tako je naprimjer, agresor poravnao staro muslimansko groblje koje je locirano uz najstariju džamiju u Ustikolini kod Foče. Čak je devastirao i novo savremeno groblje grada Sarajeva (muslimanska i katolička parcela) Vlakovu. Staro jevrejsko groblje, koje važi za najvredniji spomenik ove vrste, bilo je poligon artiljerijskog djelovanja agresora prema gradu.

Nisu rijetki primjeri da su se **stari nadgrobnni spomenici** koristili kao grudobrani, vršilo njihovo izmicanje iz ležišta da bi se pravili rovovi, tranšei i drugi zakloni. Vrijedne rijetkosti kao što su nekropole stećaka (npr. oni na Radmilji kod Stoca itd.) su granatirani, a i tumuli su se koristili kao grudobrani.

Bosna i Hercegovina **kao multireligijska sredina** sa četiri najveće monoteističke religije svijeta ima dosta svetišta i drugih vjerskih objekata. Većina njih su bili objekt agresije, čime su u znatnoj mjeri oštećeni, a jedan broj njih nije više za upotrebu. Potrebno je navesti samo neke od tih objekata, koje je agresor svjesno i planski ošteti i razrušio kao "prilog" razgradnji suštinskih osobnosti Bosne.⁴² To su Prusac sa Ajvatovicom kod Donjeg Vakufa (najveće svetište muslimanskih vjernika) koji je jako stradao, džamija na Krupcu kod Visokog (uništena), Crkva sv. Ive u Podmilačju kod Jajca (razorena, a pokretni predmeti - relikvije opljačkani), manastir Žitomislići (sravnjen sa zemljom), tekija na Buni i grob i havra Moše Danona (oštećeni), Baščaršija, katolička crkva sv. Ante i turbe muslimanskih šehida zvano Sedam braće (svi oštećeni).

Da je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu planirana dugo i sistematski pokazuju slučajevi da je iz nekih pravoslavnih crkava (Stara pravoslavna crkva u Čajniču i Sarajevu), prije ratnih dejstava pokretno blago premješteno iz Sarajeva.

⁴¹ Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 6, novembar 1993., str. 23.

⁴² Isto, str. 26.

Institucije kulture su, također, bile objekt agresije, tako da su neke od njih oštećene ili potpuno uništene da ne mogu izvršavati svoje funkcije. U vezi s tim, treba navesti neke od najpoznatijih institucija kulture, kako bi se vidjela sva bestijalnost agresivnih razaranja.

Orijentalni institut u Sarajevu, osnovan 1950., sa jednom od najbogatijih rukopisnih zbirki na Balkanu, potpuno je izgorio 17.5.1992. u požaru izazvanom granatiranjem.

Zgrada Narodne i univerzitetske biblioteke je u potpunosti izgorjela 25.08.1992. u požaru koji je izazvan granatiranjem. Radi se o zgradi smještenoj u prostorijama bivše gradske vijećnice iz 1890./92., koja čini najpoznatije djelo pseudomaurske arhitekture u Republici. Biblioteka je bila najveća u Republici, sa tri miliona bibliotečkih jedinica različite građe. U požaru je uništeno oko 600.000 knjiga, 30.000 naslova periodične građe, te sva muzička zbirka.

Zemaljski muzej u Sarajevu, osnovan 1888., predstavlja najstariju i najvredniju muzeološku instituciju na Balkanu, koja objedinjuje naučno-istraživačku djelatnost institutskog karaktera iz oblasti arheologije, etnoloških i prirodnih nauka. Naučno-botanička zbirka je sastavljena od izuzetno rijetkih nasada, od čega su neke jedine na ovim geografskim područjima. Zgrada Zemaljskog muzeja je bila teško oštećena direktnim pogocima sa preko 100 projektila, što je prijetilo uništenju jedinstvenog bogatstva Bosne i Hercegovine.

Muzej grada Sarajeva se nalazi u iterasantnoj pseudomaurskoj građevini iz 1887. sa posjedovanjem značajne arheološke, historijske i etnografske zbirke. Stalnim granatiranjem Muzej i njegovi depandansi su znatno oštećeni.⁴³

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, a posebno na njen glavni grad Sarajevo, granatiranjem su oštećene i druge značajne institucije kulture, između ostalog, **Historijski muzej, Arhiv grada Sarajeva i Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine** (smještena u vrijednom objektu secesije iz 1912.). **Muzej XIV zimskih**

⁴³ Isto, str. 25-26.

Olimpijskih igara, kao svjedočenje o ovom izuzetno značajnom događaju, smješten u objektu secesije iz 1903., izgorio je usljed granatiranja, a dijelom i bogata arhiva i dokumentacija.

Zgrada Crvenog krsta u Sarajevu sa arhivom starom preko 100 godine zapaljena je projektilima i uništena. Ovome treba dodati i **Muzej i Arhiv Hercegovine u Mostaru**, koji su pretrpjeli teška oštećenja granatiranjem. Pri tome su uništene vrijedne zbirke oružja i numizmatike iz Muzeja Hercegovine. Pokretno blago, odnosno nasljeđe, također je bilo izloženo svjesnom i planskom uništavanju i pljački, što će se dokumentovati sa nekoliko podataka.⁴⁴

Kao objekti agresije su prevashodno zgrade u kojima je smješteno pokretno blago svih vrsta, "a naročito dokumentacija koja svjedoči o viševjekovnoj povijesti Bosne i Hercegovine i kontinuitetu zajedničkog življenja, odnosno daje svjedočanstvo o nama samima".⁴⁵

Granatiranje objekata je vršeno planski i ciljno, na što ukazuju podaci da je agresorska strana posjedovala izuzetno precizne vojne karte, a prilikom pretresa stanova JNA u Sarajevu pronađene su karte na kojima su detaljno ucrtani pojedini objekti u Sarajevu.

Uz navedeno, potrebno je iznijeti još neke slučajeve stradanja **pokretnog nasljeđa** u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Prema dostupnim saznanjima dokumentacija Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru je potpuno uništena (tehnička, fototeka i biblioteka, dok je jedan dio stradao od vlage).

Za sada nisu dostupni podaci o stanju sa dokumentacijom drugih zavoda i uopšte organizacija zaštite, kao što su muzeji, galerije i sl. na okupiranom području, pri čemu se posebno misli na Banju Luku, gdje se nalazilo izuzetno vrijedno pokretno nasljeđe.

Postoje podaci dati i od strane izbjeglica i razmijenjenih sa okupiranih dijelova Sarajeva da je agresor potpuno **opljačkao biblioteke, zbirke i drugi vrijedan materijal** iz pojedinih fakulteta lociranih na tom području. To se odnosi na Poljoprivredni i Šumarski fakultet na Grbavici, Elektrotehnički fakultet u Lukavici i sl.

⁴⁴ Isto, str. 26-28.

⁴⁵ Isto, str. 26.

Ogroman broj privatnih biblioteka i zbirki svih vrsta, koje su vlasništvo građana, opljačkani su, posebno tamo gdje su građani pod prisilom morali da napuste svoje domove.

Sa okupiranih područja neprijatelj je vršio protjerivanje stručnih saradnika pojedinih institucija, te se samim tim gasio njihov rad protivno odredbama Haške konvencije. Kao primjer za to može se navesti da su stručni saradnici Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa protjerani iz vlastitih poslovnih prostorija na Grbavici, a pretpostavlja se da je opljačkan dio biblioteke i tehničke opreme koji nije izmješten.

Značajne količine pokretnog blaga ne mogu se izmještati u podrume i druge zaštitne prostore, jer su oni pretvoreni u skloništa za stanovništvo.

I pored aktivnosti na izmještanju najvrednijih zbirki, odnosno pojedinih primjeraka **Gazi Husref-begove biblioteke**, može se reći da je značajan književni fond stradao, dijelom zbog neposrednog granatiranja, a dijelom posredno - zbog prisustva vlage i sl.

Pojedini stručnjaci, koji su se stavili na stranu agresora, neposredno su pred agresiju otuđili značajna sredstva i prenijeli ih na okupirane teritorije.

Navedenome je doprinosilo i **organizovanje izložbi** (npr. Foča), sa kojih je dosta vrijednih predmeta otuđeno, jednostavno ostajući u Srbiji i Crnoj Gori. Zatim, migracijskim kretanjem stanovništva dosta knjižnog fonda ostajalo je nezbrinuto, prepušteno uništavanju. Sve evidentniji je bio negativan uticaj **atmosferilija u oštećenim objektima** zbog nemogućnosti grijanja u zimskom periodu. Sve to traži niz preventivnih mjera zaštite, kao što su postavljanje plastike i sl., ali i neophodne mjere konzervacije uz akciju pronalaženja opljačkanih predmeta u saradnji sa odgovarajućim međunarodnim institucijama.

Arheološki lokaliteti su na svoj način postali objekti agresije. U ovom ratu, se vrši uništavanje izloženih i arheoloških lokaliteta koji se odnose na spomenike svih epoha i raznih civilizacija.

Srednjevjekovni gradovi (npr. zbornička tvrđava, stari grad u Srebrenici, maglajska tvrđava, kula kapetana Gradašćevića u Gradačcu itd.), koriste se kao uporište pri napadu ili odbrani, čime se nemilice, na bestijalan način uništavaju i razaraju.

Stećci, kao karakteristični starobosanski kameni nadgrobni spomenici, su bili objekt djelovanja agresora, jer se po svojoj lokaciji (uzvisine i kose) koriste kao zakloni u pješadijskoj borbi, što je doprinijelo njihovom bestijalnom razaranju. Upravo na taj način došlo je do značajnijih oštećenja naše najpoznatije nekropole stećaka u Radimlji kod Stoca (Hercegovina), u Pavlovcu kod Sarajeva, u vrtu Zemaljskog muzeja u Sarajevu itd.

Nerijetko je vršeno namjerno uništenje **arheološkog lokaliteta** sa svim sadržajima, što se posebno odnosi na srednjevjekovne gradove, kao što su: tešanjski, zbornički, onaj u Gradačcu, Maglaju itd.

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu agresor se posebno okomio na **spomenike iz osmanskog razdoblja, kao što su džamije, turbeta (mauzoleji), pa i grobne cjeline.**

Poznato **turbe srednjevjekovnog junaka Alije Đerzeleza** locirano kod Mrkonjić Grada dignuto je u zrak nakon što je prethodno napunjeno eksplozivom. Sličnu sudbinu doživjela su i turbeta koja su se nalazila uz banjalučke džamije Ferhadiju i Arnaudiju, zatim u Foči, Čajniču, Buni kod Blagaja. Agresor se svom žestinom ustremio na vjerske objekte Islamske zajednice na tlu Republike Bosne i Hercegovine.⁴⁶

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu je stradalo 462 džamije. Od toga broja 20% je potpuno uništeno, 40% teže i 40% lakše oštećeno.

Oko 100 **mesdžida** je uništeno ili oštećeno, 150 mekteba, 6 tekija i 7 turbeta.

⁴⁶ Podaci o srušenim ili oštećenim vjerskim objektima preuzeti iz Biltena Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 2, februar/veljača 1993.; br. 4, april 1993.; br. 5, avgust 1993. i br. 6, novembar 1993.

Među džamijama koje su potpuno uništene nalaze se i one koje su najvrednije i najstarije i predstavljaju najdragocjenije objekte islamske kulture. Takve su, između ostalog Aladža džamija u Foči (sagrađena 1550., a obnovljena 1991.), jedna od najljepših džamija na Balkanu, sagrađena u stilu tursko-osmanske arhitekture; Sultan-Bajazidova careva džamija u Foči (sagrađena 1500-1. godine), koja je opljačkana, a zatim zapaljena zajedno sa okolnim objektima; Aladža džamija (Hasan Nazirova) u Foči, koja je sagrađena 1550., do temelja je srušena; Emin Turhanbegova džamija u Ustikolini, iz 15. stoljeća, koja je razorena granatama, a potom zapaljena; Ferhadija džamija u Banjoj Luci itd.

U mnogim gradovima **Bosne i Hercegovine uništen je najveći broj džamija i drugih vjerskih objekata.** Tako je u Mostaru od 16, uništeno 14 džamija, u Donjem Vakufu sve tri džamije; džamija u Ključu je razrušena eksplozivom, a važila je za najljepšu u Bosanskoj Krajini; u Sanskom Mostu srušene su tri vakufske zgrade; džamija u Bosanskoj Krupi je zapaljena, a uništeno je i zapaljeno više džamija u Zvorniku, na području Bratunca, Brčkog, sve džamije u Doboju, obje džamije u Višegradu. Agresor se na objekte Islamske zajednice posebno ustremio putem svog topništva, kako bi ih što više razorio. Tako je Gazi Husrefbegova džamija u Sarajevu pogođena sa preko 60 projektila, Tabački mesdžid i Magribija džamija u Sarajevu su potpuno izgorjeli; razaraju se neotvorene, nove džamije, kao što su one na Butmiru i Kobiljoj glavi (Sarajevo), Oborci (kod Donjeg Vakufa), u Kalesiji, Sanskom Mostu, Doboju itd.

Za rušenje džamija i drugih vjerskih objekata korištena su najrazornija sredstva, kao što su: topničko djelovanje, podmetanje požara, miniranje ogromnim količinama eksploziva, plinskim bocama i drugim eksplozivnim materijalima.

Bestijalnost se posebno iskazala u **pucanju na veći broj džamija, dok su vjernici bili u njima.** Tako su u bosanskom Suhom Polju podno Ozrena ispaljene dvije tromblonske mine dok je džamija bila puna ljudi. Na sličan način pucano je po džamijama punih vjernika u Trebinju, Sarajevu, Mostaru, Visokom, Brezi, Banjoj Luci itd. Zbog mogućnosti neprijateljskog djelovanja na Bajrame, kao najveće

vjerske praznike Muslimana, nisu se u dosta džamija mogli obaviti vjerski obredi. Ponegdje su vjernici u džamiji postajali zatočenicima i odvođeni u logore (primjer Glumina kod Zvornika, kada je iz džamije odvedeno preko 80 vjernika u srpske logore). Ponegdje, kao u Bijeljini, ali i u nekim drugim mjestima (Foča, Višegrad, Rogatica...), džamije su postajale stratište Bošnjaka.

Vjerski objekti i ustanove drugih konfesija (katoličke, pravoslavne, jevrejske), također su bile na udaru agresora. Tako je na području Vrhbosanske nadbiskupije, prema podacima do 29. lipnja 1993., dosta objekata uništeno, oštećeno i opljačkano. Radi se o katedrali, crkvama, zgradama Vrhbosanske bogoslovije, župnim centrima, samostanima školskih sestara, samostanima sestara, služavki itd.

Naravno, o oštećenjima ostalih objekata katoličke vjeroispovijesti nema podataka, premda su ona ogromna, posebno kod filijalnih crkava i grobalja. Neki katolički sveštenici su stradali.

Takođe, jedan broj objekata **Srpske pravoslavne crkve na tlu Bosne i Hercegovine** je oštećen i uništen.

Zdravstveni objekti u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su doživjeli izuzetna oštećenja. U ovom slučaju nije poštovana Ženevska konvencija od 12. avgusta 1949. o zaštiti lica u vrijeme rata. U drugom dijelu ovog dokumenta regulisana je opšta zaštita stanovništva od nekih posljedica rata, u kom sklopu je regulisan i status civilnih bolnica. U odredbama čl. 18 stav 1. izričito je određeno da "civilne bolnice organizovane za pružanje njege ranjenicima, bolesnicima, nemoćnim i roditeljama ne mogu ni u kojoj prilici biti predmet napada, nego da će ih strane u sukobu u svako doba poštovati i štiti".

U nedostatku podataka za cijelo područje Bosne i Hercegovine, potvrda za razaranje zdravstvenih objekata može se istaći na primjeru objekata za pružanje medicinske pomoći u Sarajevu, najvećem republičkom zdravstvenom centru. Evidentno je da su teško,⁴⁷ a

⁴⁷ Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 4, april 1993., str. 14-17.

posebno granatiranjem, oštećeni: Klinički centar Koševo, Državna bolnica, Stanica za hitnu medicinsku pomoć, te domovi zdravlja. Na lokalitet Koševo je do 10. maja 1993., za koji period postoje podaci, palo ukupno 193 granate, na Očnu kliniku 11 i kliniku Podhrastovi 26. Najveća oštećenja su prilikom granatiranja pretrpjeli Traumatološka klinika, koja je pogođena sa 14 direktnih pogodaka, Centralni medicinski blok sa 8 direktnih pogodaka, Dijagnostika i poliklinika sa 15 direktnih pogodaka i klinika Podhrastovi sa 18 direktnih pogodaka.

Osim velike materijalne štete na objektima, prilikom granatiranja zdravstvenih objekata uništena je veća količina medicinske opreme i lijekova koji su neophodni i za pružanje adekvatne medicinske pomoći.

Agresorska granatiranja pratile su i **žrtve, među kojima je stradalo medicinsko osoblje na dužnosti, pacijenti i slučajni prolaznici**. Na osnovu uvida u dokumentaciju Kliničkog centra Koševo, došlo se do podataka o broju poginulih i ranjenih u krugu Kliničkog centra, Očnoj klinici i Klinici za plućne bolesti "Podhrastovi". Tako su na Traumatološkoj klinici ranjena dva medicinska tehničara i jedan pacijent; na Ortopedskoj klinici, također, ranjena su dva medicinska tehničara i dva pacijenta; na Drugoj internoj klinici poginuo je jedan pacijent, a ranjen jedan ljekar i jedan medicinski tehničar; na Drugoj internoj klinici ranjena su dva pacijenta; na klinici "Podhrastovi" poginula su tri pacijenta, a ranjen jedan ljekar i tri medicinska tehničara; na Očnoj klinici je poginuo jedan ljekar; na DIP-u su poginuli jedan medicinski tehničar i jedan civil, a ranjen jedan medicinski tehničar i dva civila; kod ulaza u Klinički centar poginula su dva civila, a dva ranjena.

Prema tome, od agresorskog granatiranja u krugu Kliničkog centra, Očnoj klinici i Klinici za plućne bolesti "Podhrastovi" poginulo je ukupno 9, a 20 ranjeno.

Infrastrukturni objekti su bili meta sistematskog uništavanja, čijim uzurpiranjem ili uništavanjem se nastoje eliminisati bilo kakve pretpostavke za dalji život u Republici Bosni i Hercegovini.

Sistematski i planski se radilo na uništenju elektrana i prenosnog sistema, odnosno dalekovodnih mreža, kako bi se za široku potrošnju (domaćinstva) onemogućila distribucija električne energije. Poseban slučaj u tome pogledu je grad Sarajevo, koji je kao metropola Republike Bosne i Hercegovine po više mjeseci ostajao bez električne energije. Razlog tome su kontinuirana oštećenja dalekovodne mreže i trafostanica, što agresoru nije bilo teško, s obzirom na blokadu.

Kada je u pitanju **voda**, agresor je primjenjivao isti princip, rušenje vodoopskrbnih objekata ili njihovo zavrtnanje, kako bi se onemogućilo doticanje vode. Opet se za primjer može uzeti Sarajevo, koje je mjesecima ostajalo bez vode, jer su Srbi onemogućili dotok sa lokaliteta Bačevo.

Putne i željezničke komunikacije su bile stalno na udaru, čime se onemogućavalo ili otežavalo i najminimalnije snabdijevanje hranom, lijekovima i ogrijevom civilnog stanovništva, posebno izbjeglica što je izazvalo glad, razne bolesti, te šire epidemije.

O silom zauzetim TV i radio relejima već je bilo govora, s tim što treba istaći da su ti infrastrukturni objekti predstavljali sredstva za podsticanje za rat u Republici Bosni i Hercegovini, propagiranje nacionalne i vjerske mržnje prema drugim narodima.

Procjena štete izazvane agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu nije još završena, a trebaće dosta vremena da se dobije približno tačna cifra, jer su razaranja u svim oblastima privrednog i društvenog života izuzetno visoka. Ukazaće se samo na neke podatke.⁴⁸

U JP "**Elektroprivreda**" se direktne štete procjenjuju na 413,8 miliona BHD, a indirektna na 44,1 milion BHD. U Rafineriji nafte i ulja u Bosanskom Brodu, odnosno Modriči, prema procjeni šteta iznosi 110 miliona USA dolara.

Također, u **metaloprerađivačkom kompleksu** su ratne štete izazvane pljačkom društvene imovine enormno visoke. U fabrikama UNIS-a šteta se procjenjuje na preko 710 miliona USA dolara, a FAMOS-ovi kapaciteti su opljačkani na preko 30%.

⁴⁸ Dž. Derviškadić, EKONOMICID PRIVREDE BiH, u zborniku: GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992., Pravna misao br. 5-8, Isto, str. 252-257.

U **hemijskoj industriji** najveće štete su pretrpjele Fabrika azotnih jedinjenja "Azot" i Fabrika sintetskih proizvoda u Goraždu. Potpuno je uništena fabrika za preradu plastičnih masa "Plasmo" u Modriči i "Plastikal" u Kalesiji. Skoro sve fabrike keramičkih pločica su uništene, posebno "Sanakerm" u Sanskom Mostu.

Oko 60% fabrika **tekstilne industrije** je tada zbog ratnih dještava obustavilo rad jer su oštećene, ili nemaju mogućnosti nabavke sirovina.

Preduzeća **grafičke industrije** su, također, morala smanjiti svoje kapacitete dijelom zbog nemogućnosti nabavke sirovine, ali i dijelom zbog stalnog granatiranja njihovih kapaciteta (primjer "Oslobođenja" u Sarajevu).

U **agrarnoj privredi** štete su bile ogromne. Tako je u prvoj ratnoj godini - 1992., naprimjer, smanjena proizvodnja pšenice za 45%, što u odnosu prema višegodišnjem prosjeku šteta iznosi oko 6,3 miliona DEM.

Na području 30-tak opština u Republici Bosni i Hercegovini koje su imale značajan **stočarski fond**, u privatnom sektoru je od 333.000 goveda, agresor opljačkao 40%, što iznosi oko 133 miliona DEM.

Na 13 društvenih gazdinstava prije agresije je bilo oko 14.000 goveda plemenite rase. Potpuno je uništeno šest farmi, sa kojih je opljačkao 6.500 grla u vrijednosti od 133 miliona. Dosta kapaciteta agrarne privrede je uništeno, pri čemu posebno treba naglasiti Institut za istraživanje Butmir (UPI), čija se vrijednost procjenjuje na oko 10 miliona DEM.

Uništen je ili bio znatno oštećen veliki broj kapaciteta **prerađivačke industrije** na području **Sarajeva, Mostara, Brčkog, Bihaća, Odžaka, Doboja, Čapljine** i drugih mjesta. Na nekim objektima je zabilježena šteta od preko 50 miliona DEM.

U **vodoprivredi** su mnogi objekti i oprema dosta oštećeni, što se odnosi na nasipe uz rijeku Savu, Neretvu, crpne stanice, odvodne kanale, brane vodenih komunikacija, centre odbrane od poplava, obalne kanale, kanalsku mrežu hidromelioracionih sistema itd. Sve to je uslovalo ratne štete u vodoprivredi koje se procjenjuju na preko 306 miliona DEM.

U **agrarnoj privredi** preliminarna procjena štete iznosila je oko 520 miliona DEM.

U **šumarstvu** su, također, učinjene ogromne štete kroz bespravnu sječu, krađu šumskih sortimenata, a procjenjuje se da je bespravno otuđeno više od 50% godišnje posječene sječive mase. 157 preduzeća za primarnu i finalnu preradu drveta (od čega je 67 na privremeno zaposjednutoj teritoriji), radi sa smanjenim kapacitetom. Oteto je više objekata "ŠIPAD"-u u vrijednosti preko 120 miliona DEM, ne računajući robu u tim objektima i potraživanja od poslovnih partnera.

U oblasti **građevinarstva** ratne štete izazvane na opremi, mehanizaciji i poslovnim zgradama su procijenjene na oko 240 miliona DEM.

Saobraćaj u Republici Bosni i Hercegovini je duže vrijeme bio blokiran, što je izazvano velikim oštećenjima i rušenjima, prevashodno mostova i drugih značajnih objekata (stanica, radionica, garaža i sl.). Štete na željezničkom saobraćaju se procjenjuju na oko 131 milion USA dolara. Putna mreža u Bosni i Hercegovini, koja se sastoji od 3.683 km magistralnih i 3.159 km regionalnih puteva, ima veća oštećenja na 369 km magistralnih i 250 km regionalnih puteva. Uz to, porušeno je preko 18 mostova na rijeci Savi, Neretvi, Uni, Vrbasu itd.

Štete na **putnoj mreži** iznose oko 185 miliona DEM.

Ratne štete u **PTT** su procijenjene na preko 1.200 miliona USA dolara. One su bile najizraženije na objektima u Sarajevu, Mostaru, Bosanskom Brodu, Derventi, na telekomunikacionim vezama RTV.

U oblasti **trgovine** ogromna šteta je pričinjena rušenjem njenih trgovinskih objekata kao što su robne kuće, distributivni centri, marketinzi, magacini itd., te uništenjem i pljačkanjem ogromnih količina robe. Procjenjuje se da oko 70% ukupnih **turističkih kapaciteta** ne radi, čime je oko 35.000 radnika ostalo bez posla. Razmjere ratnih šteta mogu se shvatiti kada se ima u vidu da je turistička privreda Bosne i Hercegovine prije rata raspolagala sa 50.000 smještajnih jedinica u hotelima, motelima, pansionima, kampovima i domaćoj radinosti, i 500.000 ugostiteljskih sjedišta sa 4.000 m² opremljenog poslovnog prostora u turističkim agencijama, sa 50.000 uposlenih radnika.

Mnogi **ugostiteljski objekti** su uništeni. Tako su 4 veća hotela potpuno izgorjela, 32 u većoj mjeri oštećena, dok se procjenjuje da je uništeno preko 2.000 manjih i srednjih ugostiteljskih objekata, zatim 4 veće turističke agencije, a otuđeno preko 500 putničkih vozila *rent - a - car*. U turističkoj privredi je izgubljeno preko 100.000 ugostiteljskih sjedišta. Sve u svemu, preliminarna procjena direktnih šteta u turizmu iznosi oko 300 miliona USA dolara.

Pored uništavanja i pljačkanja opreme, opljačkane su enormne količine **sirovina i reprometerijala, nafte i naftnih derivata, sve zalihe poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i rezerve republičkog i saveznog karaktera.**

Ratne štete u **stambenom fondu**, kao i u ostalim oblastima, su bile enormne. Procjenjuje se da je uništeno ukupno oko 15% stambenog fonda. Od 250.000 stanova u društvenoj svojini uništeno je 37.500, a u privatnoj svojini od 800.000 potpuno je uništeno 120.000 stanova. Djelimično oštećenje stambenog fonda iznosi 25%, dok se preliminarna šteta na stambenom fondu kreće oko 34,5 miliona DEM.

Također, značajne su štete bile na **poslovnom prostoru** vezanom uz stambenu izgradnju, koji je prema dostupnim podacima potpuno uništen 30%, što iznosi oko 800 miliona DEM, dok djelimična šteta iznosi - oko 400 miliona DEM.

O oštećenju **zdravstvenih objekata** je bilo riječi naprijed, s tim što se to može argumentovati sa još nekim podacima. Naime, smatra se da je u Republici Bosni i Hercegovini oko 65% zdravstvenih organizacija pretrpjelo značajna razaranja. Uništeno je ili djelimično onesposobljeno 443.050 m² ili 23,6% od ukupno raspoloživih površina u ovoj oblasti.

Isto tako, uništeno je 50% **zavodâ za hitnu medicinsku pomoć, 40% apoteka, 35% zavodâ za zdravstvenu zaštitu, 30% domova zdravlja, 25% opštih bolnica - medicinskih centara i oko 19% regionalnih medicinskih centara.**

Školski objekti su bili stalno na udaru agresora. Prema prikupljenim podacima (područje Sarajeva i Mostara) ratne štete u visokom školstvu iznose 448 miliona DEM, u srednjim školama 300 miliona DEM, u osnovnim školama oko 365 miliona DEM, te u domovima i obdaništima preko 231 milion DEM.

I od napada hrvatskih snaga učinjena je znatna šteta. Naravno, to je bilo u manjoj mjeri, ali je evidentno da su mnoga mjesta (Mostar, Stolac, Čapljina, Ljubuški, Livno, Prozor i dr.), ostala bez džamija i kulturnih objekata, koji su svjedočili o vječitom obitovanju Bošnjaka na tim prostorima. Događaj koji se zbio 9. novembra 1993. kada je srušen Stari most, svjetski spomenik kulturne baštine star 427 godina, najbolje ocrtava karakter agresije.

Ne može se tvrditi da nije bilo slučajeva da su i pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine djelovali po navedenim objektima, ali prema mišljenju međunarodnih organizacija, to je bilo na pojedinačnom nivou bez sistema i plana.

Kada je riječ o zločinima prema civilnom stanovništvu, iz te oblasti ne postoji oblik zločina kojeg agresor nije učinio. Agresora nisu ometala ni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama, po kojima "civilno stanovništvo i njegova imovina ne smiju biti neposredni objekt borbenih dejstava." Osim toga, ako se civilno stanovništvo na ma koji način nađe u neposrednoj blizini njenog objekta u trenutku borbenih dejstava protiv tog objekta, mora se voditi računa o srazmjeri između vojne koristi koja bi se postigla tim borbenim dejstvima i posljedicama koje bi iz tog dejstva pretrpjelo civilno stanovništvo.

U širokom spektru **zločina agresora protiv civilnog stanovništva** na području Republike Bosne i Hercegovine posebno je potrebno istaći ubistva, mučenja, nečovječna postupanja, nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog i mentalnog integriteta ili zdravlja; raseljavanje ili preseljavanje ili prisilno odnarnodnjavanje ili prevođenje na drugu vjeru; prisiljavanje na silovanje i primjenjivanje mjera zastrašivanja i terora; uzimanje talaca, kolektivno kažnjavanje; protivzakonito odvođenje u koncentracione logore i druga protivzakonita zatvaranja; lišavanje prava na pravilno i nepristrasno suđenje; prisiljavanje na službu u oružanim snagama neprijateljske sile ili u njenoj obavještajnoj službi ili administraciji i prisiljavanje na prinudni rad, izgladnjavanje stanovništva, pljačkanje imovine stanovništva, protivzakonito i samovoljno uništavanje ili prisvajanje, velika razaranja imovine, koje

nije opravdano vojnim potrebama, uzimanje nezakonite i nesrazmjerno velike kontribucije i rekvizicije, protivzakonito izdavanje novca i mnoga druga.

Riječ je o krivičnim djelima iz člana 142. KZ i djelima koja su zabranjena Ženevskom konvencijom o zaštiti civilnih lica za vrijeme rata iz 1949.

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu objekt agresije su bili i ranjenici, bolesnici i ratni zarobljenici, protivno KZ i Ženevskoj konvenciji iz 1949.

Prema ovim kategorijama, agresor je, kršeći pravila međunarodnog prava, vršio ubistva, mučenja, nečovječna postupanja, nanošenje velikih patnji, ili povreda tjelesnog i mentalnog integriteta ili zdravlja, prisiljavanje na vršenje službe u oružanim snagama neprijatelja, ili lišavanje prava na pravilno i nepristrasno suđenje.

ZAKLJUČCI

1. Agresija na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu je **izazovno područje** za istraživanja. Brojnim aktima ove agresije učinjeni su raznovrsni oblici zločina, među kojima i zločin protiv mira, čija je sadržina promišljena u ovom istraživanju. Pokazane su osnovne dimenzije međunarodno kodifikovanih zločina, opće određenje agresije, korijeni, uzroci i uslovi za njenu pojavu, podsticanje, planiranje, pripremanje i izvršenje. Time su testirani bitni istraživački segmenti: predmet, cilj i hipotetički okvir istraživanja, sa adekvatnim metodološkim postupcima (analiza sadržaja, statistička metoda itd.).

U granicama raspoložive građe, s obzirom da je dosta toga još uvijek nedostupno, zadovoljena je dinamika realizacije naznačena u periodu od tri godine (1991.-1993.). Distanca je respektovana u mjeri u kojoj je to bilo moguće, kako bi rezultati istraživanja bili što relevantniji. **Raznovrsnost izvora istraživanja je maksimalno korištena**, čime je autentičnost podataka na značajnoj razini. U tom pogledu, primjereno su korištena dosadašnja istraživanja ratnih i ostalih zločina. Rezultati ovog istraživanja, koji će se izložiti u daljoj prezentaciji zaključaka, biće aktuelizirani i dopunjavani sa novim izvorima, čiju pojavu treba permanentno pratiti i dolaziti do novih saznanja.

2. **Pojam "ljudska prava" počinje se intenzivnije koristiti u pravnoj teoriji i praksi u Evropi krajem 18. vijeka.** Sadržina tog pojma označava osnovna prava ljudske ličnosti koja posjeduje svaka

osoba samim svojim postojanjem, bez obzira na zemlju u kojoj živi, državljanstvo, naciju, pol, religiju itd. Prema tome, ljudska prava se stižu rođenjem, prisutna su pojavom ličnosti na svijet, što je početna pretpostavka za njihovu primjenu, bez superiornosti i diskriminacije. Međutim, društvena zbilja je puna protivurječja, sukoba, interesa i raskola između norme i zbilje, čime se ne garantuje njena životvornost sama po sebi. Radi toga je neophodna zaštita ljudskih prava, što je zorno izraženo u nizu dokumenata koji su, svaki na svoj način, ostavili pečat oblasti zaštite ljudskih prava. U tom pogledu najznačajniji su dokumenti: **Medinske povelje (623.) – Velika povelja slobode Magna Charta libertatum (1215.), Habeas Corpus Act (1679.), Bill of Rights (1689.), Bill of rights - Prvih 10 amandmana na ustav USA (1791.), Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (1789.), Povelja UN (1945.), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.), Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.), i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.) KEBS (1975.)** i dr.

Opšte je stanovište da se kroz ove dokumente ideja o čovjeku (pojedincu), građaninu postepeno izražavala i afirmisala, da bi se u Paktu i Protokolu počela iskazivati u planetarnim razmjerama.

Ostvarivanju ljudskih prava doprinosila je i njihova **regionalna zaštita** koja je započela u Evropi, a proširila se i na druge regione. U tom kontekstu, posebno je značajan doprinos Evropskog savjeta (1949.), koji je usvojio Rimsku konvenciju (1950.), Završni dokument Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji (KEBS - 1975.), definiranje krivičnih djela koja imaju međunarodni karakter. Naime, postepeno se stvarao značajan fond o regulisanju odgovornosti za zločine.

3. Prvi pokušaji na **regulisanju rata i uopšte ratnih djestava** učinjeni su davno, jer je svaki rat sa svojim strahotama iznova aktuelizirao ova pitanja. Nastojanja u tom sklopu retala su se u pravcu utvrđivanja odgovornosti za učinjena djela koja nisu bila nužna za pobjedu i opšte vođenje ratnih operacija, što je predstavljalo pokušaj da se rat **humanizira** zabranom radnji njegovih aktera, koje su po svojoj suštini zločin.

Poseban doprinos navedenoj tendenciji je dao **Pravilnik o zakonima i običajima pri vođenju suvozemnog rata (1907.)**, **Moskovska deklaracija (1943.)**, **Potsdamski sporazum (1945.)**, **Sporazum o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca (1945.)**. Pomenuti dokumenti su doprinijeli da se ustanovi **Međunarodni vojni sud (1945.)** i **Statut Međunarodnog vojnog suda**, na osnovu kojih je vršeno suđenje ratnim zločincima u Nirnbergu. **Nirnberška presuda (1946.)** je prvi dokument zasnovan na načelima i pravilima utvrđenim u međunarodnom pravu, gdje su, osim **ratnih zločina**, kao krivična djela označeni i **zločini protiv mira** i **zločini protiv čovječnosti**. Kao subjekti međunarodnog krivičnog djela nisu više bile samo države, nego i pojedinci - podstrekači, naredbodavci, organizatori, saučesnici i izvršioци ovih djela.

Ujedinjene nacije se nakon toga pojavljuju kao glavni normirač krivično pravnih propisa, što je naročito dobre rezultate dalo u periodu 1945. - 1949. Načela Londonskog sporazuma i Statuta međunarodnog suda proglašeni su kao pravila pozitivnog međunarodnog prava, prihvaćena je Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948.), obrazovana je Komisija za međunarodna prava (1948.).

Normativno osmišljavanje pravila rata nastavljeno je donošenjem **Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949.)** koje su obuhvatile poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, zaštitu građanskih lica za vrijeme rata, što je dopunjeno **Protokolima I i II (1949.)**.

4. **Ratni zločini** su teške povrede pravila ratnog prava čija klasifikacija je izvršena najpotpunije u Nirnberškim principima. U tom dokumentu zločini koji se kažnjavaju kao međunarodno-pravni su: **zločini protiv mira**, **ratni zločini** i **zločini protiv čovječnosti**.

Zločin protiv mira obuhvata dva aspekta. Prvi aspekt je planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije.

Drugi aspekt zločina protiv mira je učestvovanje u nekom zajedničkom planu ili zavjeri radi izvršenja bilo kojeg od djela naprijed naznačenih.

Ratni zločini podrazumijevaju povrede ratnih zakona i ratnih običaja, koji obuhvataju, ali se na njih ne ograničavaju, ubistva, zlostavljanja ili odvođenje civilnog stanovništva okupirane teritorije na prinudni rad ili na koji drugi cilj ili u okupiranu teritoriju, ubistvo ili zlostavljanje ratnih zarobljenika ili lica na moru, ubijanje talaca, pljačkanje javne ili privatne imovine, zlonamjerno razaranje gradova, varoši ili sela ili pustošenje neopravdanom vojnom potrebom.

Zločini protiv čovječnosti obuhvataju ubistva, istrebljenje, porobljavanje, deportaciju ili bilo koje drugo nečovječno djelo, izvršeno protiv bilo koga civilnog stanovništva ili proganjanje na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi, ako su ova djela ili proganjanja izvršena putem nekog zločina ili u vezi s tim zločinom.

5. Krivični zakon SFRJ (u daljem tekstu KZ), kojeg je preuzela Republika Bosna i Hercegovina, dalje razrađuje pojedina krivična djela. U krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava ubraja se genocid (član 141), organizovanje grupe i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina, ukoliko se odnose na krivična djela genocida (član 145), rasna i druga diskriminacija (član 154), zasnivanje ropskog odnosa i prevoza lica u ropskom odnosu (član 155).

Prema KZ, u **ratne zločine** spadaju sljedeća krivična djela: ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 142), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 143), ratni zločini protiv ratnih zarobljenika (član 144), organizovanje grupe i podsticanje za izvršenje genocida i ratnih zločina (član 145), surovo postupanje sa ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (član 150).

KZ navodi i krivična djela povrede ratnih zakona i običaja, u koja ubraja protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (član 146), protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu (član 147), upotrebu nedozvoljenih sredstava borbe (član 148), povredu parlamentara (član 149), uništavanje kulturnih i istorijskih spomenika (član 151), zloupotrebu međunarodnih znakova (član 153).

Među krivičnim djelima protiv mira Krivični zakon ubraja samo jedno krivično djelo - podsticanje na agresivni rat (član 152).

6. **Zločin genocida** se pojavljuje kao međunarodno krivično djelo od 1946., kada je Generalna skupština OUN (11. decembra 1946.), usvojila jednoglasno i bez rasprave Rezoluciju 96. Rad na izradi posebne konvencije o zločinu genocida trajao je dvije godine, da bi Generalna skupština OUN 9. decembra 1948. usvojila Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Rezolucija broj 260A (III)), koja je stupila na snagu 12. januara 1951.

Genocid je međunarodni zločin pod kojim se smatra bilo koje od navedenih djela učinjenih u namjeri potpunog ili djelimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve; ubistvo članova grupe; namjerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja; mjere uperene na sprečavanje rađanja u okviru grupe, prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu.

Genocid je, kao što se može primijetiti, usmjeren na uništavanje jedinke, ali kao člana grupe, a shodno tome i same grupe. Njegova suštinska odrednica je da se on odvija planski, sistematski i organizovano, sa namjerom istrebljenja određene grupe.

Genocid se odnosi samo na određene grupe, kao što su nacionalne, etničke, rasne i vjerske. Prema tome, ne obuhvata pripadnike drugih grupa, kao što su, npr., članovi političkih stranaka koji nisu vezani trajnim i objektivnim elementima.

Po načinu izvršenja za genocid su, osim neposrednih izvršilaca, odgovorni naredbodavci, podstrekači i organizatori. Izvršilac radnji genocida ne može biti zaštićen, odnosno amnestiran, biće kažnjen bez obzira da li je u strukturi državnih upravljača, funkcionera ili je obični pojedinac. Ovo međunarodno krivično djelo može se izvršiti za vrijeme mira ili rata, čime je znatno proširen domen kažnjavanja zločina genocida.

7. **Ratni zločini**, kao krivična djela, izloženi su u Ženevskim humanitarnim konvencijama iz 1949., zahvatajući tri grupe pitanja iz tog domena: ratne zločine protiv civilnog stanovništva, ratne zločine protiv ranjenika i bolesnika i ratne zločine protiv ratnih zarobljenika. Osnovne karakteristike sva tri navedena zločina su da oni moraju biti

povezani sa kršenjem pravila međunarodnog prava, te da za njihovo činj enje odgovaraju podstrekači, organizatori, naredbodavci i neposredni izvršio ci.

8. **Zločin protiv mira** je međunarodno krivično djelo koje je utvrđeno Statutom Međunarodnog vojnog suda, a potvrđeno je Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija broj 96 od 11. decembra 1946. U tom pogledu poseban značaj imaju Nirnberški principi koji podrazumijevaju načela međunarodnog prava, te time predstavljaju osnov međunarodne krivične odgovornosti pojedinaca za teške povrede međunarodnog prava, među koje spada i zločin protiv mira.

Iako u formi nacрта, **Kodeks zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva** značajan ja sa stanovišta elaboracije agresije - kao zločina protiv mira.

Nacrt kodeksa (posljednji nacrt izrađen 1954.), prezentira zločine koji najviše ugrožavaju međunarodni mir i bezbjednost. Takvi zločini su svi akti agresije, prijetnje agresijom jedne države protiv druge, pripremanje upotrebe oružanih snaga u bilo koje druge svrhe sem nacionalne ili kolektivne samoodbrane ili radi izvršavanja odluka ili preporuka OUN, organizovanje ili podržavanje naoružanih bandi radi upadanja na teritoriju druge države, preduzimanje ili podržavanje aktivnosti sračunate na izazivanje građanskog rata u drugoj državi, preduzimanje ili podržavanje terorističke aktivnosti u drugoj državi, kršenje međunarodnih obaveza čiji je cilj obezbjeđenje svjetskog mira, miješanje jedne države u poslove druge nasilnim mjerama, tajno pripremanje, neposredno podstrekavanje, saučesništvo u bilo kojem od navedenih zločina.

Nacrt kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva znatno šire od Nirnberških principa obrađuje zločin protiv mira, razrađujući nove elemente, kao što su: prijetnja agresijom, pripremanje upotrebe oružanih snaga, organizovanje naoružanih bandi itd.

9. **Agresija** je kao pojam nastala kroz aktivnosti na planu zabrane rata. U razdoblju prije Prvog svjetskog rata, rat je smatran kao dopušteno sredstvo u međunarodnim odnosima, pa se nije postavljalo pitanje agresije. Kroz sistem Društva naroda rat je ograničen, da bi tzv.

Pariškim ili Briand - Kelogovim paktom (1928.) bio postupno zabranjen kao sredstvo za rješavanje međunarodnih sporova. Na taj način, agresija postaje protupravan i nedopušten čin.

Nakon toga uslijedile su aktivnosti na definisanju agresije, što je posebno došlo do izražaja Londonskom konvencijom o definiciji agresije koju je SSSR zaključio (3.-5. jula 1933.) sa određenim brojem država. Za osnovu je uzeta tzv. definicija Litvinov - Politis.

U periodu poslije Drugog svjetskog rata, Povelja UN (1945.), u svojoj glavi VII s namjerom održavanja kolektivne bezbjednosti i međunarodnog mira, predviđa preduzimanje određenih mjera u pravcu suzbijanja agresije.

Definicija agresije je konačno usvojena na 29. zasjedanju Generalne skupštine UN u obliku rezolucije 3314 (XXIX) od 14. XII 1974., a kroz osam članova daje suštinsko određenje agresije.

U članu 1 definicije agresije naglašeno je da se pod agresijom smatra "upotreba oružane sile jedne države protiv suvereniteta, teritorijalne cjelokupnosti ili političke nezavisnosti druge države, ili na bilo koji drugi način protivno Povelji UN".

U članu 3 navode se akti agresije: invazija ili napad, bombardovanje, blokade luka ili obala, napad oružanih snaga jedne države na snage druge države, upotreba oružanih snaga jedne države koje se nalaze na teritoriji druge države s pristankom prijema, stavljanje teritorije drugoj državi za akte agresije, upućivanje od strane ili u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika za vršenje akata agresije protiv druge države.

Na osnovu navedenih, ali i dodatnih elemenata, konstituisana je definicija agresije koja je korištena u ovom radu. **Agresija je označena kao zločin kojim se kroz raznovrsne akte vrši neizazvan napad sa nezakonitom upotrebom oružane sile ili drugim otvorenim i prikrivenim sredstvima od strane jedne ili više država na drugu državu, bez prethodnog korištenja sredstava mirnog rješavanja sporova, s ciljem ugrožavanja njenog suvereniteta, teritorijalne cjeline ili političke nezavisnosti, na način koji nije saglasan sa Poveljom UN, a zašto su odgovorni država i pojedinci.**

10. **Korijeni, uzroci i uslovi agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu nalaze se, pored ostalog, u oživljavanju velikodržavnih projekata, opštoj krizi socijalizma, stvaranju nacionalnih država na tlu bivše Jugoslavije, pojavi nacionalizma i drugih retrogradnih ideologija, neofašizmu i disoluciji SFRJ.**

Kriza socijalističkog sistema je jedan od uslova koji su doprinijeli agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Krucijalna ishodišta socijalizma, na kojem se temeljila njegova egzistentnost, pokazala su punu nemoć za dalju reprodukciju, prevashodno u ekonomskoj i političkoj sferi. Svojim monizmom u svojinskim odnosima, jednopartijskom sistemu, kršenjem osnovnih ljudskih prava i sloboda, socijalizam je, ustvari, generirao nove krize, koje su se pokušale prevazići brojnim reformama i inovacijama u okviru istog sistemskog sklopa. U takvom društvenom realitetu pojavili su se različiti pristupi za razrješenje krize. Na jednoj strani se nalazila demokratska opcija, sa nastojanjima u pronalaženju fleksibilnijih oblika organizacije društva, posebno u složenim državama sa većom samostalnošću državnih subjekata i njihovom povezivanju na demokratskoj osnovi. Kao protivrjeđe tome, nastupala je opcija koja je arogantno htjela da se zadrži postojeće stanje, sa centralizmom, totalitarizmom i dirigovanom privredom. Nepomirljivost ovih dvaju koncepcija, od kojih ova druga želi ostvariti svoje ciljeve oružjem, bila je nukleus agresorskih ponašanja.

- Opštim uslovima, koji su pogodovali agresiji, treba dodati **neefikasno djelovanje međunarodne zajednice**, prevashodno njenih ključnih institucija: UN, KEBS-a (OSCE-a od 1994.), EZ (EU) i NATO-a.

UN su svojim brojnim i nepreciznim rezolucijama o Republici Bosni i Hercegovini (oko 80) koje se uopšte nisu sprovodile (donosile su se rezolucije o rezolucijama), te neprimjenom kolektivne odbrane svojih, odnosno svoje članice, uvodeći im čak i embargo na naoružanje i eliminaciju prava na samoodbranu, prećutno i olako (slično Društvu naroda pred Drugi svjetski rat) prelazile preko agresije na suverene države, njene članice.

KEBS, kasnije OSCE, kao Konferencija o evropskoj bezbjednosti i saradnji djelovala je neodlučno i nepravovremeno, bez insistiranja na dosljednoj realizaciji svojih dokumenata, posebno onih koji se odnose na nepriznavanje silom promijenjenih granica.

Rušenje bipolarne konstitucije svjetske zajednice je na vojne organizacije imalo vidnog traga. Raspušteni Varšavski pakt je iza sebe ostavio brojno naoružanje i vojne kadrove koji su se lako uključivali u agresorske planove, prevashodno na bazi plaćeništva.

U takvoj konstelaciji NATO nije još uvijek razradio efikasnu koncepciju svoga angažmana u situaciji bez drugog bloka. Njegove akcije u funkciji realizacije odluka UN su bile neodređene, neodlučne i konfuzne sa velikim uplivom političkog faktora.

Djelovanje najveće supersile, SAD, takođe nije bilo na razini novog međunarodnog konteksta. Posebno se iskazivao rivalitet između Amerike i Evrope, a relacije između Amerike i Rusije poprimale su karakteristike već viđenog blokovskog hladnoratovskog odnosa.

EZ (EU) je bila iznutra nejedinstvena sa mnoštvom različitosti u pristupu kriznim svjetskim žarištima, pa je njen udio u stvaranju novog međunarodnog poretka upravo i bio takav.

Navedeno je doprinijelo da međunarodna zajednica nije bila u mogućnosti da konstituiše jedinstvenu platformu u odnosu na evidentna žarišta agresije, njihovu sanaciju, te je i sama doprinosila njihovoj eskalaciji, kao generator i saučesnik agresije.

- **Velikodržavne koncepcije** su u najdirektnoj vezi sa agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Njihova suština je teritorijalno objedinjavanje grupa, nacija, bez obzira gdje one egzistiraju. Takvi projekti se mogu ostvariti samo nasilnim, agresorskim putem, promjenom granica silom, te negiranjem samostalnosti, suverenosti i teritorijalnog integriteta država, kršenjem osnovnih ljudskih prava, međunarodnog ratnog prava, itd. Na području bivše Jugoslavije ponovo su oživjele velikodržavne koncepcije (Srbija, Crna Gora, Hrvatska), koje posmatraju Bosnu i Hercegovinu kao sastavni dio tih projekata, sa priključenjem u cjelini ili međusobnoj podjeli ove države.

- **Kriza jugoslovenskog društva**, sa svim osobenostima krize socijalizma u svijetu, jedan je od uslova za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Dva osnovna stuba obilježja socijalizma - jednopartijski sistem i svojinski monopol, u temelju su ovoga društva, na čemu se baziraju i drugi elementi društvene strukture. Samoupravljanje kao eksperiment je postalo oblada iza koje je birokratija vršila otuđivanje novostvorene vrijednosti od njenih stvaralaca.

Listi jugoslovenskih inovacija, do tada nepoznatih u svijetu, treba dodati i delegatski sistem, samoupravni pluralizam interesa, opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu, kolektivno odlučivanje i odgovornost, samoupravne interesne zajednice, usmjereno obrazovanje, itd. Sve to nije moglo izdržati probu vremena, jer zato u socijalnom tlu nije postojao adekvatan milje.

Jugoslovensko društvo je činilo raznovrsne dogradnje, reorganizacije i transformacije, koje nisu imale obilježja radikalnih zaokreta, jer su ostajali u nutrini istog koncepta.

Nacionalni odnosi su se zasnivali na svojevrsnoj nivelaciji izraženoj u sintagmi bratstvo i jedinstvo, bez mogućnosti afirmacije nacionalnih posebnosti, naročito u sferi ličnih prava i sloboda.

Nakon fizičkog nestanka najistaknutijih lidera jugoslovenskog društva (Josipa Broza Tita, Edvarda Kardelja, Vladimira Bakarića i dr.), došlo je do kulminacije krize, koja je iz temelja potresla sve dotadašnje integrativne faktore, a napose Federaciju. Upravo najveći kamen spoticanja predstavljaće redefinisanje jugoslovenske federacije, čija se opstojnost nije više mogla zasnivati na osnovama centralizma i hegemonije. Pojavile su se dvije oprečne platforme: jedna koja je zagovarala veću samostalnost republika, uz njihovo demokratsko povezivanje na suštinskim zajedničkim pitanjima (savez suverenih republika), i druga koja je tvrdokorno ostajala na starim osnovama. Pri tome, zagovornici druge koncepcije nisu željeli da vide novi društveni kontekst u socijalističkim zemljama, posebno u složenim državama (ČSSR i SSSR), ostajući dosljedno na tzv. unitarnom federalizmu. Naravno, *status quo* se mogao održati samo agresijom, koja je i pokrenuta u najbrutalnijem obliku na Sloveniju, Hrvatsku i posebno Bosnu i Hercegovinu.

- Jedan od uzroka agresije na Bosnu i Hercegovinu može se označiti i u tendenciji prekrajanja granica i stvaranja **nacionalnih država** na tlu bivše Jugoslavije, što se vršilo sa stanovišta nacionalizma, genocida i drugih oblika kršenja ljudskih prava. Ustvari, na razvalinama Jugoslavije nije se formirala nacionalna država u duhu evropske tradicije, nego svojevrsna nacionalistička, odnosno državnacija, u kojoj sve počinje i završava nacionalnom pripadnošću, gdje je nacija osnov svega, njoj se apsolutno podređuju svi ostali principi, van nje se ne može djelovati, misliti i postojati. Stvara se, naime, nacionalna država, etnički čista, sa totalnom dominacijom jedne nacije i njene nacionalne stranke. Van te, uslovno rečeno, vodeće nacije, nalaze se njeni neprijatelji, koji je ugrožavaju u svim sferama društvenog života. To se može prevazići tzv. "etničkim čišćenjem", "humanim preseljavanjem", razmjenom teritorija i ljudi, kako bi nacionalno geto bilo što jednoobraznije i čistije. Država o kojoj je riječ je krajnje nedemokratska i samo se može ostvariti i održati oružanom silom, genocidom, zločinima i najbrutalnijim kršenjem ljudskih prava.

- Sveopštu krizu socijalizma pratile su pojave **nacionalizma i druge retrogradne ideologije** koje su u tom ambijentu vidjele šansu za svoje ozbiljenje. Svojim monolitizmom u svim društvenim sferama, socijalizam nije mogao ni pripremiti uslove za alternativu, koja bi omogućila demokratsko osmišljavanje društvenih odnosa. Na scenu su stupile ideologije prošlosti u još agresivnijoj formi, transformisane i "obogaćene", spremne da po svaku cijenu modeliraju društvene odnose po svojim uzansama.

U uslovima socijalističke Jugoslavije sa svom svojom razornošću pojavit će se nacionalizam i druge retrogradne ideologije - četništvo, ustaštvo, a kao kruna toga - fašizam, odnosno neofašizam. Prema svom djelovanju, koje je imalo sve karakteristike planskih i dobro pripremljenih radnji, moglo se vidjeti da su pomenute ideologije živjele svoj život ispod raznovrsnih ideoloških koprena, da bi šansu dobile u tadašnjim gibanjima na društvenoj sceni.

Uz sve osobenosti, nacionalizam je nastojao da se inovira i prilagodi novim uslovima, pri čemu nije mijenjao svoj suštinski odnos prema Bosni i Hercegovini. Po srpskom nacionalizmu, Srbi su u Bosni i Hercegovini ugroženi, neravnopravni, naročito u odnosu na najbrojniju naciju – Bošnjake, zbog čega su kod njih masovno izražena migracijska kretanja. “Srpska” područja, kako ih oni nazivaju, ispoljavaju sve negativniji trend razvoja.

Za srpski nacionalizam Bosna i Hercegovina je privremena tvorevina, koju treba svim sredstvima destruirati i priključiti Srbiji. Jugoslavija može opstati kao proširena Srbija, država u kojoj su svi Srbi na okupu. U okviru takve tvorevine, Bosna i Hercegovina može da egzistira. Takav pristup znači rušenje Druge Jugoslavije, nepriznavanje republičkih granica, njihovo prekrajanje silom, što se može realizovati samo agresijom.

Hrvatski nacionalizam svoju egzistentnost zasniva na sličnim premisama kao i srpski. Riječ je o njihovom manjinskom kompleksu u Bosni i Hercegovini, ugroženosti od većinske nacije, odvojenosti od matične nacije, zaostajanju povjesnih “hrvatskih” prostora, zbog čega je neophodna inkorporacija u zajedničku državu, državu svih Hrvata.

Bitna, zajednička osobenost nacionalizama jeste da se oni povezuju sa vjerskim institucijama, nastojeći da ih instrumentaliziraju za svoje ciljeve. Takva sprega naročito je došla do izražaja kod Srpske pravoslavne crkve, koja je svojim klerikalnim djelovanjem nastojala da utiče i na političke procese.

- Agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu prethodilo je oživljavanje brojnih retrogradnih ideologija u novom obliku, daleko agresivnijih, ali i sa arsenalom starih ideja. U tom sklopu posebnu pažnju zaslužuje pojava **četništva i ustaštva**.

Ciljevi četničkog pokreta su ostali nepromijenjeni. Ukratko, oni su se i dalje zasnivali na stvaranju homogene Srbije, sa svim Srbima u jednoj državi, označenoj kao “Velika Srbija”, koja će biti etnički čista, bez pripadnika drugih nacija, koje treba istrijebiti. Shodno svojoj ideologiji, četnici su i ovog puta računali na genocid, klanja, prisilne progone, silovanja i sl. Uz četništvo, po sistemu spojnih sudova,

vaskrsnuće i ustaštvo sa svojim već poznatim ciljevima formulisanim u velikodržavnom hrvatskom projektu. To je stvaranje čistih etničkih teritorija, uz genocid nad drugim narodima i nacionalnim manjinama, mijenjanje granica silom, ugrožavanje suvereniteta silom, narušavanje nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i cjelovitosti, uglavnom, države Bosne i Hercegovine.

- Socijalnu osnovu za svoju egzistenciju **neofašizam** je našao na tlu bivše Jugoslavije u destruktivnim slojevima ovoga raspadajućeg društva. Sa svojim autoritarizmom i izolovanošću od savremenih kretanja u svijetu (kod njega je sve bilo specifično, originalno i najbolje), socijalizam je stvorio velike grupe ljudi (posebno mladih), besperspektivnih, sa promašenim zanimanjem, nenaviknutim na rigorozne tržišne uslove privređivanja, koji nisu mogli da se snađu u novom društvenom ambijentu. Takva bezlična masa je kroz raznovrsne mitinge i birokratsku antirevoluciju podsticana na mržnju prema drugim nacijama, a svoju šansu je vidjela čak i u ratu i njegovim pojavnim oblicima (pljački, ubijanju, nasilju i sl.), kao šansi za svoju egzistenciju.

Neofašizam je stalno podsticao naciju na okup, na jedinstvenoj teritoriji, u jednoj državi, što je dovodilo do perfekcije čistih etničkih prostora, na kojima nema suživota, multiciteta i tolerancije prema drugoj naciji i njenoj osobenosti. Konzekventno tome, na tom etničkom ekskluzivitetu mogao je egzistirati samo jedan jezik, jedno pismo, jedna kultura, što je, nažalost, normalno za takvo geto, osmišljeno i zaokruženo na nacionalističkom principu.

Neofašizam zasniva sve na naciji, projicirajući je tamo gdje joj nije nikad bilo mjesto.

U takvoj konstelaciji pojedinac nije ništa, on nema šta da misli van kolektiva, bolje rečeno mase, potrebno je da se utopi i uklopi u sveopštu bezličnost.

Neofašizam se karakteriše novim načinom osvajanja teritorija, koji nije poznavao ni fašistički ekspanzionizam tokom Drugog svjetskog rata. Naime, teritorija je zauzeta kada se sa tog područja protjeraju pripadnici svih drugih nacija ili poubijaju, opljačkaju, siluju, poruše njihovi domovi, kulturni i vjerski objekti, kako bi se zatrli svi njihovi tragovi na tom području.

Mijenjaju se imena gradova, ulica, prepravljaju zemljišne knjige, te uništavaju drugi brojni dokumenti. Uvodi se moneta zemlje agresora kao i njen školski sistem, javne isprave i drugo, kao i raznorazne teritorijalne reorganizacije, zasnovane isključivo na nacionalističkom principu.

Sredstva informisanja su dijelom bila u funkciji pripreme agresije. Upravo zbog toga, agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu je prethodilo zauzimanje osnovnih informativnih punktova (posebno TV i radio releja), apsolutna kontrola medija, njihovo kadrovsko, jednonacionalno “jačanje”, otpuštanje nepodobnih, ugušivanje informativnog pluralizma.

Uvodi se dotada nepoznat termin – “humano preseljavanje”, svojevrsna trampa ljudi i teritorija, gdje čovjek postaje roba u doslovnom smislu, nacionalistički vrednovana. Ako ne može tako, to se zamjenjuje “etničkim čišćenjem” (termin Zapadne Evrope i UN), odnosno silom i oružjem, uz genocid i druge zločine.

Među pojavnim oblicima neofašizma su arsenali kao što su: kult vođe, teorija krvi i tla, glorifikacija rata, ratnog herojstva, pa i programirano uništavanje svoje nacije u ime viših ciljeva, negativna sprega političkog i crkvenog, sukob ruralnog i urbanog, primjena najsurovijih postupaka prema žrtvi, stvaranje čiste etničke vojske i organa vlasti, urbicid, ekocid, ekonomicid, organizovanje masovnih “veličanstvenih” mitinga, na kojima nekontrolisana masa u delirijumu izliva nacionalističke draži (primjer mitinga u Srbiji, Crnoj Gori, Vojvodini, Kosovu), opšte bezakonje i sl.

- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je izgubila svoj državni legitimitet disolucijom. Jedan od momenata za disoluciju je bio odlazak JNA iz Slovenije čime je napušten i značajan dio spoljnih granica SFRJ, čije je obezbjeđenje bio osnovni zadatak JNA. Raspad Jugoslavije nastao je usljed tvrdokornih pokušaja velikosrpskih snaga da dotadašnju zajedničku državu pretvore isključivo u svoj životni prostor. Razvijajući do neviđenih granica mit o sveopštoj ugroženosti Srba, kao pojedinaca i kao cjeline, Srbi su doprinijeli pojavi međunacionalne mržnje i netrpeljivosti između naroda i nacionalnih manjina na ovome tlu, koji žive u njihovom susjedstvu ili zajednički sa njima. Iz toga su formirali stav da je nemoguć zajednički život i da Srbi

sami sa sobom treba da žive u jednoj državi, te da su, navodno, tri četvrtine Bosne i Hercegovine srpski životni prostori i srpsko vlasništvo, u kom pravcu su pravili raznovrsne karte i planove.

Postojeće republičke granice su, po njima, administrativne i privremene samo za SFRJ, te su kao takve, uz sve ostalo, na štetu Srba. Međutim, što se tiče granica Republike Bosne i Hercegovine, one su davno utvrđene međunarodnim ugovorima. Postepeno formiranje granica savremene Bosne i Hercegovine počinje u ratovima koje su Osmanlije vodile sa Habsburgovcima i Mlečanima krajem 17. i tokom 18. stoljeća, odnosno mirovnim ugovorima koji su registrovali ishod tih ratova. Prvi od tih mirovnih, odnosno međunarodnih ugovora je Karlovački mir (zaključen 26. januara 1699.), zatim Požarevački mir (21. jula 1718.), Beogradski mir (18. septembra 1739.), Svištovski mir (4. avgust 1791.), Berlinski kongres (13. jula 1878.), ugovor o miru u Sen Žermenu (10. septembra 1919.), te Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu (29. novembar 1943.). U toku disolucije SFRJ Bosna i Hercegovina je iskazala punu spremnost da se jugoslovenska kriza riješi na miran način, sa očuvanjem zajedništva u bilo kom obliku zajedničke države jugoslavenskih naroda. Pri tome Bosna i Hercegovina nije mogla pristati na neravnopravan tretman, nastojeći da dobije ono što su tražile i ostale članice dotadašnje federacije. Kada demokratska opcija nije mogla proći (upornost Srbije i Crne Gore za očuvanje *status quo* je bila nepopustljiva), Bosna i Hercegovina se odlučila za referendum o nezavisnosti, za koji je 99,44% građana pozitivno glasalo (na referendum izašlo 64,31%), izjašnjavajući se za suverenu i samostalnu Bosnu i Hercegovinu.

Demokratski svijet i svjetska javnost su to prihvatili kao potpuno legitiman korak poštujući izraženu volju na referendumu, nakon čega je uslijedilo međunarodno priznanje i prijem u UN.

11. Agresija na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu od strane Srbije, Crne Gore i Hrvatske je **zločin protiv mira**, jer je od strane država-agresora, odnosno njihovih određenih subjekata, kroz posebne metode i postupke, **planirana, pripremana, započeta i izvršena**, tako da su kršeni dosadašnji međunarodni ugovori, sporazumi ili date garancije.

12. Na prostoru bivše Jugoslavije, naročito u periodu krize, djelovao je veliki broj **subjekata, koji su svojom angažovanošću na svojstven način podsticali agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu**. Kao eklatantni primjer u tom pogledu je bilo najviše političko i vojno rukovodstvo SFR Jugoslavije (tzv. krnje Predsjedništvo, Skupština, Savezno izvršno vijeće, JNA, tj. onaj dio iz Srbije i Crne Gore), unutar kojeg se osjećao raskol na planu razrješenja jugoslovenske krize. Rukovodstvo Srbije i Crne Gore, na čelu sa Slobodanom Miloševićem, je odbijalo demokratsku opciju, uz prijetnju da će silom mijenjati granice, s nakanom realizacije ideje “svi Srbi u jednoj državi”.

Jugoslovenska narodna armija je bila važan subjekt podsticanja na agresiju. Građena na megalomanskoj razini, zatvorena u sebe, sa evidentnim lagodnim životom, nastojala je da po svaku cijenu brani stare odnose na jugoslovenskom prostoru. U pozadini toga je, ustvari, bila odbrana vlastitog položaja i brojnih privilegija, za koje se malo ili nikako znalo u javnosti. Kada je uvidjela da je nemoguće braniti postojeći koncept, odlučila je da silom slomi dotadašnju Jugoslaviju i stvori novu državu po mjeri Srba.

Takođe, republička rukovodstva Srbije i Crne Gore iskazivali su se kao bitan subjekt podsticanja agresorskih težnji prema Bosni i Hercegovini. Sa kadrovskim sastavom iz komunističkog perioda, u novim oblandama, nastojali su da brane postojeće stanje, jer im bilo kakve inovacije u tom pogledu nisu omogućavale dotadašnji položaj. Jasno je da se to moglo činiti samo silom i oružanom agresijom.

Političke stranke su sve više postajale podstrekač već izraženih agresorskih tendencija. Iznikle na tlu totalnog monopartijskog sistema, šansu za svoje ozbiljenje su tražile u sferi nacionalnog, noseći uglavnom nacionalni predznak. Kao po pravilu formirala se takva konstelacija da jedna stranka pokriva jednu naciju, proglašavajući sebe za jedinog, legitimnog predstavnika svog naroda. Naravno, svu svoju energiju, usmjerili su na odbranu “svoje nacije”, “njenog interesa”, “svete zemlje”, prevazilaženju ugroženosti i obespravljenosti, okrivljujući za to drugu naciju ili nacije, sa prepoznatljivim tonovima i pokličima.

Intelektualci su se kontinuirano potvrđivali u podsticanju agresije na sve ono što je demokratsko. Vrhunac njihovog angažmana je "MEMORANDUM" SANU (1986.), čija sadržina pokazuje da je sav sazdan na agresiji, jer nastoji da "Veliku Srbiju", ideju iz prošlih stoljeća, realizuje na kraju dvadesetog vijeka.

Oni su, takođe, glavni falsifikatori historije, kulture, književnosti, jezika; duša i sluge sistema, njegovi vječiti branitelji za malu stepenicu u svome promotivnom hodu.

Pomenutim subjektima su se u punoj mjeri pridružila i sredstva informisanja, koja iz svog režimskog okvira nisu mogla dalje od nacionalizma. Oni su prvi zapodjenuli nacionalne podjele, formirali nacionalna, odnosno nacionalistička sredstva informisanja, započevši iz tih busija svoju informativnu agresiju.

Unutar crkvenih krugova formiralo se veoma militantno i agresivno jezgro, koje je, umjesto vjerskog, sve više djelovalo politički, sa svojom nacionalističkom opcijom za razrješenje jugoslovenske krize. Pravi primjer za to je Srpska pravoslavna crkva, čija je cjelokupna struktura u funkciji agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u interesu tobožnje odbrane "srpstva", "svete srpske zemlje", "srpskih grobova".

Podsticanje na agresiju, odnosno agresivni rat, ostvareno je od strane njegovih protagonista kroz raznovrsne metode i postupke. Počelo je sa dijalogima, odnosno polemikama na svim razinama društva, počev od državnog vrha, koji u sebi nisu nosili minimum demokratičnosti i tolerancije. Sve je bilo u znaku isključivosti, potenciranja razlika, bez sagledavanja integrativnih faktora na ovim prostorima. Za podstrekivanje agresije korišteni su raznovrsni skupovi (predavanja, okrugli stolovi, simpozijumi, stranački i drugi javni skupovi), koji su bili zaslijepljeni lokalizmom, nacionalizmom, osvetama, sa zapjenušanim pozivima na prošlost, revanšizam, nove bojeve i sl.

Pogodni za izliv nezadovoljstva, bez ikakve odgovornosti i mogućnosti kontrole učesnika skupa, posebno podsticanje na agresiju iskazivala je birokratska antirevolucija ("događanje naroda") i drugi

brojni mitinzi u Srbiji i Crnoj Gori. Njihova dekoracija je bila potpuno okrenuta prošlosti, sa mitomanijom i ponašanjem koje je dovelo do agresije i drugih oblika zločina.

Obilježavanje svakovrsnih jubileja, što je osobenost socijalizma, poprimilo je neželjene tokove, posebno uvođenjem novih jubileja, koji su se vezali za pojedine ličnosti sumnjive prošlosti, beznačajne bitke, itd. Brojni skupovi organizovani u tu svrhu postajali su pogodan ambijent za podsticanje agresije, jer se u najviše slučajeva radilo o jednonacionalnim skupovima, usmjerenim na promjenu postojećeg stanja oružjem i silom. Primjer za to je obilježavanje 600-godišnjice bitke na Kosovu (1989.), gdje su na "veličanstvenom" mitingu dati svi elementi za agresiju na novoproglašene nezavisne države na tlu bivše Jugoslavije.

Narastajuću podstrekačku, nacionalističku euforiju pratilo je objavljivanje "novih" činjenica, uobličениh u brojne članke, feljtone, knjige i druga "izdanja", što je uglavnom demonstracija neviđenih falsifikata, koji su imali za cilj odbranu velikosrpskih zločinačkih namjera.

I Republika Hrvatska, koja je bila akter agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, se, takođe, u podsticajnoj aktivnosti služila sličnim metodama i postupcima. Na djelu su bili historičari, književnici, a prevashodno političari, sa svakovrsnim argumentima o navodnom povijesnom pravu na Bosnu i Hercegovinu, Bošnjacima kao Hrvatima, stvaranju jedinstvenog hrvatskog povijesnog prostora (Velika Hrvatska) i sl.

13. Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu je sistematski i organizovano **planirana od strane brojnih subjekata iz zemalja-agresora, sa posebnim metodama i postupcima, što je rezultiralo izradom planova agresije.**

- Planiranje agresije je vršeno izradom odgovarajućih ideoloških, političkih i vojnih planova, što je osnov i za elaboraciju subjekata tog procesa.

Ideološki planovi su pravljени od strane naučnih institucija, naučnih radnika, njihovih udruženja, dijelom od crkve i njene rukovodeće strukture. Najznačajniji subjekt ideološkog planiranja

agresije je svakako bila Srpska akademija nauka i umjetnosti (SANU) sa svojim već navedenim "Memorandumom" SANU, koji je, ustvari, predstavljao inovirani projekat Ilije Garašanina iz XIX stoljeća i Stevana Moljevića iz prve polovine XX vijeka.

Planiranju agresije doprinosili su i brojni historičari i književnici, čiji je moto bio stvaranje "Velike Srbije", što se moglo realizovati prevashodno agresijom na druge, samostalne i nezavisne države.

Ton ideološkim planovima za agresiju davale su i vjerske zajednice, a u prvom redu Srpska pravoslavna crkva. Tamo gdje su vršeni zločini SPC se pojavljivala sa svojim blagoslovima i odobravanjima.

Subjekt stvaranja političkih planova je u prvom redu bio jugoslovenski vrh, a naročito tzv. krnje Predsjedništvo, koje je nakon raskola sa njegovim demokratskim dijelom u potpunosti stajalo na konceptu formiranja "Velike Srbije". Na istoj liniji nalazila su se rukovodstva Srbije i Crne Gore, koja su, zajedno sa ostalim subjektima, nastojala da po svaku cijenu Bosnu i Hercegovinu zadrže u Jugoslaviji. Svi dokumenti koje su donosili pomenuti organi bili su svojevrsni programi agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Među subjektima planiranja agresije istaknuto mjesto zauzimale su **političke stranke** i druge organizacije koje su svoje programe pretvorile u svojevrsne planove agresije.

Sličan angažman odgovarajućih struktura mogao se pratiti i u Hrvatskoj.

Među planovima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su bili i zajednički planovi Hrvatske i Srbije o podjeli Bosne i Hercegovine (plan Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića iz Karadorđeva i drugi dogovori), te uništenju Bošnjaka kao prepreci njihovih velikodržavnih ideja.

Razlika je u tome što je u Hrvatskoj, ipak, postojao izvjestan antiagresorski front, kojeg su činili dio rukovodstva i crkve, neke stranke, dio inteligencije, itd.

- Subjekti planiranja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su upotrebljavali različite metode i postupke, što se posebno očitovalo u izradi **agresorskih planova**.

Na osmišljavanju pomenutih planova radile su institucije, organizacije i pojedinci, a oni su rađeni u strogoj tajnosti. Čak i kada se to otkrivalo, nastojalo se poricati njihovo postojanje na razne načine. Najbolji primjer za to je otkriće rada na "Memorandumu" SANU, za kojeg su njegovi akteri tvrdili da nije postojao. Međutim, upravo taj dokument je bio ideja vodilja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Pojavni oblici planiranja agresije su bili raznovrsni dokumenti, odluke i sl., koje su donesene u državnim vrhovima, stranačkim organima i raznim paradržavnim tvorevinama.

U kontekstu razmatranja ovog aspekta pažnju zaslužuju i planovi kontraobavještajnih službi, koji su bili u funkciji agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i svih onih zlodjela koji su učinjeni u ovom ratu.

Planovi o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su se pokušavali realizovati i kroz formiranje raznih separatističkih tvorevina, kao što je i tzv. autonomna oblast Zapadna Bosna, koja je služila Hrvatskoj i Srbiji da lakše ostvare svoje ciljeve o podjeli Bosne i Hercegovine.

- Planiranje, kao jedan od aspekata zločina protiv mira, u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu iskazivalo se kroz brojne planove, dokumente i odluke.

Najznačajniji dokument ideološke prirode je bio "Memorandum", u kojem su izloženi pravci agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i ostale republike u bivšoj Jugoslaviji. Riječ je o nedovršenom dokumentu obima 74 stranice, koji je naručila SANU na svojoj godišnjoj skupštini održanoj 25. maja 1985., a za izradu je bila zadužena radna grupa od šesnaest akademika, na čelu sa Antonijem Isakovićem.

Njegov drugi dio, ratni, rađen je u specijalizovanim ustanovama i službama Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, uglavnom u JNA, a elementi ovog programa su ugrađivani u hegemonističku politiku Slobodana Miloševića.

Od vojnih planova najznačajniji je bio tajni vojni plan "RAM", koji je iz najviših vojnih vrhova objelodanjen septembra 1991. s osnovnim

ciljem uspostavljanja i zaposjedanja granica "Velike Srbije". Njegovo postojanje je otkrio tadašnji predsjednik SIV-a Ante Marković na sjednici ovog organa 18. septembra 1991.

Pregovori Tuđman - Milošević o podjeli Bosne i Hercegovine počeli su u martu 1991., što je rezultiralo stvaranjem karte o hrvatskom i srpskom dijelu Bosne i Hercegovine, a što je svojevrsan vid planiranja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

14. Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu je **svestrano pripremana**, sa aktivnim sudioništvom brojnih subjekata, **što se posebno ogledalo u ideološkoj, informativnoj, političkoj, pravnoj, ekonomskoj i vojnoj pripremi.**

- **Ideološke pripreme** agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršila je inteligencija, odnosno naučni i stručni kadrovi i njihove institucije, prije svega Srpska akademija nauka i umjetnosti (SANU), razni istraživački instituti, centri i zavodi. Fundus za ideološko osmišljavanje agresije je pronađen ponajprije u prošlosti i njenoj nenaučnoj valorizaciji, krivotvorenju do mitomanije i glorifikacije.

Ideološki koncept priprema agresije je sadržavao mržnju prema drugim narodima, što je posebno naglašeno u srpskom nacionalističkom Programu, koji zahtijeva punu homogenizaciju svoje nacije.

Srbi su doveli u pitanje sve: granice, nacije, antifašističku borbu, jednom riječju cijelu historiju i civilizaciju. Po shvatanju ideologa velikosrpstva, Bosna i Hercegovina je srpska zemlja, a Bošnjaci Srbi, na čijem osmišljavanju je radila čitava plejada srpskih historičara i književnika. Korištena je i vjera drugih naroda, posebno islam, koji je predstavljen kao ratnička vjera u vidu islamskog fundamentalizma.

Ideološke pripreme agresije građene su na punoj supremaciji kolektiviteta i njegovog dovođenja do perfekcije, kroz svojevrsni populizam. Masa je sve, pojedinac ništa, homogeniziran i indoktriniran mržnjom prema drugim narodima.

I drugi agresor je vršio ideološke pripreme za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U tu svrhu angažovane su određene naučne institucije, druge organizacije, udruženja, političke stranke i dr. Sve je bilo usmjereno na pripremanje javnog mnijenja za agresiju na

Republiku Bosnu i Hercegovinu, jer su tamo, navodno, zbog islamskog fundamentalizma ugroženi Hrvati, njihovi povijesni prostori. Scenarij je sličan, ponegdje i zajednički.

- **Informativno-propagandne pripreme** za agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su počele informativnom blokadom ove države. To se, uglavnom, očitovalo u nasilnom osvajanju njenih ključnih informativnih objekata, kako bi se mogao emitovati samo program zemalja - agresora. U tom smislu, u prvom planu je bilo osvajanje televizije, odnosno njenih relejnih stanica, kako bi se putem tog najmoćnijeg medijskog sredstva stvarala ratnička atmosfera i ostala agresorska propaganda.

Nasilnom oružanom silom, uz pomoć JNA i uz sadejstvo raznih oružanih formacija, aktivista i članstva SDS, okupirane su relejne stanice Kozara, Lička Plješevica, Breclj - Ciganište, Majeвица, Trovrh kod Goražda, Velež, Vlašić, Bjelašnica, Leotar, objekat PTT i RTV Sarajevo na Trebeviću.

Svoje postupke, odnosno nasilništvo prema emisionom sistemu Radio-televizije Sarajevo agresor je pravdao nezadovoljstvom programskom politikom i potrebi obezbjeđenja programa TV Srbije. Međutim, i u onim prilikama kada bi se postigao dogovor o ravnopravnom praćenju programa, Srbi su izazivali incidente dok ne bi onemogućili emitovanje programa RTV Sarajevo.

U mjestima koja su smatrana "srpskim teritorijama" nasilno su oduzimana dopisništva sredstava informisanja iz Republike Bosne i Hercegovine (RTV Sarajevo, "Oslobođenje", "Večernje novine" itd.), pri čemu su otuđeni skupocjena oprema i druga sredstva.

SDS je nasilnim putem preuzimao lokalne radiostanice, otpuštajući ili likvidirajući nesrpske kadrove. Na taj način, lokalna sredstva informisanja su postajala kadrovski jednonacionalna - srpska, sa srpskim programom.

U destrukciji informativne osnove Republike Bosne i Hercegovine, agresor je posebno uništio centralni objekat "Oslobođenja" u Nedžarićima, s ciljem da ovo glasilo prestane izlaziti. Namjera mu se nije ostvarila, jer je ovaj nezavisni bosanskohercegovački dnevnik redovno izlazio za svo vrijeme agresije.

Jedan od pravaca ataka na informativnu mrežu Republike Bosne i Hercegovine je uporno nastojanje agresora da izvrši podjelu informativnih sredstava na nacionalnoj osnovi, a što mu odlučnom akcijom bosanskohercegovačkih vodećih informativnih kuća (RTV Sarajevo, "Oslobođenje", "Večernje novine") nije u potpunosti uspjelo.

U realizaciji informativne blokade agresor je rušilačke porive ispoljio i prema PTT saobraćaju, nastojeći da ga uništi, onesposobi ili otuđi, što je otporom zaposlenih uspješno prevaziđeno.

Kao što se vidi, informativno-propagandne pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su organizovano i sistematski pripremane i planirane, sa jasnim ciljem da se iskažu u funkciji destrukcije Republike Bosne i Hercegovine, skrivanju istine o agresiji, genocidu i drugim oblicima kršenja međunarodnog prava.

- **Političke pripreme** za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu iskazivale su svoj kontinuitet i organizovanost od strane više subjekata sa političke scene zemalja agresora. Osnovno obilježje su svakako davale političke stranke, druge organizacije i udruženja. Raskol koalicije između tri vladajuće stranke BiH (SDA, SDS i HDZ) nastupio je na suštinskom pitanju preobrazbe jugoslovenske federacije, a u tom sklopu nezavisnosti i suverenosti Bosne i Hercegovine.

SDS se odlučno usprotivila konstituisanju suverene i nezavisne Bosne i Hercegovine, posmatrajući njen opstanak samo u okviru Federacije, kao jedne od federalnih jedinica. Ustvari, radilo se o zadržavanju *status quo*, sa srpskom hegemonijom u svim sferama društva. Nastupio je period destrukcije Bosne i Hercegovine, što je rezultiralo formiranjem tzv. Republike srpske, sa tendencijom njenog priključenja Srbiji.

Takođe, i Hrvati su prividno prihvatili koncepciju nezavisne i suverene Bosne i Hercegovine, da bi kasnije formirali tzv. Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosna, s ciljem njenog priključenja Hrvatskoj. Nastala je opšta srbizacija i hrvatizacija Republike Bosne i Hercegovine, odnosno okupiranih dijelova od strane Srbije, Crne Gore i Hrvatske. Bosnu je preplavila ekavica, ćirilica, tisak, kuna i sl. Države agresori su nemilice pljačkali Bosnu i Hercegovinu.

U političke pripreme svestrano se uključila crkva, armija i policija, nastojeći neprimjereno svojoj funkciji da politički djeluju. Sredstva informisanja i njihov novinski kadar su snažno bili uključeni u političke pripreme agresije, djelujući sve više politički, gubeći i minimum svoje nezavisnosti, pokazujući se kao puki privjesak i izvršitelj naređenja političkog establišmenta.

JNA se, takođe, aktivirala u političke tokove projicirajući Jugoslaviju po mjeri Srba i Srbije, prijeteci da će oružanom silom zadržati Jugoslaviju.

- **Pravne pripreme** agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu obuhvataju prevashodno dokumente i odluke o formiranju paradržavnih zajednica, njihovih organa, javnih preduzeća, organa unutrašnjih poslova, obrazovnog sistema i sl. Njihova osnovna značajka je da su zasnovane samo na etničkom principu, ističući u prvi plan tzv. povijesne nacionalne prostore, ekskluzivna etnička prava i sl. Kao takvi ovi dokumenti su se mogli realizovati samo agresijom, genocidom i sl.

- Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, kao zločin protiv mira, imala je i svoje **ekonomske pripreme**, koje su bile u funkciji slabljenja materijalne osnove ove Republike, a time i njene odbrambene moći. One su se, uglavnom, ogledale u otuđivanju imovine preduzeća i novčanih potencijala banaka, embargu na uvoz robe iz drugih republika u Republiku Bosnu i Hercegovinu, prodaji imovine Bosne i Hercegovine po enormno niskim cijenama, otuđivanju predstavništava iz Bosne i Hercegovine, zaključivanju poslovnih i drugih ugovora na štetu Republike Bosne i Hercegovine, osamostaljivanju privrednih i drugih predstavništava Bosne i Hercegovine u inostranstvu, raznim štetnim transakcijama po Republiku Bosnu i Hercegovinu i sl.

- **Vojne pripreme** agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu vršene su organizovano i planski kroz transformaciju JNA u jednonacionalu armiju, naoružavanje srpskog stanovništva, dislociranje JNA, pripremi JNA za agresiju, organizovanju raznih oružanih formacija i grupa, djelovanju hrvatskih snaga, logističku podršku agresoru na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Srbija je zadobila JNA za realizaciju svoga koncepta, što se manifestovalo nizom mjera i aktivnosti. Ona se sa epitetom bivša, transformisala u jednonacionalnu armiju - srpsku. Iako je nastojala da prikrije svoju neutralnost, u tome nije uspijevala. U brojnim aferama oko naoružavanja Srba, ona se iskazivala kao glavni akter. Uz to, sve evidentnije je bilo njeno političko djelovanje u pravcu osmišljavanja budućeg koncepta državnog uređenja. U banjalučkom korpusu su čak formulisali i referendumsko pitanje za Bosnu i Hercegovinu, koja je "suverena, ali u sastavu nove Jugoslavije". U svojim reorganizacijama, JNA je odstupala od principa "jedna republika jedna oblast", pripajajući i Kninski korpus Bosni i Hercegovini, što je bilo samo po sebi indikativno.

JNA se otvoreno stavila na stranu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, omogućujući mu da uz njenu svesrdnu pomoć formira SAO-e, ruši legalnu i uspostavlja jednonacionalnu vlast. Uz pomoć JNA, u SAO-ima su formirani paralelni organi i institucije vlasti, kao što su oružane srpske formacije, TO, srpski MUP-ovi, i ostalo, što je značilo suspenziju legalnih organa vlasti Republike Bosne i Hercegovine.

Transformacija JNA počela se iskazivati i u simbolici. Umjesto petokrake masovno su se na kapama nosile kokarde, a umjesto zastave SFRJ isticana je srpska zastava sa oznakom četiri C.

JNA je zajednički djelovala sa oružanim formacijama i grupama, odobravalala njihove terorističke akcije, a i sama postajala najdirektniji akter zločina nad nesrpskim stanovništvom, uglavnom Bošnjacima.

- U sklopu vojne pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu **naoružavanje srpskog stanovništva** je predstavljalo jedan od suštinskih elemenata. Ono je vršeno planski, organizovano i sistematski, čiji je glavni akter bila JNA po naređenju Generalštaba oružanih snaga i Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, te političkih organa Srbije i Crne Gore. Naoružavanje je obuhvatalo, prije svega, članove i simpatizere SDS BiH, zatim srpske organe, kao što su opštinski štabovi, jedinice TO, oružane jedinice rezervnog i aktivnog sastava milicije, te druge srpske "dobrovoljačke" formacije.

Osnovni subjekti naoružavanja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini su bili JNA, vojno-političko rukovodstvo Srbije i SDS BiH. Oni su, a posebno JNA na čelu sa načelnikom Generalštaba oružanih snaga SFRJ, napravili oružane ratne planove, ratne rasporede i zaduženja za plansku podjelu, te lokacije stacioniranja oružja, municije, vojne opreme i hrane. To je sve doprinijelo da stalno jača borbena gotovost jedinica, odnosno drugih oružanih formacija.

U periodu pred agresiju otkriveni su brojni ilegalni transporti oružja i municije za naoružavanje srpskog naroda, što je činila JNA. Kao primjeri mogu se navesti transporti na putu Nikšić - Bileća, Visoko - Kiseljak, u mjestima Višegrad, Ustiprača, Goražde, opština Stari Grad, itd.

Naoružavanje srpskog stanovništva vršilo se i u kasarnama JNA, pri čemu su oficiri JNA dijelili oružje, municiju i druga materijalno-tehnička sredstva. Takva praksa je naročito bila izražena u sarajevskim kasarnama "Slaviša Vajner Čiča", "Slobodan Princip Seljo" i "Viktor Bubanj".

SDS je otvoreno djelovala i u kasarnama gdje su dolazili njeni aktivisti, preuzimali i odvozili raznovrsno pješadijsko naoružanje, najčešće na Pale. Takođe, bilježile su se sve češće provale u magazine sa oružjem i municijom TO, koje su činili članovi SDS, što je zataškavano bez ikakvih istraga i postupaka.

JNA je naoružavala najodgovornije kadrove SDS, što je obuhvatilo rukovodioce, osnivače, članove političkog savjeta, glavnog republičkog odbora, kao i kadrove SDS u Vladi i Skupštini Bosne i Hercegovine.

Razoružanje TO je, takođe, bilo u funkciji naoružavanja srpskog stanovništva koje je dobilo oružje iz ovoga segmenta odbrane.

Dakle, JNA je naoružala, opremila, popunila i obučila srpsko stanovništvo u rukovanju, gađanju pješadijskim i artiljerijskim oružjem.

- **Dislokacija JNA** je obuhvatala dislokaciju materijalno-tehničkih sredstava, komandi jedinica i ustanova. Svi navedeni aspekti dislokacije su bili prisutni u Republici Bosni i Hercegovini sa različitim usmjerenjima. Naime, jedan dio navedenog je premješten unutar Bosne i Hercegovine, drugi dio je dislociran iz Bosne i Hercegovine, a treći

dio je JNA dislocirala iz područja drugih republika u Bosnu i Hercegovinu. Bez obzira o kojem aspektu je riječ, namjera je bila da to bude u funkciji realizacije velikodržavnog koncepta Srbije i situiranja Bosne i Hercegovine u novu Jugoslaviju, odnosno "Veliku Srbiju". Bosna i Hercegovina je kroz raznorazna pomjeranja efektivna JNA doživjela okupaciju i prije otvorene agresije.

U tom sklopu vršena je i dislokacija municije, naoružanja, vojne industrije, pa čak i ljudstva. Osim toga, vršena je dislokacija iz intendantskog skladišta, tehničko-materijalnih sredstava, sanitetskog materijala i sl. JNA je vršila i predislokaciju ogromnih količina motornog benzina i drugih goriva.

Pod firmom dislokacije, od strane JNA i rezervista JNA vršena je pljačka brojnih objekata, kako vojnih, tako i civilnih, što je ustupano srpskim oružanim formacijama ili odvoženo u državu agresora.

JNA je prije početka otvorene agresije izvršila niz radnji, kako bi se što bolje **pripremila** za ovaj čin, kojim bi se ostvarile velikosrpske ambicije. Počelo je sa izvođenjem borbene obuke i raznovrsnih vježbi, koje su trebale da psihološki zastraše stanovništvo i demonstriraju moć JNA. JNA je prije napada na pojedina područja zauzimala sve bitne strateške tačke, posebno tamo gdje su živjeli Srbi. Kamionima JNA vršeno je izvlačenje teškog naoružanja i municije iz grada, što je postavljano na strateški važna mjesta. Na više mjesta ukopani su i zamaskirani tenkovi, topovi, transporter i mitraljeska gnijezda.

JNA je, takođe, po svojoj procjeni vršila mobilizaciju podizanjem stepena borbene gotovosti, što je bila samo priprema za agresiju.

Jedinice JNA neposredno pred agresiju su izvršile raspored svojih snaga u zoni budućih najznačajnijih borbenih dejstava (Kupres, Bosanski Brod, Bijeljina, Sarajevo).

Iz faze prikriivenog djelovanja JNA je počinjala da zauzima pojedina mjesta i predaje ih bosanskim Srbima. Svoje provokacije JNA je ispoljavala i putem aviona, tako da je u brišućem letu probijala zvučni zid iznad pojedinih gradova, što je izazivalo veliku paniku među građanima.

Može se reći da nema nijednog područja u Bosni i Hercegovini koje JNA nije na izvjestan način pokrila. U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su učestvovala raznovrsne vojne formacije agresora, čija je osnovna značajka bila osvajanje, okupacija, zločini, pljačke, paljevine i dr.

Takve vojne formacije su bile: JNA, odnosno Vojska Jugoslavije i njihove kolaboracionističke jedinice iz Bosne i Hercegovine (tzv. Vojska republike srpske), zatim Hrvatska vojska i njeni kolaboracionisti – HVO, kao i kolaboracionisti Fikreta Abdića, te brojni dobrovoljci i plaćenici.

Povlačenje trupa JNA iz Republike Bosne i Hercegovine je formalno obavljeno 19. maja 1992. Međutim, oko 80% pripadnika JNA su činili bosanski Srbi, koji su ostali u Bosni i Hercegovini i učestvovali u agresiji i drugim oblicima zločina.

SDS Bosne i Hercegovine je nakon izbora formirala svoje oružane formacije, radeći intenzivno na njihovom naoružavanju i obuci u skladu sa smjernicama vojnog rukovodstva SFRJ, političkog vođstva Srbije i u sadejstvu sa JNA i uz njenu aktivnu pomoć.

Oficiri JNA su direktno radili na organizovanju i formiranju srpskih oružanih jedinica, te njihovoj kontinuiranoj obuci. Oružane grupe iz Srbije i Crne Gore (“arkanovci”, “šešeljevci”, “beli orlovi”, “rojalisti”, “srpska garda”, “martićevci”, “vukovarci” itd.), su pod patronatom određenih stranaka i partija bili u funkciji realizacije velikosrpskog koncepta. Njihovo sjedište i logistika su bili u Crnoj Gori i Srbiji, a ideološki su bili opredijeljeni za četništvo, odnosno fašizam, sa svim njegovim krucijalnim obilježjima. Njihovim sastavom su bili obuhvaćeni i kriminalci različitih profila, kojima je učešće u ratnim dejstvima bila prilika da zadovolje najniže porive, među koja spadaju zvjerska ubijanja, maltretiranje civilnog stanovništva, rušenje raznih objekata, pljačka, silovanja, rasturanje droge i sl. Osnovni pokretač njihovog dejstva je bilo obećanje da u tim svojim pohodima mogu vršiti nesmetanu pljačku, pri čemu im je ugovorena isplata u gotovom novcu, što ih čini plaćeničkom vojskom.

- **Strani plaćenici** su sastavni dio agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, koje je angažovao velikosrpski agresor usljed nedostatka ljudstva. Nije ih bilo teško naći u zemljama istočnog logora, koje su sa svojim socijalističkim uređenjem stvorili na hiljade besperspektivnih, gladnih, spremnih da se za neznatna sredstva angažuju u ratu. To su najvećim dijelom bili Ukrajinci, Rusi i Rumuni. Njihovim angažovanjem se organizovano bavila posebna specijalna agencija u Beogradu. U nekim slučajevima zabilježeno je djelovanje vojnih formacija iz Ukrajine, njihovo unapređenje u srpskoj vojsci i razne nagrade. Brojni oficiri iz Rusije, isluženi u Varšavskom paktu, našli su se u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu pod tobožnjom odbranom pravoslavlja. Prava istina u tome je da je rat postao njihova profesija i izvor egzistencije.

- Pripreme za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu mogu se pratiti i kroz **pozadinsko obezbjeđenje, odnosno logističku podršku**. Srpsko-crnogorska agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu imala je organizovanu, snažnu i presudnu logističku podršku iz Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore. Ona se odvijala kroz strogo centralizovan sistem preko organa pozadinskog obezbjeđenja u komandama vojnih oblasti, te pozadinskih baza sa njihovom mrežom, skladišta.

Formacijske pozadinske baze su pripadale SSNO. One koje su bile locirane na teritoriji Bosne i Hercegovine sa mrežom svojih skladišta na više od 30 mjesta, preko SSNO su snabdijevane iz Srbije, tj. iz pozadinskih baza i društvenih preduzeća iz tzv. Jugoslavije.

Borbena povezivanja pratilo je i paralelno logističko uvezivanje komandi i jedinica JNA sa srpskim paradržavnim tvorevinama i oružanim formacijama.

U organizaciji SSNO, tj. iz Srbije, Crne Gore i tzv. SAO Krajine, vršeno je snabdijevanje i osiguranje hranom, gorivom, naoružanjem, municijom, motornim vozilima i drugim materijalno-tehničkim sredstvima.

Osim toga, Srbija i Crna Gora su njihovim kolaboracionistima u Bosni i Hercegovini bili osnovni izvor za popunu u živoj sili, motornim vozilima, svim vrstama naoružanja, starješinskim kadrom, avionima, helikopterima i sl.

15. **Nakon planiranja, pripremanja i podsticanja izvršena je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu.** Ona je započela septembra 1991. upadom dva korpusa JNA iz Srbije i Crne Gore (Užički i Podgorički) u Bosnu i Hercegovinu. Započinjanje i izvršenje agresije je obavljeno kroz različite planove, odluke i druge dokumente, od čega su najpoznatiji Načertanije (1844.), Projekat Stevana Moljevića (1941.), "Memorandum" SANU (1986.), razni vojni planovi ("RAM" I, II, "BEDEM" i sl.).

Subjekti izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su države: Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i u jednom periodu Republika Hrvatska. One su upotrijebile svoju oružanu silu (JNA, kasnije Vojska SRJ i Hrvatska vojska), koja je direktno učestvovala u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, vršeći raznovrsne akte agresije na području ove države. Dakle, instrumenti izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su: JNA i Vojska Jugoslavije, zatim Hrvatska vojska, i njihove kolaboracionističke formacije ("Vojska Republike Srpske", HVO i "autonomaši Fikreta Abdića), te brojne druge oružane formacije i grupe, kao i strani plaćenici.

Pomagače, saučesnike izvršenja agresije činio je izvjestan broj subjekata koji su svojim postupcima i ponašanjem doprinijeli agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, odnosno nisu omogućili njeno zaustavljanje. Među osnovne pomagače, odnosno saučesnike izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu mogu se svrstati međunarodna zajednica, Srpska pravoslavna crkva i SANU, što se vidi iz činjenja, odnosno nečinjenja određenih radnji, koje su u okviru njihovih kompetencija.

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu napadnuti su raznovrsni **objekti**, najvećim dijelom i oni koji su pod zaštitom međunarodnog ratnog prava. U objekte agresije mogu se ubrojati i Republika Bosna i Hercegovina kao cjelina, te njen najbrojniji narod Bošnjaci. Zatim su tu gradovi i ostala naselja, civilno stanovništvo, bolesnici, ranjenici, humanitarne organizacije, privredni, kulturni, zdravstveni, obrazovni, infrastrukturni objekti, vjerski objekti, groblja, prirodna bogatstva, hidroenergetski objekti, itd.

16. U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu vršena su **kršenja brojnih ljudskih prava**, što je skoro u cijelosti činjeno od strane velikosrpskih snaga i njihovih kolaboracionista.

Uključujući se u agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Republika Hrvatska i njihovi kolaboracionisti su učinili znatne prekršaje ljudskih prava. Što se tiče Armije Bosne i Hercegovine, koja je legitimno branila suverenitet, nezavisnost i teritorijalnu cjelinu ove države, može se reći da je takvih kršenja bilo na razini pojedinačnih slučajeva, kao spontani odgovor na bestijalna zlodjela agresora.

Osnovni oblici kršenja ljudskih prava u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su masovne i pojedinačne egzekucije, prisilno raseljavanje, napadi na civilne ciljeve, silovanja, odnarođavanje - prevođenje u drugu vjeru, kršenje ljudskih prava u logorima, te ostali oblici kršenja ljudskih prava, kao što su: pljačkanje i razaranje sela i kulturnih objekata itd.

Agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu je vršeno kršenje pravila međunarodnog prava. Kao potvrda za to mogu se navesti masovna ubistva civila i osoba izvan borbe, prisilno raseljavanje, pogubljenja, zatvaranja u koncentracione logore i zatvore i prisilna deportacija; nestanci; uzimanje talaca; zlostavljanja u zatočeništvu; neselektivna upotreba sile; napadi na novinare; pljačka i uništenje imovine; uskraćivanje liječničke pomoći ranjenim, ratnim zarobljenicima i civilima; živi štitovi; smještanje artiljerije i drugog naoružanja blizu bolnica i drugih civilnih objekata; naredba da ne smije biti preživjelih i odgovarajuće prijetnje; ubijanja ili napadi na borce koji su zarobljeni, koji su se predali ili su van borbe; sakaćenja i mučenja kao oblik tjelesnog kažnjavanja; izgladnjivanje civilnog stanovništva ili prijetnja bilo kojim od prethodnih akata i dr.

17. **Takođe, u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu učinjena su krivična djela iz više oblasti krivičnog zakona.** To su prije svega krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, u koja spada: genocid, ratni zločin protiv civilnog stanovništva, ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika, ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, organizovanje grupe i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina, protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja,

protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu, upotreba nedozvoljenih sredstava borbe, povreda parlamentara, surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima, uništavanje kulturnih i istorijskih spomenika, podsticanje na agresivni rat, zloupotreba međunarodnih znakova, rasna i druga diskriminacija, zasnivanje ropskog odnosa i prevoz u ropskom odnosu.

18. Agresivni ratovi na tlu bivše Jugoslavije, posebno u Republici Bosni i Hercegovini, ponovo su aktuelizirali odgovornost za kršenje ratnog prava, što je **zahtijevalo ustanovljenje Međunarodnog suda za suđenje ratnim zločinima** koji su počinjeni na tlu bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. O kakvim se zločinima radi pokazuje činjenica da je ovo prvi slučaj formiranja međunarodnog krivičnog suda koji je osnovan na sjednici Savjeta bezbjednosti 25. maja 1993. (Rezolucija 827). Svoja iskustva ovaj sud će vezati za sudove u Njimeburgu i Tokiju 1946.-1948., a pravnu osnovu će imati upravo u tim presudama. Sud će suditi za zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i zločin genocida. Krivica bi se utvrđivala na osnovu već pomenute Ženevske konvencije i njenih dodatnih protokola, Njimeberških principa, kako univerzalnog, tako i regionalnog karaktera. Njimeberški principi su po općem mišljenju međunarodne zajednice (*openio iuris*) sankcionirani rezolucijama Generalne skupštine UN iz februara i decembra 1946. Najzad, tu je Konvencija o nezastarijevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti iz 1968., te ranija Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. O uslovima za njihovu primjenu na tlu Bosne i Hercegovine postoje već brojni i neoborivi dokazi. Sve je ove konvencije ratifikovala nekadašnja SFRJ, pa su to faktički dio unutrašnjeg krivičnog zakonodavstva bivših jugoslavenskih republika, uključujući i Bosnu i Hercegovinu.

S obzirom na masovnost zločina na području bivše Jugoslavije, a naročito u Bosni i Hercegovini, treba očekivati da će se pred Međunarodnim sudom naći ideolozi, naredbodavci i izvršioци zločina, a naročito oni koji se nalaze na najodgovornijim funkcijama (šefovi država agresora, predsjednici i članovi vlada, itd.), koji su stvorili društveni sistem, u kojem se nesmetano mogao izvršiti toliki broj zločina.

P R I L O Z I

PRILOG 1.

MEMORANDUM SANU

(GRUPA AKADEMIKA SRPSKE AKADEMIJE
NAUKA I UMETNOSTI O AKTUELNIM
DRUŠTVENIM PITANJIMA
U NAŠOJ ZEMLJI)
- I Z V O D -

POLOŽAJ SRBIJE I SRPSKOG NARODA

Mnoge nevolje koje muče srpski narod iznikle su u prilikama koje su zajedničke svim jugoslovenskim narodima. Međutim, srpski narod pritiskuju i druge nedaće. Dugoročno zaostajanje razvoja privrede Srbije, neregulisani državno-pravni odnosi sa Jugoslavijom i pokrajinama, kao i genocid na Kosovu, pojavili su se na političkoj sceni sa udruženom snagom koja čini situaciju napetom, ako ne i eksplozivnom. Ova tri mučna pitanja, koja proizilaze iz dugoročne politike prema Srbiji, svojom dramatikom ugrožavaju ne samo srpski narod, već i stabilnost čitave Jugoslavije. Zbog toga se ona moraju naći u središtu pažnje.

Nije trebalo mnogo znanja i podataka da se utvrdi dugogodišnje zaostajanje privrede Srbije. Ipak je to zvanično učinjeno tek u Planu 1981-1985., u kome je bilo zapisano da će se u tom razdoblju preduzimati mere za zaustavljanje takve tendencije. Ta je obaveza brzo pala u zaborav. Petogodište je prošlo u novom ispitivanju da li Srbija gubi korak u razvoju. Nalazi su, međutim, argumentovano potvrdili ono što se i ranije znalo, da se po relevantnim pokazateljima njena privreda stalno kreće ispod jugoslovenskog proseka uz sve veće zaostajanje. Usporeniji razvoj nije imao dovoljno snage da savlada ekonomsku nerazvijenost na delu njene teritorije na kojoj živi 1.5 miliona stanovnika sa narodnim dohotkom po stanovniku preko 30% nižim od odgovarajućeg dohotka u tri nedovoljno razvijene republike.

Ispitivanja nisu ostavila ni trunku sumnje da je relativno zaostajanje Srbije prvenstveno nastalo zbog manjih investicija po stanovniku, a ne zbog slabije efikasnosti investicija. Prema zvaničnim statističkim podacima efikasnost investicija je u Srbiji za čitav posleratni period niža samo od one u

Sloveniji i Vojvodini, a tokom poslednje decenije (period 1976-1983) najviša je u Jugoslaviji. Veća efikasnost mogla je samo delomično nadoknaditi gubitak društvenog proizvoda zbog manjih investicija, ali nije bila u stanju da spriječi formiranje vrednosti osnovnih sredstava po stanovniku na nivou od svega 80,5 % jugoslovenskog proseka, što je čak niže od Crne Gore i Bosne i Hercegovine, dveju republika koje imaju status nerazvijenih.

Tokom čitavog posleratnog perioda privreda Srbije je bila izložena neekvivalentnoj razmeni. Aktuelan primer takve razmene je niska cena električne energije koja se u velikim količinama isporučuje drugim republikama. Instrumenti i mere tekuće ekonomske i kreditno-monetarne politike, a naročito doprinos fondu federacije za razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja su u novije vreme najvažniji činioci njenog relativnog zaostajanja. Doda li se tome da su najrazvijenije republike, zbog oskudice sredstava akumulacije Srbije, sa svojim kapitalom ušle u njenu privredu (poljoprivreda, prehrambena industrija, trgovina i bankarstvo), dobija se slika jedne podređene i zapostavljene privrede u okviru jugoslovenskog prostora.

Dosledna diskriminacija privrede Srbije u posleratnom periodu ne da se potpuno razjasniti bez uvažavanja međunacionalnih odnosa između dva rata kako ih je videla i ocenivala Komunistička partija Jugoslavije. Na te poglede odlučujuće je uticala autoritativna Kominternu, koja je u naporima da ostvari svoje strateške i taktičke zamisli na međunarodnom planu težila razbijanju Jugoslavije. Nalazeći svoje ideološko opravdanje u sučeljavanju srpske "ugnjetačke" nacije i ostalih "ugnjetenih" naroda, takva politika je drastičan primer uzmicanja marksističkog učenja o klasnoj podeljenosti svake nacije pred političkim pragmatizmom, koji je, u nastojanju da koristi međunacionalna trvenja, potisnuo u pozadinu klasni internacionalizam. To donekle objašnjava zašto se KPJ nije potrudila da sopstvenim istraživanjima dođe do prave istine o ekonomskoj prirodi međunacionalnih odnosa. Ocena tih odnosa, koja se svodi na to da je politička hegemonija srpske buržoazije praćena i odgovarajućom ekonomskom dominacijom Srbije, preuzeta je u stvari od separatistički orjentisanih građanskih partija. Ni pre, ni posle rata KPJ nije bila voljna da neposrednim saznanjima utvrdi pravo stanje, niti da ulazi u bilo kakvu raspravu koja bi mogla dovesti u pitanje davno date ocene i zauzete stavove na kojima je istrajala sve do danas. Doslednost je bila utoliko neobičnija što se i bez posebnih studija, elementarnim uvidom u osnovne pokazatelje nivoa razvijenosti u popisnoj 1948. godini moglo

ustanoviti da Srbija nije mogla imati ekonomski privilegovan položaj između dva rata. Na zaostajanje u industrijalizaciji je jasno ukazivao naglašeniji agrarni karakter njene privrede. Učešće poljoprivrede je bilo veće, a udeo industrije u formiranju društvenog proizvoda industrije manji nego u jugoslovenskom proseku. KPJ ne samo što na osnovu svih činjenica nije revidirala svoju ocenu, već nije poklonila ni najmanju pažnju radovima naučnih ustanova u kojima je već početkom pedesetih godina dokumentovano utvrđen bitno drugačiji ekonomski položaj Srbije između dva rata. Uporno ponavljanje predratne ocene tokom četiri decenije ukazuje na izuzetno veliku političku i ekonomsku zainteresovanost da se takva pogrešna ocena održi. Njen smisao leži u tome da se srpskom narodu usadi osećanje istorijske krivice ne bi li se time osujetio njegov otpor političkoj i ekonomskoj podređenosti kojoj je stalno izložen.

Na predratnoj oceni zasnovana je i posleratna politika prema privredi Srbije, koja je dovoljno jasno deklarirana u ekspoziciji o Prvom petogodišnjem planu. Srbiji je u tom planu neosnovano određen, posle Slovenije, najsporiji tempo industrijalizacije. U praksi je ta politika započela preseljavanjem u druge republike industrijskih pogona za proizvodnju aviona, kamiona i oružja, da bi se nastavila obavezanim otkupom, makazama cena na teret sirovina i poljoprivrednih proizvoda, nižim investicijama po stanovniku od jugoslovenskog proseka i doprinosom za razvoj nerazvijenih područja. No ništa tako ubedljivo ne pokazuje podređen položaj Srbije kao činjenicu da ni u jednom ključnom pitanju političkog i privrednog sistema ona nije imala inicijativu. Stoga, položaj Srbije valja posmatrati u sklopu političke i ekonomske dominacije Slovenije i Hrvatske, koje su bile predlagači promena u svim dosadašnjim sistemima.

Slovenija i Hrvatska startovale su sa najvišeg nivoa razvijenosti, a ostvarile su i najbrži razvoj. S poboljšanjem njihovog relativnog položaja jaz između njih i ostalog dela Jugoslavije jako se produbio. Takav tok događaja, koji odstupa od proklamovane politike ravnomernog razvoja, ne bi bio moguć da privredni sistem nije bio pristrasan, da te dvije republike nisu bile u položaju da nemetnu rešenja koja odgovaraju njihovim ekonomskim interesima. Priredivačke delatnosti, koje relativno više učestvuju u njihovoj privrednoj strukturi, uživale su tokom čitavog posleratnog perioda povoljnije uslove privređivanja, na koje su snažno uticali paritet i režim cena, kao i carinska zaštita. Veći prostor dat tržištu u šezdesetim godinama pogodio je

više razvijenim područjima. Suspenziju Petogodišnjeg plana 1961-1965. godine, koji je težište stavio na razvoj proizvodnje sirovina i energije, valja tumačiti kao izbegavanje republika da ulažu u nerazvijena područja koja su relativno bogata prirodnim izvorima. Razvoj Jugoslavije iz tog vremena zasnivao se na sastavu činilaca proizvodnje dveju razvijenih republika nego ostalog dela zemlje. Zbog toga radna snaga nije dobila adekvatno mesto u razvojnoj orijentaciji, čime su bili pogođeni Srbija i nerazvijena područja.

Ekonomska podređenost Srbije ne da se u potpunosti shvatiti bez njenog politički inferiornog položaja koji je odredio i sve odnose. Za KPJ ekonomska hegemonija srpskog naroda između dva rata nije bila sporna, nezavisno od toga što je industrijalizacija Srbije bila sporija od jugoslovenskog proseka. Na toj ideološkoj platformi formirala su se mišljenja i ponašanja, što je presudno uticalo na kasnija politička zbivanja i međunacionalne odnose. Slovenci i Hrvati su pre rata stvorili svoje nacionalne komunističke partije, a zadobili su i odlučujući uticaj na CK KPJ. Njihovi politički lideri postali su arbitri u svim političkim pitanjima tokom i posle rata. Ove dve susedne republike delile su sličnu istorijsku sudbinu, imale su istu religiju i težnju za što većom samostalnošću, a kao najrazvijenije, i zajedničke ekonomske interese, što su bili dovoljni razlozi za trajnu koaliciju u nastojanju da ostvare političku dominaciju. Tu koaliciju je učvrstila dugogodišnja saradnja Tita i Kardelja, dve najistaknutije političke ličnosti posleratne Jugoslavije, koje su uživale neprikosnoven autoritet u centrima moći. Kadrovski monopol im je dopuštao da bitno utiču na sastav političkog vrha Jugoslavije i svih republika i pokrajina. Svima je poznat izuzetno veliki doprinos Edvarda Kardelja u pripremanju i donošenju odluka AVNOJ-a i svih posleratnih ustava. On je bio u položaju da u tremelje društvenog uređenja ugrađuje i lične stavove, koji realno nisu mogli biti predmet osporavanja. Odlučnost kojom se Slovenija i Hrvatska danas suprostavljaju svakoj ustavnoj promeni pokazuje koliko im Ustav od 1974. godine odgovara. Pogledi na društveno uređenje nisu imali nikakvih izgleda da budu prihvaćeni ukoliko su bili drugačiji od shvatanja dvaju političkih autoriteta, a nije se moglo učiniti ništa ni posle njihove smrti, budući da je ustav mogućnošću veta osiguran od bilo kakvih promena. Imajući sve to u vidu, ne može biti sporno da su Slovenija i Hrvatska utemeljile političku i ekonomsku dominaciju, kojom ostvaruju svoje nacionalne programe i ekonomske aspiracije.

U takvim uslovima a pod stalnim optužbama da je “ugnjetački”, “unitaristički”, “centralistički”, “pandurski”, srpski narod nije mogao postići ravnopravnost u Jugoslaviji, za čije je stvaranje podneo najveće žrtve. Revanšistička politika prema Srbima započela je pre rata time što se smatralo da Komunistička partija i nije potrebna “ugnjetačkoj” naciji. U CK KPJ Srbi su bili relativno malo zastupljeni, a neki od njih su se, valjda zato da bi se održali, deklarirali kao pripadnici drugih nacija. Srbija tokom rata nije bila u položaju da ravnopravno učestvuje u donošenju odluka koje su prejudicirale buduće međunacionalne odnose i društveno uređenje Jugoslavije. Antifašističko veće Srbije osnovano je u drugoj polovini 1944. godine, kasnije nego u drugim republikama, a Komunistička partija Srbije tek po završetku rata. Za drugo zasjedanje AVNOJ-a većnici su birani iz srpskih vojnih jedinica i članova Vrhovnog štaba koji su se zatekli na teritoriji Bosne i Hercegovine, za razliku od većnika nekih drugih republika, koji su došli na zasjedanje sa svoje teritorije i koji su iza sebe imali nacionalne političke organizacije sa izgrađenim stavovima i programima.

Ove istorijske činjenice ukazuju da tokom rata Srbija nije bila formalno, pogotovu ne suštinski u ravnopravnom položaju kada su donošene odluke od dalekosežnog značaja za buduće državno uređenje. To ne znači da se Srbi ne bi dobrovoljno odlučili za federalizam kao najpogodnije uređenje za višenacionalnu zajednicu, već se ima u vidu da su se oni bez prethodnih priprema i podrške svojih političkih organizacija našli u položaju da u ratnim uslovima prihvate rešenja koja su otvarala široke mogućnosti za njihovo razbijanje. Položaj Srba morao je biti blagovremeno razmotren i regulisan sa stanovišta njihovog nacionalnog integriteta i nesmetanog kulturnog razvoja, a ne da to izuzetno pitanje ostane otvoreno za rešenja koja pogađaju vitalne interese srpskog naroda.

Ozbiljnost društvenih i ekonomskih posledica koje u posleratnom periodu iz ovakvih odnosa proizlaze zahteva da se bez odlaganja prestane sa zloupotrebom teze o ugnjetačkoj i ugnjetenim nacijama koja je Srbiju dovela u nezavidan ekonomski položaj. Oslobođenje Srbije od doprinosa Fondu federacije, ne bi li time ojačala akumulativnu sposobnost i ubrzala privredni razvoj, bilo je prilika da se nagovesti kraj takve politike. Očekivalo se da će politički predstavnici Srbije izaći sa ovim logičnim i opravdanim zahtevom i da će na njegovom prihvatanju do kraja ustrajati. Utoliko je bilo veće iznenađenje kad su oni pristali na plaćanje pune stope uz prihvatanje utešnog i potpuno neizvesnog obećanja da će doprinos biti materijalno kompenziran na drugoj strani.

Ovaj ishod je u suprotnosti sa nalazima o ekonomskom zaostajanju Srbije, a istovremeno je istorijski neodgovoran čin prema sopstvenom narodu. Kapitulacija političkih predstavnika Srbije navodi na mnoga razmišljanja, pre svega o njihovom pravu da takav korak učine. Postavlja se pitanje ko je ovlašćen da prihvati odluku kojom se privredi Srbije izriče presuda o dugoročnom zaostajanju u budućnosti sa neizbežnim političkim posledicama. Reč je o ogromnim sredstvima neophodnim za pokretanje privrednog razvoja Srbije i rešavanje egzistencijalnog pitanja velikog broja mladih ljudi bez posla, većeg nego u bilo kojoj drugoj republici. Bez referenduma uzurpirati pravo da se iza zatvorenih vrata dogovara, odlučuje i pristaje da ekonomskom razvoju tog naroda postavlja ozbiljna ograničenja.

Srbija je mirne savesti i sa osećanjem da je uveliko ispunila svoj dug solidarnosti mogla postaviti zahtev da se oslobodi doprinosa fondu. Istinske žrtve za razvoj tri nerazvijene republike i SAP Kosovo podnela je samo ona, plaćajući pomoć drugima sopstvenim zaostajanjem. Sa tri razvijena područja to nije bio slučaj. Primena stope doprinosa proporcionalno društvenom proizvodu nije se držala osnovnog pravila da se obaveze odmeravaju prema ekonomskoj snazi obveznika. Proporcionalna stopa poštedela je Sloveniju, Hrvatsku i Vojvodinu progresivnog doprinosa, što im je omogućilo ne samo da se normalno razvijaju, već i da poboljšaju svoj relativni položaj prema jugoslovenskom proseku. Za Srbiju su, međutim, takve stope predstavljale ogromno opterećenje. Njena privreda je izdavala polovinu neto akumulacije za nerazvijena područja, zbog čega se sasvim približila privredama nerazvijenih republika.

I pored toga što je svojim doprinosom pomogla razvoj nerazvijenih područja i olakšala teret razvijenima, Srbija za svoje zaostajanje ne nailazi na razumevanje ni jednih ni drugih. Obostrani interes upućuje dva tipa područja na koaliciju radi održanja postojećeg stanja u kome zadovoljava svoje interese na račun Srbije. Antisrpska koalicija nastupila je u slučaju stope doprinosa otvorenije i sa manje političkog takta nego bilo kada ranije. S neprikrivenim pritiskom Srbiji je nametnuto da prihvati stopu doprinosa u celini. Ovaj pritisak važan je i kao znak da već tradicionalna diskriminacija Srbije nije oslabila, ako se čak nije povećala.

Imajući u vidu šta se sve događalo u posleratnom periodu, takav pritisak ne predstavlja ništa novo. Nov bi mogao biti odlučan otpor Srbije tom pritisku. Na žalost, to se nije dogodilo. Otpora je bilo više nego ranije, ali

ipak sasvim nedovoljno. Srpski rukovodioci nisu iskoristili ni sva pravna sredstva kao što je mogućnost upotrebe veta, koje im jedino preostaje u situaciji kada se nađu usamljeni sa svojim opravdanim zahtevima, a izgleda nisu ni pomišljali na odgovarajući odgovor koji podrazumeva i otvaranje političke krize ako se drugačije ne može. Političari Srbije su se pokazali nesprenim za istorijski zadatak koji im je nametnula izuzetno teška konstelacija odnosa u jugoslovenskoj zajednici. Istorijski trenutak je od njih zahtevao da odlučno stave do znanja da je došao kraj posleratnoj praksi smenivanja političara koji su postavljali pitanje ravnopravnosti Srbije, prakse diskriminacije ekonomista, sociologa, filozofa i književnika iz Srbije koji su blagovremeno ukazivali na društveno maligne pojave i upozoravali na posledice pogrešnih rešenja, kao i prakse udaljavanja sposobnih privrednika kojim se razoružavala privreda Srbije u pojačanoj konkurenciji na tržištu.

7. Odnos prema ekonomskom zaostajanju Srbije pokazuje da revanšistička politika prema njoj s vremenom nije slabila. Naprotiv, hranjena sopstvenim uspehom sve više je jačala da bi se konačno izrazila i u genocidu. Politički je neodrživa diskriminacija građana Srbije kojima su zbog paritetne zastupljenosti republika manje nego drugima dostupna mesta saveznih funkcionera i delegata u Saveznoj skupštini, a glas glasača iz Srbije vredi manje od onoga iz bilo koje druge republike ili pokrajine. U toj svetlosti Jugoslavija se ne prikazuje kao zajednica ravnopravnih građana ili ravnopravnih naroda i narodnosti, nego kao zajednica osam ravnopravnih teritorija. Ipak ni ova ravnopravnost ne važi za Srbiju zbog njenog posebnog pravno-političkog položaja, koji odražava težnje da se srpski narod drži pod stalnom kontrolom. Ideja vodilja takve politike bila je "slaba Srbija, jaka Jugoslavija", koja je napredovala u uticajno mišljenje: ako bi se Srbima kao najbrojnijoj naciji dozvolio brz ekonomski razvoj, to bi predstavljalo opasnost za ostale nacije. Otuda korišćenje svih mogućnosti da se njenom privrednom razvoju i političkoj konsolidaciji postave što veća ograničenja. Jedno od takvih, veoma aktuelnih ograničenja jeste sadašnji nedefinisan i pun unutrašnjih konflikata ustavni položaj Srbije.

Ustavom od 1974. godine Srbija je faktički podijeljena na tri dela. Autonomne pokrajine su u svemu izjednačene sa republikama, sem što nisu definisane kao država i što nemaju isti broj predstavnika u pojedinim organima federacije. Ovaj nedostatak one nadoknađuju time što se preko zajedničke republičke skupštine mogu mešati u unutrašnje odnose Uže

Srbije, dok su njihove skupštine potpuno autonomne. Političko-pravni položaj Uže Srbije je sasvim neodređen, to nije ni republika ni pokrajina. Odnosi u republici Srbiji su konfuzni. Izvršno veće koje je organ republičke Skupštine u stvari je Izvršno veće Uže Srbije. To nije jedina nelogičnost u razgraničavanju nadležnosti. Preširoka i insitucionalno čvrsto utemeljena autonomna pokrajina stvara dve nove raseline u srpskom narodu. Istina je da su autonomaške i separatističke snage insistirale na proširenju autonomije, ali bi to teško ostvarile da nisu dobile moralnu i političku podršku od republika u kojima separatističke tendencije nisu iščezle.

Proširenje autonomije obrazlagano je uveravanjem da će se postići veća ravnopravnost između nacija i bolje obavljanje javnih poslova. Događaji na Kosovu krajem šezdesetih godina bili su opomena šta se sve može dogoditi ukoliko se autonomija poveća. Razloga za veću autonomiju Vojvodine pogotovu nije bilo. To proširenje dalo je silnog podstreka birokratskom autonomaštvu, ozbiljnim pojavama separatizma koga ranije nije bilo, zatvaranje privrede, političkom voluntarizmu. Porastao je uticaj onih van pokrajina i u Vojvodini koji širenjem dezinformacija nastoje da srpski narod podele na "Srbijance" i "prečanske Srbe". Pokrajine su uz svesrdnu pomoć drugih postale "konstitutivni elemenat federacije", što im je dalo povoda da se osećaju i ponašaju kao federalne jedinice, zanemarujući činjenicu da su sastavni deo republike Srbije. I ovom prilikom ravnoteža u dualizmu ovakve vrste nije se mogla održati. Sadašnje ponašanje pokrajina pokazuje da su u praksi potpuno nadvladale separatističko-autonomaške snage. Republici Srbiji je onemogućeno da u vitalnim pitanjima nastupaju jedinstveno u interesu naroda kome pripadaju.

Splet nerešenih odnosa u republici Srbiji logično proizlazi iz njenog ustavnog položaja i izbora separatističkih i autonomaških kadrova, koji su upravo zbog takve orijentacije uživali blagonaklonost onih koji su držali kadrovski monopol u Jugoslaviji. Bez odgovarajuće protivteže u koordinaciji, regionalizacija se po pravilu pretvara u provincijalnu uskogrudnost i slepilo za šire nacionalne interese.

Oni koji su svesrdno pomogli da se klice unutrašnjih sukoba usade u ustave danas se javljaju kao arbitri – izmiritelji koji po dobro poznatoj simetriji jednakih krivica dele lekcije i užoj Srbiji i pokrajinama, sugerišući da se rešenja traže u doslednoj primeni tih istih ustava. Na taj način jednom zamršena situacija ostaće kakva je bila, a Srbija će i dalje trošiti svoju

društvenu energiju u prevazilaženju konflikata bez izgleda da u tome potpuno uspe. To se valjda i htelo sa proširenjem autonomija pokrajina, pogotovu što održavanje konfliktnih situacija u Srbiji daje mogućnost drugima da se mešaju u njene unutrašnje odnose i na taj način produže dominaciju nad njom. Posle izvršene federalizacije SKJ takvo mešanje u unutrašnje odnose jedne republike moguće je jedino u Srbiji.

Odnosi između Srbije i pokrajina ne mogu se svesti jedino, a ni pretežno na formalno-pravna tumačenja dva ustava. Reč je prvenstveno o srpskom narodu i njegovoj državi. Nacija koja je posle duge i krvave borbe ponovo došla do svoje države, koja se sama izborila i za građansku demokratiju, i koja je u poslednja dva rata izgubila 2,5 miliona sunarodnika doživela je da joj jedna aparatski sastavljena partijska komisija utvrdi da posle četiri decenije u novoj Jugoslaviji jedino ona nema svoju državu. Gori istorijski poraz u miru ne da se zamisliti.

8. Izgon srpskog naroda sa Kosova je spektakularno svedočanstvo njegovog istorijskog poraza. Srpskom narodu je u proleće 1981. godine objavljen jedan odista specijalan, ali otvoren i totalan rat pripreman u raznim razdobljima administrativnih, političkih i državnopravnih promena. Vođen veštom primenom raznih metoda i taktika, s podeljenim ulogama, uz aktivnu, a ne samo pasivnu i ne mnogo prikrivanu podršku pojedinih političkih centara u zemlji – pogubniji i od one koja je dolazila iz susedstva – taj otvoreni rat, kome se još uvek gleda pravo u oči i koji se ne naziva svojim pravim imenom, odvija se skoro pet godina. On, dakle, traje mnogo duže nego čitav oslobodilački rat u ovoj zemlji, od aprila 1941. do 9. maja 1945. godine. Balistička pobuna na Kosovu i Metohiji pred sam kraj rata, dignuta uz sadejstvo nacističkih jedinica, bila je 1944-45. vojnički razbijena, ali pokazuje se, ne i politički pobeđena. Njen sadašnji vid, prurušen u nov sadržaj, uspešnije se razvija i približava pobeđničkom ishodu. Pravi obračun sa neofašističkom agresijom je izostao; sve do sada preduzimate mere samo su uklonile s ulica ispoljavanje te agresije, a u stvari su jačale njene rasisitičke pobuđene, neopozive ciljeve, koje treba postići po svaku cenu i svim sredstvima. Čak i smišljeno drastične kazne mladim prestupnicima izricane su da izazivaju i produbljuju međunacionalne mržnje.

Pet godina dugog albanskog rata na Kosovu uverile su njegove predvodnike i pobornike da su jači nego što su i mislili, da uživaju podršku po raznim centrima moći u samoj zemlji neuporedivo veću nego kosovski

Srbi od Republike Srbije, ili ova Republika od ostalih u Jugoslaviji. Agresija je u toj meri ohrabrena da se i najzvaničniji predstavnici Pokrajine, kao i njeni naučnici ponašaju ne samo arogantno, već i cinično, proglašavajući istine za klevete, a ucene za svoja zakinuta prava. Organizovane političke snage naše zemlje, koje su izvršile revoluciju u gotovo nemogućim uslovima, pod najmoćnijim neprijateljem u čitavom ovom veku – odjednom se pokazuju ne samo neefikasnim, neslobodnim, već gotovo i nezainteresovanim da se na otvoreni rat odgovori kako jedino i mora: odlučnom odbranom svog naroda i svoje teritorije. A kad se agresija porazi, da se politički obračuni ne vrše više hapšenjima, “diferencijacijama”, lažnim lojalnostima, već odistinskom revolucionarnom borbom, otvorenim sučeljavanjima, sa pravom slobodnog izražavanja, pa i demonstriranja suprotnih mišljenja.

Fizički, politički, pravni, kulturni genocid nad srpskim stanovništvom Kosova i Metohije najteži je poraz u oslobodilačkim borbama što ih je vodila Srbija od Orašca 1804. do ustanka 1941. godine. Odgovornost za taj poraz pada, prije svega, na još uvek živo kominterevsko nasleđe u nacionalnoj politici Komunističke partije Jugoslavije i sledbeništvo srpskih komunista toj politici, na preskupe ideološke i političke zablude, neznanja, nedoraslosti, ili već okorele oportuniste generacija srpskih političara posle ovog rata, uvek defanzivnih i uvek u većoj brizi šta drugi misle o njima i njihovim bojažljivim “postavljanjima” položaja Srbije, nego o objektivnim činjenicama koje uslovljavaju budućnost naroda kojima rukovode.

Ravnopravni nacionalni odnosi, za koje su i na Kosovu i Metohiji najviše ratovali upravo srpski borci – jednom vrlo određenom politikom, “razvojno” sprovedenom, sa isplaniranim postupcima i jasnim ciljem – albanski nacionalisti u političkom rukovodstvu Kosova počeli su da preokreću u njihovu suprotnost. Autonomna oblast u pogodnom trenutku dobija rang autonomne pokrajine, zatim i status “konstitutivnog dela federacije”- sa većim prerogativima od ostatka Republike kojoj samo formalno pripada. Dalji korak “eskalacije”, koji se javio kao i albanizacija Kosova i Metohije pripreman je, dakle, najlegalnije. Isto tako i unifikacija književnog jezika, nacionalnog imena, zastave, udžbenika – prema instrukcijama iz Tirane – bila je sasvim otvorena, kao i sama granica između dve državne teritorije, uostalom. Zavery, koje se obično tajno kuju, na Kosovu su se stvarale ne samo očevidno, već i demonstrativno. Mnogima su zato masovni neredi

1981. godine više izgledali kao istrčljivost, nego kao kakva nova pojava, opasna i po čitavu zemlju, kao što se kasnije svaka istina o progonu Srba na Kosovu smatrala “kopianjem po crijevima Albanaca”, a pisanje “beogradske štampe” o zbivanjima na licu mjesta, uzimalo gotovo za veću krivicu od počinjenih paljevina, ubijanja, silovanja, sknavljenja – mnogih do danas politički i krivično neidentifikovanih.

Posebnu težinu ima odnos odgovornih činilaca i vlasti na Kosovu prema nasilju čija je žrtva srpski narod. Prećutkivanjem i zataškavanjem zločina, izbegavanjem da se odmah kaže sva istina, zavlacenjem istrage i sudskog postupka, ohrabruju se sitni i krupni teror, ujedno se stvara lažna, ulepšana slika o prilikama na Kosovu. Pored toga, trajna je težnja da se za nasilje nad Srbima nađe politički alibi u tobožnjoj uzajamnosti mržnje, netrpeljivosti i revanšizma, a u poslednje vreme sve češće i u izmišljenom dejstvu “spoljašnjeg” neprijatelja – van pokrajine, srpskog nacionalizma “iz Beograda”. Slučaj Martinović je značajan ne samo zbog naročitog, neviđenog nasilja, koje podseća na najmračnija vremena turskog nabijanja na kolac, nego i zbog upornog odbijanja da se u redovnom sudskom postupku ustanovi i prizna istina. Umesto da bude povod za potvrdu vrhovne vrednosti zakona i ljudskih prava, taj slučaj je na Kosovu shvaćen kao prilika da se istakne suverenost pokrajine, koju ona ni po Ustavu nema te da se SR Srbiji nametne princip “nemešanja u unutrašnje poslove” pokrajine, kao da se radi o međudržavnom, međunarodnom odnosu.

Srbi na Kosovu i Metohiji imaju ne samo svoju prošlost, oličenu u dragocenim kulturnoistorijskim spomenicima, već i živo prisustvo svojih duhovnih, kulturnih, moralnih vrednosti: imaju matičnu zemlju svog istorijskog postojanja. Nasilja koja su kroz vekove proređivala srpsko stanovništvo Kosova i Metohije – u ovom, našem vremenu, dobijaju svoju neumoljivu završnicu. Iseljavanje Srba sa Kosova i Metohije u Socijalističkoj Jugoslaviji po svome obimu i karakteru prevazilazi sve ranije etape ovog velikog izгона srpskog naroda. Jovan Cvijić je u svoje vreme procenjivao da je u svim seobama, od one velike pod Arsenijem Čarnojevićem 1690. do prvih godina našeg veka, izgnano preko 500.000 Srba; od toga broja između 1876. i 1912. godine oko 150.000 Srba moralo je napustiti svoja ognjišta pod surovim terorom lokalnog i povlašćenog albanskog bašibozuka. U toku poslednjeg rata, proterano je preko 60.000 srpskih kolonista i starinaca, ali je posle rata ovaj talas iseljavanja doživeo pravu plimu: za poslednjih

dvadesetak godina Kosovo i Metohiju napustilo je oko 200.000 Srba. Ostatak srpskog naroda ne samo što stalno i nesmanjenim tempom napušta svoju zemlju, nego se, prema svim saznanjima, gonjen zulumom i fizičkim, moralnim i psihološkim terorom, preprema za svoj konačan egzodus. Za manje od desetak sledećih godina, ako se stvari bitno ne promene, Srba na Kosovu više neće biti, a “etničko čisto” Kosovo, taj nedvosmisleno iskazani cilj velikoalbanskih rasista, utemeljen još u programima i akcijama Prizrenske lige 1878-81., biće u potpunosti ostvaren.

Peticija 2016 Srba iz Kosova Polja, podneta Saveznoj skupštini i drugim organima u zemlji, zakonita je posledica ovog stanja. Nikakvim se forumskim ocenama ne može srpskom narodu osporiti pravo da se od nasilja i uništenja štiti svim zakonskim sredstvima. Ako tu zaštitu ne može ostvariti u Pokrajini, narod je može i mora tražiti u Republici i Federaciji. Izraz je građanske svesti o tome pravu i poseta građana Pokrajine Saveznoj skupštini. Samo se sa jednog automaško-separatističkog i šovinističkog stanovišta ovi koraci građana mogu osuđivati kao neprihvatljivi i smatrati kao neprijateljski.

Današnja sudbina Kosova nije više “složena”, niti se i dalje može svoditi na prazna samoocenjivanja, izuvijane, nečitljive rezolucije, uopštene platforme – već jednostavno, pitanje jugoslovenskih konsekvenci! Između pokrajinske segregacije koja postaje sve isključivija i saveznih arbitraža koje samo parališu svaku pravu, uz to i neodložnu meru – splet nerešenih situacija zatvara se u krug nerešivih. Sudbina Kosova ostaje životno pitanje čitavog srpskog naroda. Ako ono ne bude rešeno jednim pravim ishodom nametnutog rata, ako se uspostavi istinska bezbednost i nedvosmislena ravnopravnost za sve narode koji žive na Kosovu i Metohiji, ako se ne stvore objektivni i trajni uslovi za povratak iseljavanja naroda – taj deo Republike Srbije i Jugoslavije postaće i evropsko pitanje, sa najtežim, nedoglednim posledicama. Kosovo predstavlja jednu od najvažnijih tačaka unutrašnjeg Balkana. U skladu je sa etničkim profilom balkanskog poluostrva etnička izmešanost sa mnogim balkanskim terenima, i zahtev za etnički čistim Kosovom, koji se sprovodi u delo, ne samo da je direktna i teška pretnja narodima koji su se tamo našli u manjini, nego će, ako se bude ostvario, započeti talas ekspanzije predstavljati realnu i svakodnevnu pretnju svim narodima u Jugoslaviji.

Kosovo nije jedino područje u kome je srpski narod pod pritiskom diskriminacije. Apsolutno, a ne samo relativno, opadanje broja Srba u Hrvatskoj dovoljan je dokaz za ovu tvrdnju. Prema popisu iz 1948. u

Hrvatskoj je bilo 543.795 Srba, ili 14,48%. Po popisu iz 1981. godine njihov broj se smanjio na 531.502, što je od ukupnog broja stanovnika u Hrvatskoj iznosilo 11,5%. Za 33 mimodopske godine broj Srba u Hrvatskoj je opao čak i u odnosu na ono posleratno vreme, kada je izvršen prvi popis i kada su posledice rata po broj srpskih stanovnika bile dobro poznate.

Lika, Kordun i Banija ostali su najnerazvijenija područja u Hrvatskoj, što je silno podstaklo emigraciju Srba u Srbiju, kao i seobe u druge krajeve Hrvatske, gde su Srbi, kao došljaka, manjinska i društveno inferiorna grupa, veoma podložni asimilaciji. Uostalom, i inače je srpski narod u Hrvatskoj izložen rafiniranoj i delotvornoj asimilacionoj politici. Sastavni deo politike je zabrana svih srpskih udruženja i kulturnih ustanova u Hrvatskoj, koja su imala bogatu tradiciju iz vremena Austro-Ugarske i međuratne Jugoslavije, zatim nametanja službenog jezika koji nosi ime drugog naroda (hrvatskog) oličavajući time nacionalnu neravnopravnost. Taj je jezik ustavnom odredbom učinjen obaveznim i za Srbe u Hrvatskoj, a nacionalistički nastrojeni hrvatski jezikoslovci sistematskom i odlično organizovanom akcijom sve ga više udaljavaju od jezika u ostalim republikama srpskohrvatskog jezičkog područja, što doprinosi slabljenu veza Srba u Hrvatskoj sa ostalim Srbima. Ovakav učinak spremno se plaća kidanjem jezičkog kontinuiteta kod samih Hrvata i ukljanjanjem međunarodnih termina dragocenih za komunikaciju sa drugim kulturama; naročito u oblasti nauke i tehnike. No srpski narod u Hrvatskoj nije samo kulturno odsečen od matice, već matica nema mogućnosti da se o njegovoj sudbini, o ekonskom i kulturnom položaju obavesti ni približno onoliko koliko neke nacije u Jugoslaviji imaju veze sa svojim sunarodnicima u drugim zemljama. Integritet srpskog naroda i njegove kulture u čitavoj Jugoslaviji postavlja se kao sudbinsko pitanje njegovog opstanka i razvoja.

U opštu sliku prilika uklapa se i sudbina srpskih ustanova nastalih u ratu i neposredno posle rata. U narodnooslobodilačkoj borbi i neposredno po njenom okončanju nacionalni život Srba u Hrvatskoj intenzivno se razvijao u njihovim posebnim političkim, kulturnim i obrazovnim institucijama. Tako je načelnom odlukom Izvršnog odbora ZAVNOH-a od 10. novembra 1943. najpre osnovan, a 12. januara 1944. u oslobođenom Otočcu i konstituisan Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a kao nacionalno i političko vođstvo srpskog naroda u Hrvatskoj. Po okončanju rata, a na inicijativu Srpskog kluba, 30. septembra 1945. u Zagrebu je održan Prvi kongres Srba u Hrvatskoj, na

kojem je preko 30.000 učesnika obrazovalo Glavni odbor Srba u Hrvatskoj kao "široku političku organizaciju jedinstvenog srpskog naroda u Hrvatskoj", u sastavu Narodnog fronta. Uz neposredno angažovanje ovih političkih tela Srbi su potom osnovali svoje kulturne ustanove i počeli raditi na obezbeđivanju nacionalne prosvete. Tako je 22. oktobra 1944. na ruševinama glinske crkve, u kojoj su izvršeni strahoviti ustaški pokolji, osnovano Srpsko pevačko društvo "Obilić", a nepun mesec kasnije, 18. novembra, ponovo u Glini, obrazovano Srpsko kulturno-prosvetno društvo "Prosvjeta". Uz "Prosvjetu", u čijim okvirima se razvijala i izdavačka delatnost sa sopstvenom štamparijom, 4. januara 1948. godine osnovani su u Zagrebu Centralna srpska biblioteka i Muzej Srba u Hrvatskoj. Uz sve to, od 10. septembra 1943. pa dalje, NOP se srpskom narodu u Hrvatskoj obraćao posebnim glasilom, štampanim ćirilicom, koje se zvalo "Srpska riječ". U posleratnim godinama "Srpska riječ" je promenila naziv i tako postala "Prosvjeta". Već tokom 1944/45. školske godine NOP je srpskoj deci u Hrvatskoj obezbedio ćirilički bukvar, a Predsedništvo ZAVNOH-a je svojom odlukom 18. jula 1944. garantovalo ćirilici punu ravnopravnost sa latinicom i istovremeno prvenstvo u školama sa srpskom većinom na području Hrvatske.

Sve je ovo za srpski narod u Hrvatskoj imalo veći i dublji značaj od običnog priznanja za njegovu odluku u NOB-u. Posebnim proglasom "Srpskom narodu u Hrvatskoj" od 12. januara 1944. godine Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a obrazložio je sopstvenu pojavu kao "znak ravnopravnosti Srba i Hrvata" i "garanciju da će interesi srpskog naroda biti pravilno zastupani u slobodnoj Hrvatskoj". Glavni odbor Srba u Hrvatskoj prilikom osnivanja označen je kao "politička organizacija jedinstvenog srpskog naroda u Hrvatskoj", čiji je zadatak da omogući "razvijanje slobode misli", i kao "dovoljna garancija da će Srbi u Hrvatskoj i dalje uživati blagodeti ravnopravnog naroda". Sami Srbi su sve svoje krvlju stečene tekovine osećali kao "vidna obilježja ravnopravnosti srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj".

Takvo je stanje bilo u vreme rata i neposredno posle rata, a potom, sve se izmenilo. Nije poznato da su Srbi bilo kada ocenili da im je neka od ovih ustanova nepotrebna, da je treba ukinuti, ili zameniti nekom drugačijom koja bi više odgovarala duhu vremena. Ipak, sve te ustanove redom su ukidane tokom pedesetih godina odlukama nadležnih republičkih organa Hrvatske. Poslednje u nizu ukinuto je Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta" odlukom

RSUP-a Hrvatske od 23. maja 1980. godine. U pravdanju tog svršenog čina angažovala se Republička konferencija SSRNH. Zaključci njenog savetovanja, održanog 2. oktobra 1980. godine, govore o radikalnom zaokretu u odnosu na ratno i posleratno vreme.

Ti zaključci u suštini ne ostavljaju mesta bilo kakvim zahtevima za osnivanje posebnih ustanova srpskog naroda u Hrvatskoj: "briga za kompleks pitanja kulture, istorije, života i stvaralaštva hrvatske ili srpske nacije u SRH ne može biti prepuštena nikakvim posebnim nacionalnim društvima ili organizacijama". Takav stav obrazložen je sledećim tumačenjem: "Dok je opravdano da naše narodnosti samostalno razvijaju kulturne ustanove i klubove, nije opravdano da takve institucije otvaraju pripadnici naroda i to bilo gde u Jugoslaviji, a posebno ne Srbi u Hrvatskoj ili Hrvati u Hrvatskoj". Na kraju je rečeno ovo: "Treba se boriti da Srbi u Hrvatskoj ne budu prećutkivani kao narod, da ih se kao u nekim udžbenicima ne naziva maltene došljacima. Zajednička nam je historija, kultura i jezik, a i specifičnosti treba uvažavati". Na savetovanju se čulo i to da treba raditi na tome da se u Hrvatskoj više uči ćirilica.

Ovakvim stavom Republičke konferencije SSRNH, protiv kojeg nije ustalo nijedno političko telo u Hrvatskoj, a ni van nje, definitivno i javno prestali su da postoje svi vidovi nacionalnog života srpskog naroda u Hrvatskoj koji su stečeni tokom duge istorije i u NOB-u. Radikalno su revidirani pogledi na međunacionalne odnose koje je formulisao NOP, a dovedene su u pitanje i ustavne garancije nacionalnih prava i sloboda, kao i prava građana. Praktično značenje izjava: "moramo brinuti", "treba se boriti", "više treba učiti ćirilicu" itd. može se procenjivati samo u njihovom suočenju sa stvarnom jezičkom politikom koja se vodi u SRH. Ostrašćena revnost kojoj je cilj konstituisanje zasebnog hrvatskog jezika što se izgrađuje u protivstavu prema svakoj ideji o zajedničkom jeziku Hrvata i Srba ne ostavlja dugoročno mnogo izgleda srpskom narodu u Hrvatskoj da očuva svoj nacionalni identitet.

Izuzimajući period postojanja NDH, Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi koliko su sada. Rešenje njihovog nacionalnog položaja nameće se kao prvorazredno političko pitanje. Ukoliko se rešenja ne pronađu, posledice mogu biti višestruko štetne, ne samo po odnose u Hrvatskoj već i po čitavu Jugoslaviju.

Bitnu težinu pitanja položaja srpskog naroda daje okolnost da izvan Srbije, a pogotovu izvan Uže Srbije, živi veoma veliki broj Srba, veći od ukupnog broja pripadnika pojedinih drugih naroda. Prema popisu iz 1981. godine van teritorije SR Srbije živi 24%, odnosno 1,958.000 Srba, što je znatno više nego što je u Jugoslaviji Slovenaca, Albanaca, Makedonaca, uzetih pojedinačno, a skoro isto koliko i Muslimana. Van užeg područja Srbije živi 3,285.000 Srba ili 40,3% ukupnog njihovog broja. U opštem dezintegracionom procesu koji je zahvatio Jugoslaviju, najtežom dezintegracijom pogođeni su Srbi. Sadašnji tok kojim se kreće naše društvo u Jugoslaviji potpuno je obrnut od onog kojim se ono decenijama i vekovima kretalo dok nije stvorilo zajedničku domovinu. Taj proces usmeren je ka potpunom razbijanju nacionalnog jedinstva srpskog naroda. Kao najbolja ilustracija koliko je sve podređeno takvim ciljevima može da posluži današnja Vojvodina sa svojom autonomijom.

Vojvodini je data autonomija između ostalih razloga i zato što je srpski narod u habzburškoj monarhiji njoj težio već od kraja XVII veka. Srbi u Austriji i kasnijoj Austro-Ugarskoj težili su stvaranju autonomne oblasti (despotovini ili vojvodini koju su, međutim, nazvali Srbijom) stoga da bi, okruženi brojnijim i nadmoćnijim Mađarima i Nemcima, sačuvali svoju nacionalnu individualnost i svoju versko-pravoslavnu pripadnost. Stavaranjem posebne autonomne oblasti u tuđoj državnoj teritoriji Srbi su radili na slabljenju te države, a sve sa ciljem da se u pogodnom momentu što lakše izdvoje i ujedine sa svojom sabraćom južno od Save i Dunava.

Tako je to bilo u prošlosti sa Srpskom Vojvodinom, čije stvaranje su u revoluciji 1848/49. godine svojom krvlju pomogli i Srbi iz Srbije. Danas je sve obrnuto. Politički rukovodioci AP Vojvodine ne rade na zbližavanju i spajanju, već na što većem osamostaljivanju i izdvajanju iz SR Srbije. Ma koliko taj proces bio neprirodan, suprotan istorijskoj logici, on daje očigledne rezultate, moćno doprinoseći dezintegraciji srpskog naroda.

9. Noseći na sebi duže od pola stoleća pečat i opterećenje da je bio tamničar drugim jugoslovenskim narodima, srpski narod nije bio u mogućnosti da oslonac potraži u sopstvenoj istoriji. U mnogim svojim vidovima i sama ta istorija bila je dovedena u pitanje. Demokratska građanska tradicija, za koju se Srbija borila i izborila u devetnaestom veku zbog uskogrudosti i neobjektivnosti zvanične historiografije ostala je sve donedavno potpuno u senci srpskog socijalističkog pokreta. Time je istorijska

slika pravnih, kulturnih i državnčkih doprinosa Srbije građanskog društva toliko osiromašena i sužena da tako izobličena nije nikome mogla da posluži kao duhovna i moralna potpora ili kao oslonac za očuvanje i obnovu istorijske samosvesti. Čestiti i hrabri oslobodilački naponi bosanskohercegovačkih Srba i čitave jugoslovenske omladine, kojoj je pripadala i Mlada Bosna, doživeli su sličnu sudbinu i pred istorijom bili potisnuti u drugi plan doprinosa klasne ideologije čiji su nosioci i tvorci bili austromarksisti kao osvedočeni protivnici nacionalnih oslobodilačkih pokreta.

Pod dejstvom vladajuće ideologije kulturne tekovine srpskog naroda otuđuju se, prisvajaju ili obezvređuju, zanemaruju ili propadaju, jezik se potiskuje, a ćirilisko pismo postepeno gubi. Oblast književnosti u tom smislu služi kao glavno poprište samovolje i bezakonja. Nijednom drugom jugoslovenskom narodu nije tako grubo osporen kulturni i duhovni integritet kao srpskom narodu. Nijedno književno i umetničko nasleđe nije toliko razrovano, ispreturano i poharano kao srpsko nasleđe. Politička merila vladajuće ideologije nameću se srpskoj kulturi kao vrednija i jača od naučnih i istorijskih. Dok se slovenačka, hrvatska, makedonska i crnogorska kultura i književnost danas integrišu, srpska je jedina sistematski dezintegriše. Ideološki je legitimno i samoupravno da se slobodno vrši podvajanje i rasturanje srpske književnosti na vojvođanske, crnogorske ili bosanskohercegovačke pisce. Od srpske književnosti otkidaju se njeni najbolji pisci i najznačajnija dela da bi se veštački ustanovile nove regionalne književnosti. Prisvajanje i rasparčavanje srpskog kulturnog nasleđa ide tako daleko da se u školama uči kako Njegoš nije srpski pisac, da su Laza Kostić i Veljko Petrović vojvođanski, a Petar Kočić i Jovan Dučić bosanskohercegovački pisci. Koliko juče Meši Selimoviću nije bilo dopušteno da se izjasni kao srpski pisac, a ni sada se ne poštuje njegova volja da se vodi u srpskoj književnosti. Srpska kultura ima više nepodobnih, zabranjenih, prećutanih ili nepoželjnih pisaca i intelektualnih stvaralaca no ijedna druga jugoslovenska književnost, mnogi su šta više i sasvim izbrisani iz književnog sećanja.

Ugledni srpski književnici jedini su na crnim listama svih jugoslovenskih masovnih medija. U obaveznoj školskoj lektiri srpska književnost je teško oštećena jer je mehenički podređena administrativnom merilu republičko-pokrajinskog reciprociteta, a na merilu količine ili vrednosti. U školskim programima nekih republika i pokrajina istorijska prošlost srpskog naroda je ne

samo grubo ideološki redukovana, nego i izložena šovinističkim tumačenjima. Na taj način srpska kulturna i duhovna baština se čini manjom no što ona jeste, a srpskom narodu se izmiče važan oslonac moralne i istorijske samosvesti.

Impozantan i odista revolucionarnih razmera kulturni polet prvih posleratnih decenija, izražen i u zasnivanju široke mreže prosvetnih ustanova, od osnovnog obrazovanja do visokog školstva splasnio je krajem šezdesetih godina. Stupilo se u fazu stagnacije i sve izraženije regresije, pa je danas naše obrazovanje i vaspitanje sa postojećim školskim i prosvetnim sistemom, vrlo ekstenzivno i primitivno i sa teško nadoknadivim zaostajanjem iza potreba i ciljeva savremenog društva i civilizacije u kojoj živimo. Školski sistem zasnovan na tzv. usmerenom obrazovanju, sa niskim kvalitetom nastave, doživio je potpun krah. Nekoliko generacija su duhovno osakaćene i osiromašene; dobili smo hiperprodukciju primitivnih polustručnjaka, nesposobnih da se kvalifikovano uključe u privredu i društvene delatnosti, nepripremljenih za stvaralački intelektualni razvoj. Nema zemlje na svetu koja je svoje obrazovanje sredila razgranatijom pravnom regulativom. Ukupno u Jugoslaviji ima stotinu i deset saveznih, republičkih i pokrajinskih zakona, koji se bave raznim vidovima školstva, i od kojih su mnogi višekratno novelirani, tako da je ponekad potreban istraživački rad da bi se došlo do prečišćenog teksta nekog zakona.

Uprkos tome u Jugoslaviji školstvo nikad nije bilo toliko ekstenzivno, raščinjeno, niskog kvaliteta kao danas. Zakonodavna praksa zakonito stvara osam prosvetnih sistema koji se sve više udaljuju jedan od drugoga i nikakvo dogovaranje o zajedničkim jezgrima ne može da zaustavi takav pravac razvoja koji je zakonom utemeljen. Većanje i dogovaranje o zajedništvu učestalo u poslednje vreme, posle petnaest godina sistematskog razjedinjavanja jugoslovenske zajednice liči na besplatnu utopiju. Potrebno je najpre ukloniti zakone koji dovode do razjedinjavanja da bi se mogla produžiti ona crta zajedništva i jedinstva koja je na ovom prostoru vučena više od stotinu i pedeset godina. U protivnom, mi ćemo stvarati, i stvaramo, generacije koje će sve manje biti Jugosloveni, a u sve većoj meri nezadovoljni nacionalni romantici i samoživi nacionalisti. Zemlja koja nema jedinstven prosvetni sistem ne može računati na to da će u budućnosti biti jedinstvena.

Od vremena humanizma, od XV do XVI veka, traje misao o tome da škola ima da služi ostvarivanju pune životne mere svakog pojedinca, ostvarivanju svih antropoloških mogućnosti koje čovek donosi svojim

ulaskom u život. Pogubna je ideja o tome da škola ima da služi samo radu i struci i njima da bude uslovljena. Ona je posledica neprevaziđenih proletkultovskih sedimenata, koji, u krajnoj crti, vode stvaranju jedne ropske i primitivne svesti. Usmerenje dečaka i djevojčica od njihove 14 godine ka jednom zanimanju tvorenje je fundamentalne neslobode.

Ideološka bitka protiv "elitizma" urodila je nesrećnim plodom: mi smo najmanje dve decenije, na svim društvenim područjima i u prosveti, ugađali prosečnosti. Nijedno društvo se ne bori protiv elite znanja i umenja, nauke i novatorstva. Borbom protiv takve elite, mi smo stvorili elitu dobrostojećih pojedinaca koji su kadri da svojoj prosečnoj deci stvore mogućnosti sticanja većih znanja, koje osnovna i srednja škola više ne daju. Materijalni položaj školstva obezvredio je njegov društveni položaj, a odrednica "moralno-političke podobnosti", osobito na Univerzitetu strahovito je podstakla moralni i politički konformizam i karijerizam, pa je Univerzitet, a naročito neki humanistički fakulteti, lišeni najboljih intelektualnih kadrova naše generacije. Ni u jednoj evropskoj zemlji prosveta nije dovedena u ovakav stagnantan materijalni i društveni položaj.

Upravo u vreme kada su se nemilice rasipala sredstva dodatne akumulacije vođena je restriktivna politika prema Univerzitetu, koji je dobijao sve manje sredstava. Deceniju i po fakulteti nisu imali mogućnosti za biranje novih asistenata, tako da najstariji jugoslovenski univerziteti, poglavito beogradski, nikada nisu imali viši starosni prosek nastavno-naučnog kadra. Ono što je u svim zemljama osnovna poluga razvoja u vremenu tehnološko-kumpjuterske revolucije, univerzitet i nauka, u nas je potpuno zapostavljeno. "Reforme" Univerziteta, najčešće nametane političkom silom, a ne naučnim razlogom (trostepena nastava, "orurizacija" fakulteta i tome slično) bile su promašene. Naročito je veliku štetu nanelo odvajanje nauke od Univerziteta, stvaranje pregrada, sistematskih i administrativnih, između "institutske" i "univerzitetske" nauke: Univerzitet je izgubio laboratorijsku bazu, stvarali su se paralelni programi, nauka se kadrovski razjedinila, onemogućen je normalan protok naučnih kadrova sa univerziteta u institute i iz instituta na fakultete.

Prema tome: valja menjati školski sistem, prosvetne zakone, modernizovati i humanizovati školske programe, otvarati specijalizovane škole, posebno potpomagati darovite učenike, izmeniti u celini nepovoljan materijalni

položaj školstva, obratiti posebnu pažnju na duhovni, a ne samo ideološki profil nastavnika, privući na Univerzitet najjače naučne i intelektualne snage i zakonom ostvariti jedinstvo prosvetnog sistema u SR Srbiji.

U ovom teškom kriznom trenutku moramo već danas početi razmišljati i o sutrašnjici, i XXI veku, iako nam društveno-ekonomske okolnosti nisu naklonjene, stvarati viziju sutrašnjeg sveta u kome će civilizacija biti zasnovana na mikro-elektronici, artificijelnoj intelegenciji, robotici, informatici, veštačkom oplođavanju, manipulaciji genima. Radi svega toga Srpska akademija nauka i umetnosti predlaže da se odmah i bez ikakvih dogmatskih ideoloških opterećenja i "samoupravne" inercije priđe studioznoj i temeljitoj reorganizaciji društvene, institucionalne osnove naše nauke u pravcu modernizacije i efikasnosti, sa većim materijalnim ulaganjima, većom brigom za naučni podmladak, sa širim slobodama i samostalnošću stvaralačkih ličnosti u kreiranju naučnih i istraživačkih programa. Jednom rečju, potrebno je što pre i sa celokupnim naučnim potencijalom uključiti se u savremene tokove svetske nauke.

10. Posle dramatičnih međunacionalnih sukoba tokom drugog svetskog rata izgledalo je da je nacionalizam naglo splasnulo, da je bio na putu da potpuno iščezne. Takav utisak se pokazao varljivim. Nije dugo potrajalo, a nacionalizam je započeo svoj uspon, da bi se svakom ustavnom promenom upotpunjavale institucionalne pretpostavke za njegovo bujanje. Nacionalizam je stvaran odozgo, njegovi glavni inicijatori bili su politički ljudi. Osnovni uzrok višedimenzionalne krize leži u idejnom porazu koji je nacionalizam naneo socijalizmu. Dezintegracioni procesi svih vrsta, koji su jugoslovensku zajednicu doveli na rub propasti, zajedno sa raspadanjem sistema vrednosti, posledice su tog poraza.

Njegovi koreni su u ideologiji Kominterne i nacionalnoj politici KPJ pre rata. U tu je politiku ugrađen revanšizam prema srpskom narodu ka "ugnjetačkoj" naciji koji je imao dalekosežne posledice na međunacionalne odnose, društveno uređenje, privredni sistem, sudbinu moralnih i kulturnih vrednosti posle drugog svetskog rata. Srpskom narodu je nametnuto osećanje istorijske krivice, a jedino on nije rešio nacionalno pitanje, niti je dobio državu kao ostale nacije. Zbog toga je kao prvo i osnovno potrebno da se skine hipoteka istorijske krivice sa srpskog naroda, da se zvanično opovrgne tvrdnja da je on imao ekonomski privilegovan položaj između dva rata, da se ne poriče njegova oslobodilačka istorija i doprinos u stvaranju Jugoslavije.

Uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda, neovisno od toga u kojoj se republici ili pokrajini nalazio, njegovo je istorijsko i demokratsko pravo. Sticanje ravnopravnosti i samostalan razvoj za srpski narod imaju dublji istorijski smisao. Za manje od pedeset godina, u dvema uzastopnim generacijama, dva puta izložen fizičkom uništenju, prinudnoj asimilaciji, pokrštavanju, kulturnom genocidu, ideološkoj indoktrinaciji, obezvređivanju i odricanju od sopstvene tradicije pod nametnutim kompleksom krivice, intelektualno i politički razoružavan, srpski narod je bio izložen preteškim iskušenjima da to ne bi ostavilo tragove u duhovnom stanju koje se na kraju ovog stoljeća velikih tehnoloških uzleta ljudskog uma ne bi smelo zanemariti. Ukoliko računa sa svojom budućnošću u porodici kulturnih i civilizovanih naroda sveta srpski narod mora dobiti mogućnost da ponovo nađe sebe i postane istorijski subjekt, da iznova stekne svest o svom istorijskom i duhovnom biću, da jasno sagleda svoje ekonomske i kulturne interese, da dođe do savremenog društvenog i nacionalnog programa kojim će se nadahnjivati sadašnje i buduće generacije.

Postojeće depresivno stanje srpskog naroda, sa sve žešćim ispoljavanjima šovinizma i srbofobije u nekim sredinama, pogoduje oživljavanju i sve drastičnijem ispoljavanju nacionalne osetljivosti srpskog naroda i reagovanjima koja mogu biti zapaljiva, pa i opasna. Dužnost nam je da nijednog trenutka i ni u jednom slučaju ne previdimo i ne potcenimo te opasnosti. Ali pri tome se, u principijelnoj borbi protiv srpskog nacionalizma, ne može prihvatiti vladajuća ideološka i politička simetrija u istorijskim krivicama. Odbacivanje te simetrije kobne po duh i moral, sa oveštalim nepravdama i neistinama, uslov je za mobilnost i delotvornost demokratske, jugoslovenske, humanističke svesti u savremenoj srpskoj kulturi.

Što građani i radnička klasa nisu u Saveznoj skupštini zastupljeni u odgovarajućim većima ne može se pripisati samo favorizovanju nacionalnog, već i težnji da se Srbija dovede u neravnopran položaj i na taj način oslabi njen politički uticaj. No najveću nevolju čini to što srpski narod nema državu kao što je imaju svi ostali narodi. Istina, u prvom članu Ustav SR Srbije sadrži odredbu da je Srbija država, ali se neizbežno postavlja pitanje kakva je to država koja se proglašava nenadležnom na sopstvenoj teritoriji i koja nema na raspolaganju sredstva da zavede red na jednom delu svog područja, da obezbedi ličnu i imovinsku sigurnost svojih građana, da stane na put genocidu na Kosovu i zaustavi preseljenje Srba sa vekovnih ognjišta. Takav položaj pokazuje političku diskriminaciju prema Srbiji, pogotovo ako se ima

u vidu da joj je ustav SFRJ nametnuo unutrašnju federalizaciju kao trajan izvor konflikata između Uže Srbije i pokrajina. Agresivni albanski nacionalizam na Kosovu ne može se suzbiti ako Srbija ne prestane biti jedina republika čije unutrašnje odnose uređuju drugi.

Ustavom SFRJ formalno utvrđena ravnopravnost svih republika u stvarnosti je obezvređena nametanjem Republici Srbiji da se odrekne dela svojih prava i ovlašćenja u korist autonomnih pokrajina, čiji je status u najvećoj meri regulisan ustavom federacije. Srbija mora otvoreno reći da joj je to uređenjem nametnuto. To se naročito odnosi na položaj pokrajina, realno promovisanih u republike koje se osjećaju neuporedivo više kao konstitutivni elemenat federacije nego kao deo Republike Srbije. Pored toga što nije vodio računa o državi srpskog naroda, ustav SFRJ je stvarao i nesavladive teškoće njenom konstituisanju. Radi zadovoljenja legitimnih interesa Srbije, neizbežno se nameće revizija tog ustava. Autonomne pokrajine bi morale postati pravi sastavni delovi Republike Srbije, tako što bi im se dao onaj stepen autonomije koji ne narušava integritet Republike i obezbeđuje ostvarivanje opštih interesa šire zajednice.

Nerešeno pitanje državnosti Srbije nije jedini nedostatak koji bi trebalo otkloniti ustavnim promenama. Jugoslavija je sa Ustavom iz 1974. godine postala veoma labava državna zajednica u kojoj se razmišlja i o drugim alternativama, a ne samo jugoslovenskoj, kao što pokazuju skorašnje izjave slovenačkih javnih poslanika i raniji stavovi makedonskih političara. Ovakva razmišljanja i temeljno izvršena dezintegracija navode na pomisao da Jugoslaviji preti opasnost od daljeg rastočavanja. Srpski narod ne može spokojno očekivati budućnost u takvoj neizvesnosti. Zbog toga se mora otvoriti mogućnost svim nacijama u Jugoslaviji da se izjasne o svojim težnjama i namerama. Srbija bi se u tom slučaju mogla i sama opredeliti i definisati svoj nacionalni interes. Takav razgovor i dogovor morao bi prethoditi preispitivanju Ustava. Naravno, pri tome Srbija ne bi smela zauzeti pasivan stav, iščekujući samo šta će drugi reći, kao što je to do sada mnogo puta činila.

Zalažući se za avnojevska opredeljenja, Srbija mora računati i sa time da to ne zavisi samo od nje, da ostali mogu imati i neke druge alternative. Zbog toga se pred nju postavlja zadatak da jasno sagleda svoje ekonomske i nacionalne interese da ne bi bila iznenađena događajima. Insistiranjem na federativnom uređenju, Srbija bi doprinela ne samo ravnopravnosti svih naroda u Jugoslaviji, već i rešavanju političke i ekonomske krize.

Ravnopravan položaj za koji se Srbija mora zalagati podrazumeva i inicijativu u rešavanju ključnih političkih i ekonomskih pitanja u meri koliko takva inicijativa pripada i drugima. Četiri decenije pasivnog položaja Srbije pokazale su se lošim i za čitavu Jugoslaviju, koja se lišila ideja i kritike jedne sredine sa dužom državničkom tradicijom, izoštranim osećanjem za nacionalnu nezavisnost i bogatim iskustvom u borbi sa domaćim uzurpatorima političkih sloboda. Bez ravnopravnog učešća srpskog naroda u čitavom procesu donošenja i realizacije svih vitalnih odluka Jugoslavija ne može biti snažna; i sam njen opstanak kao demokratske i socijalističke zajednice došao bi u pitanje.

Jedna razvojna epoha jugoslovenske zajednice i Srbije očigledno se okončava sa istorijski istrošenom ideologijom, opštom stagnacijom i sve izraženijim regresijama u ekonomskoj, političkoj, moralnoj i kulturno-civilizacijskoj sferi. Takvo stanje imperativno nalaže korenite, duboko promišljene, naučno zasnovane i odlučno sprovedene reforme celokupne državne strukture i društvene organizacije jugoslovenske zajednice naroda, a u sferi demokratskog socijalizma i bržeg i plodotvornijeg uključenja u savremenu civilizaciju. Društvene reforme treba da u najvišoj meri aktiviraju i ljudske snage čitave zemlje kako bismo postali produktivno, prosvećeno i demokratsko društvo sposobno da živi od svog rada i stvaranja, moćno da daje svoj doprinos svetskoj zajednici.

Prvi uslov našeg preobražaja i preporoda je demokratska mobilizacija celokupnih umnih i moralnih snaga naroda, ali ne samo za izvršavanje donesenih odluka političkih foruma, nego i za stvaranje programa i projektovanje budućnosti na demokratski način, čime bi se prvi put u novoj istoriji na opštedruštvenom zadatku stvarno sjedinjavali znanje i iskustvo, savest i hrabrost, mašta i odgovornost na osnovama dugoročnog programa.

Srpska akademija nauka i umetnosti i ovom prilikom izražava svoju spremnost da se svesrdno i celokupnim svojim snagama založi na ovim sudbonosnim zadacima i istorijskim nalazima naše generacije.

(H. Šarkinović, BOŠNJACI OD NAČERTANIJA DO MEMORANDUMA, Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka, Podgorica, 1997., str. 387-406.)

PRILOG 2.

STATUS NESRPSKOG STANOVNIŠTVA U ČELINCU *

SRPSKA REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
OPŠTINSKA UPRAVA ČELINAC
RATNO PREDSJEDNIŠTVO

Na zasjedanju od 23. jula 1992. godine Ratno predsjedništvo donijelo je slijedeći zaključak o statusu nesrpskog stanovništva opštine Čelinac:

Član 1.

Usljed borbi na teritoriji Čelinac i u bližoj okolini, postoje razlozi da se status nesrpskog stanovništva odredi jasno definisanim pravima i obavezama.

Član 2.

Građani Opštine Čelinac koji spadaju pod član 1. su takve individue koje se bave negativnim aktivnostima i na različite načine izbjegavaju obaveze. Za takve ljude će, u odnosu na ostalo nesrpsko stanovništvo, biti uspostavljen poseban status.

Član 3.

Građani koji spadaju pod član 1. imaju pravo da nesmetano žive u svom domaćinstvu, da rade i obavljaju dnevno snabdijevanje. Sem toga Opština će se starati o njihovoj ličnoj sigurnosti i da njihova imovina ostane nedirnuta. Takođe zadržavaju pravo na medicinsko zbrinjavanje i socijalno osiguranje.

Član 4.

Građani koji spadaju pod član 1. imaju dopuštenje da napuste područje Opštine, pod uslovom da je njihovo preseljenje organizovano i da se odnosi na čitavu porodicu. Sem toga lokalne vlasti im moraju izdati za to predviđene putne isprave i potvrde za slobodan prolaz.

* Zaključak Ratnog predsjedništva opštine Čelinac od 23. jula 1992.

Član 5.

Građani, koji spadaju pod član 1. imaju se pridržavati slijedećih pravila:

- nije dozvoljeno kretati se po gradu između 16,00 i 6,00 sati;
- nije dozvoljeno zadržavanje na ulicama u restoranima ili na drugim javnim mjestima;
- nije dozvoljeno kupati se u rijekama Vrbanja i Jošavića niti pecati ribu i uopšte loviti;
- nije dozvoljeno bez prethodnog odobrenja za to, putovati u druge gradove;
- nije dozvoljeno posjedovanje vatrenog oružja, neovisno od toga da li posjeduje odgovarajuću dozvolu;
- nije dozvoljeno voziti motorna vozila;
- nije dozvoljeno zadržavanje u grupama većim od tri čovjeka;
- nije dozvoljeno bez odobrenja, saobraćati sa rođacima koji nisu građani Čelince, to znači da njihova eventualna posjeta mora biti najavljena;
- nije dozvoljeno nositi vojnu, policijsku ili šumarsku uniformu;
- nije dozvoljena prodaja zemljišnog posjeda, niti zamjena stana bez specijalne dozvole opštinskih organa.

Član 6.

Građani koji spadaju pod član 1. mogu biti prisiljeni na određeni rad, odnosno to može biti na određen način regulisano. Ni u kom slučaju ne smiju štetiti oslobodilačkoj borbi srpskog naroda. Oni su, takođe obavezni, da pokažu solidarnost prema siromašnim svoje nacije. Obavezni, su skloniti se za vrijeme vazdušnog napada u zaštitne rovove ili podrume, ili priteći u pomoć ženama, djeci i drugim individuama, koji se sami ne mogu zaštititi. Obavezni su prijaviti postojanje lista naoružanih, ili pojedine članove ustaške armije ili zelenih beretki. U slučaju katastrofe, pljačke ili zemljotresa građani su obavezni štititi druge ljude i njihovu imovinu. Građani su obavezni, pobrinuti se za određen broj stoke, ako to od njih zahtijeva Armija.

Član 7.

Građanima koji spadaju pod član 2. nije dozvoljen kontakt sa njihovim susjedima ili napuštanje stana, sem ako su pozvani na rad.

Član 8.

Pojedina lica ili porodice mogu biti oslobođeni važenja odredbi ovog zaključka, pod uslovom, da na ruke dobiju specijalno odobrenje ratnog predsjedništva.

Član 9.

Zaključci važe od 2. avgusta 1992. godine.

Član 10.

Nepoštivanje ovih zaključaka proizvodi konzekvence shodno pravnim propisima.

Član 11.

Za pridržavanje ovih zaključaka staraće se policijska stanica Čelinac i drugi organi Opštinske uprave.

(“ETNIČKO ČIŠĆENJE” GENOCID ZA “VELIKU SRBIJU”,
Dokumentacija Društva za ugrožene narode - Pripremio Tilman Cilh,
Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,
Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996., str. 88-90.)

PRILOG 3.

FORMIRANJE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI

Poslanici Kluba Srpske demokratske stranke i Kluba Srpskog pokreta obnove, u Skupštini Bosne i Hercegovine, kao legitimni predstavnici srpskog naroda u Bosni Hercegovini, na osnovu ustavom utvrđenog prava na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcjepljenje, na sjednici od 24. oktobra 1991. godine donose

ODLUKU O OSNIVANJU SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI

I

Osniva se Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, kao najviši predstavnički i zakonodavni organ srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

II

Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini sačinjavaju poslanici Srpske demokratske stranke i Srpskog pokreta obnove u Skupštini Bosne i Hercegovine.

Poslanicama Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini postaju i drugi poslanici Skupštine Bosne i Hercegovine srpske nacionalnosti potpisivanjem izjave o pristupanju ovoj skupštini.

III

Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini razmatraće i odlučivati o pitanjima koja se odnose na ostvarivanju ravnopravnosti srpskog naroda sa ostalim narodima i narodnostima koji žive u Bosni Hercegovini i zaštitu interesa srpskog naroda ukoliko bi ti interesi bili ugroženi odlukama Skupštine SRBiH.

IV

Srpski poslanici nastavljaju rad u vijećima i radnim tijelima Skupštine SRBiH u koje su birani, osim u slučajevima kada se ocijeni da akta skupštinskih vijeća koja se razmatraju i usvajaju ugrožavaju ravnopravnost i nacionalni interes srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

V

Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini priznaje važnost akata Skupštine Bosne i Hercegovine, koja nisu u suprotnosti sa interesima srpskog naroda.

VI

Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini priznaje savezne propise kao i republičke propise ako su u saglasnosti sa saveznim propisima i ako ne povređuju ravnopravnost i interese srpskog naroda.

VII

Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini će do donošenja akta o organizaciji, djelokrugu i načinu rada donijeti privremeni poslovnik Skupštine srpskog naroda u Bosni Hercegovini.

VIII

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja, a objaviće se u Listu srpskog naroda "Javnost".

PREDSJEDNIK SKUPŠTINE

(K. Trnka, KONSTITUTIVNOST NARODA, Povodom odluke
Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti Bošnjaka,
Hrvata i Srba na nivou entiteta, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca,
Biblioteka: POSEBNA IZDANJA, br. 69,
Sarajevo, oktobra 2000. godine, str. 151-152.)

PRILOG 4.

**NAREDBA SRPSKE DEMOKRATSKE STRANKE
BOSNE I HERCEGOVINE
(26. OKTOBAR 1991. GODINE) ***

45804 SO TBR YU

45135 SO CEL

OVAJ TELEX URUČITI PREDSJEDNIKU SO. HVALA.

NAREDBA SDS SARAJEVO

KOJA JE OBJELODANJENA NA SASTANKU SVIH PREDSJEDNIKA OPŠTINA 26.10.1991. GODINE U 15,00 ČASOVA U BANJA LUCI POD RUKOVODSTVOM DR KARADŽIĆA, A U POTPUNOSTI PRIHVAĆENA NA SJEDNICI PREDSJEDNIŠTVA AUTONOMNE REGIJE "KRAJINE" I VLADE AR "KRAJINA".

1. ODMAH FORMIRATI KOMANDU MJESTA I ODREDITI STALNO DEŽURSTVO.
2. USPOSTAVITI PUNU MOBILNOST TERITORIJALNE ODBRANE.
3. FORMIRATI JEDINICE ZA FRONT I ODREDITI NJIHOVE ZAMJENE.
4. SVE MLAĐE LJUDE DO 40 GODINA PREVESTI IZ CIVILNE ZAŠTITE U TERITORIJALNU ODBRANU, A TERITORIJALNU ODBRANU PRETPOČINITI KORPUSU KAO RATNE JEDINICE.
5. PREUZETI VLAST U JAVNIM PREDUZEĆIMA, POŠTI, SDK-a, BANCI, SUDSTVU I OBAVEZNO SREDSTVA INFORMISANJA.
6. NA RADIO STANICAMA PROGLASITI RATNU ŠEMU PROGRAMA.

* Na početku telexa je ćirilicom napisano: "Ovo je tačno"

7. U SVAKOJ OPŠTINI SAZVATI SVE DIREKTORE I DOG-
VORITI SE O NAČINU SNABDIJEVANJA STANOVNIŠTVA OD
ENERGIJE DO ROBE ŠIROKE POTROŠNJE.
8. STAVITI MORATORIJ NA IZDAVANJE GRAĐEVINSKIH DO-
ZVOLA, PRODAJU PLACEVA, IZBOR DIREKTORA, TAMO GDJE
SE ZLOUPOTREBLJAVA ODSUSTVO REZERVISTA, TAKOĐE
OBUSTAVITI PROMJENU VLASNIŠTVA PREDUZEĆA, ITD.
9. STROGO SE ZABRANJUJE ZAPOŠLJAVANJE LICA IZ PO-
DRUČJA RATA, A KOJI SU SPOSOBNI ZA ISTI. A AKO IMA VEĆ
ZAPOSLENIH ODMAH IH OTPUSTITI I VRATITI NA FRONT.
10. OD DEZERTERA PRIKUPITI SVO ORUŽJE I OPREMU.
11. NAPRAVITI SPISAK VIŠKA ROBE, KAO I MANJKA I O
ISTOM OBAVIJESTITI SDS SARAJEVO - GOSP. ILIĆA.
12. PARAVOJNE FORMACIJE AKO POSTOJE ODMAH RA-
SFORMIRATI I PREVESTI U TERITORIJALNU ODBRANU. OVO
OBAVEZNO SPROVESTI.
13. ODREDITI I RATNE POREZE ZA VEĆI USPJEH KOM-
PLETNE AKCIJE.
14. ZAHTJEV RADIO BANJA LUCI DA SE ODMAH EMITU-
JE JEDAN SAT PROGRAMA O RATNIM ZBIVANJIMA IZ HRVAT-
SKE.

ČELINAC, 29.10.1991.

KOORDINATOR ZA
SPROVOĐENJE ODLUKA
RADOSLAV BRĐANIN,
POTPREDSJEDNIK SKUPŠTINE AUTONOMNE REGIJE

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava u Sarajevu, Fond SDS, inv. br. 400-0 i S. Čekić, AGRESIJA NA
BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993., NIPP "Ljiljan",
Sarajevo, 1994., str. 273-274)

PRILOG 5.

PRIPREME ZA FORMIRANJE TAKOZVANE "REPUBLIKE SRPSKE BOSNE I HERCEGOVINE"

Polazeći od ustavnog prava naroda na samoopredjeljenje i samoorganizovanje, Skupština srpskog naroda u BiH, na sjednici održanoj 21. decembra 1991. godine, donosi

ODLUKU DA PRISTUPI FORMIRANJU REPUBLIKE SRPSKE BOSNE I HERCEGOVINE

I

Pristupa se pripremama za formiranje Republike Srpske Bosne i Hercegovine, kao federalne jedinice u sastavu savezne države Jugoslavije.

II

U skladu sa rezultatima plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Republika Srpska Bosne i Hercegovine formiraće se najkasnije do srpske nove 1992. godine.

III

Aktivnosti na formiranju Republike Srpske Bosne i Hercegovine sprovedeće organi Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

**PREDSJEDNIK SKUPŠTINE
SRPSKOG NARODA
U BOSNI I HERCEGOVINI
Mr Momčilo Krajišnik**

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Fond SDS, inv. br. 493/6 i
S. Čekić, nav. dj., str. 278)

PRILOG 6.

**SAOPŠTENJE ZA JAVNOST IZVRŠNOG ODBORA SRPSKE
DEMOKRATSKE STRANKE BOSNE I HERCEGOVINE
(3. APRIL 1992. GODINE)**

SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA
BOSNE I HERCEGOVINE
- IZVRŠNI ODBOR -
Broj: 702-02/92
Sarajevo, 3. april 1992. godine

SAOPŠTENJE ZA JAVNOST

Izvršni odbor Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine u potpunosti podržava odluku Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini o formiranju srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova u ovoj republici. Ovo tijelo podržava sva kadrovska postavljenja Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, kako u Ministarstvu unutrašnjih poslova, tako i u drugim državnim organima.

Stoga ističemo, da svi kadrovi srpske nacionalnosti, zaposleni u Ministarstvu unutrašnjih pslova, kao i drugim državnim organima Bosne i Hercegovine, koji rade protivno odlukama Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, više ne predstavljaju kadrove Srpske republike Bosne i Hercegovine niti srpski narod.

SEKRETAR
IZVRŠNOG ODBORA SDS BiH
Trifko Komad

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava u Sarajevu, Fond SDS, inv. br. 319 i
S. Čekić, nav. dj., str. 300)

PRILOG 7.

IZDAVANJE ORUŽJA ŠTO NOVO SARAJEVO

KOMANDA 2 . VO

pov. br. 16/28-3

02.03.1992. god.

Predaja AP 7,62 mm. -

KOMANDI lad PV046.pOb

Na osnovu ukazane potrebe i trenutne situacije u gradu Sarajevu, izdajte ŠTO Novo Sarajevo:

- puška automatska 7,62 mm250 kom.

Puške predati u krugu kasarne "SPS" Lukavica, po spisku ko-
ga potpisati od strane primaoca i predaoca. Tehničke knjižice
zadržati u jedinici radi tačne evidencije po tvorničkim broje-
vima.

Po stvaranju uslova i prestanka potrebe primalac se obave-
zuje da primljena sredstva vrati kompletna i ispravna.

BP/PB

KOMANDANT
gen.pukovnik
Milutin Kukanjac

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava u Sarajevu, 2-228 i S. Čekić, nav. dj., str. 279)

PRILOG 8.

ODLUKA USTAVNOG SUDA BOSNE I HERCEGOVINE O NEUSTAVNOSTI SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

12.2. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, na osnovu člana 387. stav 1. tačka 3. Ustava Republike Bose i Hercegovine i člana 72. tačka 3. Poslovnika Ustavnog suda Bosne i Hercegovine ("Službeni list SRBiH", broj 1/92 i "Službeni list RBiH", broj 8/92), na sjednici održanoj 8.10.1992. godine, donio je

ODLUKU

Poništavaju se:

1. Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini od 9. januara 1992. godine;
2. Ustav Srpske republike Bosne i Hercegovine od 28. februara 1992. godine i njegove promjene od 11. 9. i 1. 9. 1992. godine i
3. Opšti akti doneseni na osnovu akata navedenih u prethodnim tačkama.

Ova odluka objaviće se u "Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine" i u službenim glasilima opština.

Obrazloženje

Ustavni sud Bosne i Hercegovine, rješenjem od 28.9.1992. godine po vlastitoj inicijativi pokrenuo je postupak za ocjenjivanje ustavnosti navedenih akata.

Deklaracijom je proglašena tzv. Republika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i njome je utvrđeno da će se ova tvorevina nalaziti u sastavu savezne države Jugoslavije, kao njena federalna jedinica, a da će se teritorijalno razgraničenje sa političkim zajednicama drugih naroda Bosne i Hercegovine, kao i razjašnjenja ostalih međusobnih prava i obaveza izvršiti mirnim putem i dogovorom, uz poštovanje principa i pravila međunarodnog prava i uz uvažavanje etničkih, istorijskih, pravnih, kulturnih, ekonomskih, geografskih, komunikacijskih i drugih bitnih kriterijuma, da će se osnove društvenog, političkog i državnog sistema "Republike" urediti njenim Ustavom

kojim će se garantovati puna prava i jednakost pred zakonom naroda i građana i zaštita od bilo kog oblika diskriminacije, da će do izbora i konstituisanja novih organa i institucija, koji će biti ustanovljeni Ustavom "Republike" funkcije državnih organa obavljati "Skupština srpskog naroda u BiH", da će sjedište organa "Republike" biti u Sarajevu i da će do donošenja pravnih propisa važiti sadašnji savezni propisi kao i oni republički za koje "Skupština srpskog naroda u BiH" utvrdi da su u saglasnosti sa saveznim Ustavom, te da Deklaracija stupa na snagu danom donošenja.

Ustavom Srpske republike Bosne i Hercegovine utvrđene su osnove društvenog, političkog i državnog uređenja ove tvorevine (Glava I), ljudska prava i slobode (Glava II), ekonomsko i socijalno uređenje (Glava III), prava i dužnosti "Republike" (Glava IV), organizacija "Republike" (Glava V), teritorijalna organizacija (Glava VI), narodna odbrana (Glava VII), ustavnost i zakonitost (Glava VIII), "Ustavni sud" (Glava IX), sudovi i javna tužilaštva (Glava X), promjena "Ustava" (Glava XI) i završne odredbe (Glava XII).

Na osnovu ovih akata su i drugi opšti akti kojima je uređen pravni sistem samozvane Republike srpskog naroda kao što su: Zakon o vladi, Zakon o državnoj upravi, Zakon o narodnoj odbrani, Zakon o unutrašnjim poslovima, Zakon o javnom informisanju, Zakon o narodnoj banci, Zakon o službi za platni promet i finansijsku kontrolu, Zakon o javnim prihodima i javnim rashodima, Odluka o osnivanju "Radio-televizije srpskog naroda Bosne i Hercegovine" i drugi podzakonski akti.

Stvaranjem takve tvorevine proizvedene su nesagledive posljedice. Izvršena je agresija na nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu, kao i genocid nad muslimanskim i hrvatskim narodom, s ciljem etničkog čišćenja na određenim prostorima Republike Bosne i Hercegovine i uspostavljanja etnički čistog srpskog prostora. Ovaj genocid izvršen je na najbrutalniji način.

Prema Ustavu Republike Bosne i Hercegovine, Republika Bosna i Hercegovina je demokratska suverena država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine, koji u njoj žive (Amendman LX na Ustav Republike Bosne i Hercegovine). Radni ljudi i građani, narodi Bosne i Hercegovine - Srbi, Hrvati i Muslimani i pripadnici drugih naroda i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u Republici Bosni i Hercegovini (član 2. Ustava Republike Bosne i Hercegovine). Teritorija Republike Bosne i Hercegovine je jedinstvena i nedjeljiva. Granice Republike mogu se mijenjati Odlukom

Skupštine Republike Bosne i Hercegovine samo u skladu sa voljom građana cijele Republike, izraženom njihovim prethodnim izjašnjavaњem putem referenduma, ako se za mijenjanje izjasni najmanje dvije trećine ukupnog broja birača (Amadman LXII na Ustav Republike Bosne i Hercegovine).

Republika Bosna i Hercegovina je 6. aprila 1992. godine stekla međunarodno-pravno priznanje kao samostalna, nezavisna i suverena država, a potom postala punopravni član Organizacije ujedinjenih nacija, Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji i drugih međunarodnih institucija.

Na istoj teritoriji, na kojoj postoji suverena država Republika Bosna i Hercegovina, proglašena je posebna "Republika srpskog naroda", čime je, po ocjeni Ustavnog suda, narušen osnovni ustavni princip ravnopravnosti građana, naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine i njena jedinstvenost i nedjeljivost. Pored toga, takva tvorevina, prema navedenim aktima, proglašena je sastavnim dijelom druge države (Savezne države Jugoslavije), čime je narušen i osnovni ustavni princip nepovredivosti granica, odnosno teritorijalnog integriteta Republike Bosne i Hercegovine.

Po ocjeni Ustavnog suda, navedeni akti nisu u saglasnosti sa Ustavom Republike Bosne i Hercegovine, jer se njima uspostavlja republika samo jednog naroda (srpskog) i to na prostorima postojeće Republike Bosne i Hercegovine – države ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine - Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive. Time se, u stvari na neustavan način uspostavlja novi ustavno-pravni sistem, što predstavlja najgrublju povredu Ustava Republike Bosne i Hercegovine.

Na osnovu izloženog odlučeno je kao u dispozitivu ove odluke.

U broj 47/92
8. oktobra 1992. godine
Sarajevo

Predsjednik
Ustavnog suda
Bosne i Hercegovine
dr Ismet Dautbašić, s.r.

("Službeni list RBiH" broj 18. od 7. 10. 1992.)

PRILOG 9.

OBAVJEŠTENJE USTAVNOG SUDA BOSNE I HERCEGOVINE O SRPSKO-CRNOGORSKOJ AGRESIJI NA BOSNU I HERCEGOVINU

Polazeći od svojih ustavnih prava, obaveza i odgovornosti, Ustavni sud Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj 9. juna 1992. godine odlučio je da se obrati domaćoj i svjetskoj javnosti

Obavještenjem

Izvršenom agresijom na međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu od strane Republike Srbije, Republike Crne Gore, bivše JNA i pripadnika ekstremnog, terorističko militantnog dijela Srpske demokratske stranke u BiH, ugrožen je postojeći ustavno-pravni poredak, kao i osnovni principi na kojima se temelji međunarodna zajednica i svi međunarodno-pravni akti i načela o ljudskim pravima i građanskim slobodama, a posebno: Povelja Ujedinjenih naroda, Opšta deklaracija o pravima čovjeka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima kao i drugi dokumenti međunarodne zajednice. Od početka agresije izvršen je nezapamćen genocid kako po načinu izvršenja, tako i po masovnosti nad nedužnim narodom, posebno Muslimanima činjenjem zlodjela kakvih historija civilizacije teško da je zabilježila, kao što su prisilno etničko čišćenje teritorija, raseljavanje stanovništva, odvođenje u koncentracione logore, ubistva, mučenja, izgladnjivanja i dr. Ustavni sud Bosne i Hercegovine se obraća ustavnim sudovima, odnosno odgovarajućim ustavno-sudskim institucijama svih država-članica UN da se upoznaju sa njegovim sadržajem, zauzmu svoj stav i o tome obavijeste svoje parlamente i javnost kako bi doprinjeli zaustavljanju agresije i otklanjanju njenih posljedica. Ustavni sud će, bez odlaganja u predstojećem periodu ostvariti saradnju sa svim institucijama međunarodno-pravnog karaktera u vezi sa izvršenom agresijom i počinjenim genocidom, duhovnim i materijalnim razaranjima, kojima su pogažene sve norme na kojima se temelji pravni i moralni kodeks čovječanstva, kako bi oni sa svoje strane, a kao izuzetne autoritativne institucije o tome zauzele stav i

s njim upoznale javnost. U tom cilju Ustavni sud Bosne i Hercegovine daje punu podršku inicijativi za formiranje međunarodnog tijela i organa za utvrđivanje ratnih zločina protiv čovječanstva i pokretanja postupka protiv njihovih počinitelja ma gdje se oni nalazili i poziva sve pravosudne institucije i organe gonjenja u Bosni i Hercegovini da u tom smislu pokrenu i ubrzaju postupke iz svoje nadležnosti. I ovom prilikom Ustavni sud Bosne i Hercegovine obavještava javnost da je ovaj sud u redovnom postupku kontrole ostvarivanja ustavnosti i zakonitosti poništavao sve akte kojima se od strane Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine i drugih, kršio ustavno-pravni poredak u Republici Bosni i Hercegovini, a naročito one koji su se odnosili na nelegalnost i nelegitimnost pri osnivanju raznih regija, autonomija i njihovih organa na teritoriji suverene, jedinstvene i nezavisne države Bosne i Hercegovine. Ustavni sud ostaje na stanovištu, da je u multinacionalnoj, multikonfesionalnoj, multikulturalnoj državi Bosni i Hercegovini dosljedno poštivanje i primjena ustavom određenih ljudskih sloboda, prava i obaveza, osnovna pretpostavka i garancija svih pa i nacionalnih sloboda i prava i da se samo tako može uspostaviti građanska, demokratska, nedjeljiva, integralna, suverena i nezavisna država Bosna i Hercegovina, kao koristan član međunarodne zajednice. To je, bez sumnje, uvjerenje i opredjeljenje najvećeg dijela naših građana, a što je dobilo svoj legalitet i legitimitet i na nedavno održanom referendumu građana Bosne i Hercegovine. Stoga, i sva buduća rješenja koja se odnose na ustavno-pravno i političko uređenje Bosne i Hercegovine, moraju biti stvar provjere i opredjeljenja građana. Ustavni sud smatra da je i u datim okolnostima od posebne važnosti poštovanje i dalja afirmacija principa ustavnosti i zakonitosti, što primarno podrazumijeva maksimalno angažovanje državnih organa, ali i svih drugih nosilaca javnih ovlašćenja, u okviru svojih nadležnosti i u skladu sa potrebama i mogućnostima postojećeg stanja. U tom smislu Sud daje punu podršku kompletiranju personalnog sastava Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, izvršenom u skladu sa važećim pravnim aktima. I na kraju, Ustavni sud Bosne i Hercegovine naglašava da je i u sadašnjim okolnostima, za uspostavljanje i učvršćivanje suverenosti i nezavisnosti države Bosne i Hercegovine, kao i za njenu međunarodnu afirmaciju, za pravnu i ukupnu sigurnost građana, naroda i

narodnosti i jačanje povjerenja u rad državnih organa, neophodno osigurati dosljedno ostvarivanje ustavnosti i zakonitosti u svim institucijama, organima i zajednicama, a posebno onim subjektima koji su po Ustavu i zakonu odgovorni da štite ustavno pravni poredak. U tom cilju i Ustavni sud Bosne i Hercegovine će dosljedno vršiti svoje Ustavom utvrđene nadležnosti.

22. juna 1992. godine Sarajevo

Ustavni sud
Bosne i Hercegovine

(“Službeni list RBiH” br. 8/92, od 2. jula 1992.)

PRILOG 10.

ODLUKA O FORMIRANJU "ZAJEDNIČKE HRVATSKE DRŽAVE" (12. NOVEMBAR 1991.)

HRVATSKA
DEMOKRATSKA
ZAJEDNICA

HERCEGOVAČKA REGIONALNA ZAJEDNICA

TRAVNIČKA REGIONALNA ZAJEDNICA

ZAKLJUČCI ZAJEDNIČKOG SASTANKA
HERCEGOVAČKE REGIONALNE ZAJEDNICE I
TRAVNIČKE REGIONALNE ZAJEDNICE

Dana, 12 . studenog 1991. godine održan je radni sastanak predsjednika kriznih štabova Hercegovačke regionalne zajednice i predsjednika i predstavnika kriznih štabova Travničke regionalne zajednice u Grudama. Sastanak je vodio gospodin Mate Boban, dopredsjednik HDZ za BiH i dopredsjednik kriznog štaba HDZ za BiH. Suvoditelj je bio gospodin Dario Kordić, koordinator Travničke regionalne zajednice. Nakon višesatne diskusije i analize političkog i sigurnosnog stanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji doneseni su sljedeći

ZAKLJUČCI

1. Hercegovačka regionalna zajednica i Travnička regionalna zajednica ostaju kod svojih zaključaka donijetih na ranijim odvojenim sjednicama, da hrvatski narod ovih regija i cijele BiH ostaje i dalje uz jednoglasno prihvaćena opredjeljenja i zaključke usvojene na dogovorima s predsjednikom dr. Franjom Tuđmanom 13. i 20. lipnja 1991. godine u Zagrebu. Ove dvije regionalne zajednice, polazeći od zaključaka spomenutih susreta i dogovora u Zagrebu preko posebnih zaključaka od 15. listopada

1991. godine u Grudama i 22. listopada 1991. godine u Busovači, i ovoga puta, 12. studenoga 1991. godine zajednički i jednoglasno odlučuju da hrvatski narod u Bosni i Hercegovini mora konačno povesti odlučnu, aktivnu politiku koja treba dovesti do realizacije našeg konačnog sna – zajedničke hrvatske države.

Da bi ovaj povijesni cilj bio uskoro i naša stvarnost, ove dvije regionalne zajednice traže da se pristupi formuliranju i objavljivanju pravnih i političkih akata (proglašenje Hrvatske banovine u BiH, provođenje referenduma za priključenje Republici Hrvatskoj...) kao prve faze na putu konačnog rješenja hrvatskog pitanja i stvaranje Suverene Hrvatske u njenim i etničkim i povijesnim (sada mogućim) granicama.

2. U dijelu vodstva HDZ za BiH još uvijek postoje snage koje se protive ovim povijesnim interesima hrvatskog naroda u BiH. Ove snage se zalažu za nepostojeću suverenu BiH, u kojoj bi hrvatski narod bio osuđen na genocid i povijesni nestanak, i zato ove dvije Regije traže odlučne poteze koje naš narod očekuje i zbog kojih se i stopostotno opredjelio za HDZ. Predstavnici ovih općina smatraju da bi svaka daljnja šutnja iščekivanja slabila naše pozicije i u našem narodu i na međunarodnom planu. Mi moramo Europi i Svijetu pokazati koji su to hrvatski prostori u BiH i gdje je naša budućnost. Ovaj narod neće prihvatiti ni pod kakvim uvjetima bilo kakvo drugo rješenje osim u granicama slobodne Hrvatske.

3. Da bi smo realizirali zaključke iz prve dvije tačke ovih zaključaka mi moramo:

a/ Jasno profilirati stranačku politiku HDZ u BiH, kadrovski je ojačati, izabrati one ljude koji će moći ove zadatke dovesti do kraja.

b/ Pokrenuti političke, pravne akcije na unutarnjem i međunarodnom planu.

c/ Vojnički se još bolje pripremiti za sukobe sa svim onim snagama koje će pokušati zaustaviti ovaj neminovan proces u stvaranju slobodne hrvatske države.